

**ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
PHILOSOPHICA ET HISTORICA 1/2023**

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

Philosophica et Historica 1/2023

UNIVERZITA KARLOVA • NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Editoři: Ivana Ebelová (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), Tomáš Sterneček (Historický ústav AV ČR)

<https://www.karolinum.cz/journals/philosophica-et-historica>

© Univerzita Karlova, 2025

ISSN 0567-8293 (Print)

ISSN 2464-7055 (Online)

OBSAH

Předmluva	7
I. O SMYSLU EDIČNÍ PRÁCE	
Tomáš Velička, Pozdně středověká diplomatika: úvahy o nejnovějších podnětech výzkumu	11
Tomáš Sterneck, Ke smyslu a úskalím zpřístupňování raně novověkých diplomatických pramenů in extenso (diskusní příspěvek)	29
II. MEDIEVISTICKÉ PROJEKTY: TRADIČNÍ A NOVÉ EDIČNÍ ŘADY, SOLITÉRNÍ EDICE	
Tomáš Somer – Eva Janečková – Jana Engelbrechtová, Registrum magdeburských arcibiskupů Alberta ze Šternberka a Petra řečeného Jelito (1368–1372)	41
Robert Novotný – David Kozler, Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Hussiticae	53
Jana Vojtíšková, Moderní kritická edice tzv. Cancellariae regis Georgii	67
III. PRAMENY K MĚSTSKÝM DĚJINÁM MEZI STŘEDOVĚKEM A NOVOVĚKEM	
Balázs Csiba, Edovanie autentických protokolov hodnoverných miest	77
Zuzana Dzivá, Možnosti edičného sprístupnenia testamentárneho protokolu mesta Prešova z obdobia rokov 1661 – 1759	89
Lenka Martínková, Zapomenutá edice. „Privilegia královského města Pelhřimova“ jako příklad výběrové edice účelového typu v podobě ne zcela klasického diplomatáře ...	107
Zdeněk Martínek, Kamenice nad Lipou: privilegia města v historickém kontextu.	117
IV. METODOLOGICKÉ VÝZVY: SPECIFICKÉ PRAMENY A NOVÉ TECHNOLOGIE	
Marie Ryantová, Zpřístupnění listinného materiálu v edicích raně novověkých ego-dokumentů nebo vyprávěcích pramenů	127
Jana Synovcová Borovičková – Kateřina Bobková-Valentová, Metodika zpracování digitální edice ve formátu TEI 5 a její propojení se specializovanou databází na příkladu digitální edice jezuitských <i>Litterae annuae</i>	135

PŘEDMLUVA

Institucionálně různě zaštitěná editorská kolokvia, která se uskutečnila v posledních desetiletích, byla přednostně věnována způsobům přepisu středověkých a (či) novověkých textů. Široká škála otázek, které před editory staví zpřístupňování písemných pramenů, se ovšem ani zdaleka neomezuje na samotnou problematiku transkripčních zásad. Vedle úskalí filologické roviny práce s vydávanými dokumenty jsou editoři konfrontováni s mnoha dalšími obtížemi metodického a „technického“ rázu, bezprostředně souvisejícími s charakterem zpracovávaných pramenů. Takovéto problémy přímo volají po tom, aby o nich vydavatelé pramenů z období 14. až 18. století a další zainteresovaní badatelé průběžně diskutovali. Potřeba výměny relevantních zkušeností a názorů dala vzniknout ideji pořádání pracovních setkání, při nichž by byla postupně probírána všechna podstatná hlediska systematické ediční práce. V rámci zamýšlené série těchto jednání by měl být každý workshop věnován konkrétnímu úže vymezenému typu, respektive skupině pozdně středověkých a novověkých pramenů (tedy například listinám a příbuzným písemnostem, epistolografickým pramenům, úředním knihám, narativním textům, seriovým pramenům aj.).

První z těchto pracovních setkání, po organizační stránce zaštitěné Historickým ústavem Akademie věd České republiky, v. v. i., Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze a Filozofickou fakultou Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, se uskutečnilo ve dnech 4. a 5. listopadu 2021 ve velkém přednáškovém sále Historického ústavu a Ústavu teoretické a aplikované mechaniky AV ČR. Přednostně se zaměřilo na prameny listinného charakteru, nicméně přednesené referáty a diskusní příspěvky se zhusta dotýkaly i jiných kategorií diplomatického materiálu. Vedle obecnějších otázek, týkajících se samotného smyslu ediční práce a jejího metodologického ukotvení, byly představeny koncepční a praktické problémy spjaté s konkrétními vydavatelskými záměry. Po několika medievistických projektech, jejichž cílem je zpřístupnit různě vymezené soubory diplomatických a epistolografických pramenů, se dostaly ke slovu takové realizované či zamýšlené edice, které se zaměřují na prameny ke středověkým a (či) novověkým městským dějinám. Svěbytnou skupinu příspěvků pak reprezentovala vystoupení, v nichž byly tematizovány „netradiční“ editorské postupy, totiž práce se specifickými typy pramenů či zapojování nových technologií do vydavatelské práce.

Předložená publikace přináší reprezentativní část příspěvků z workshopu, které byly zpracovány do písemné podoby studií nebo článků diskusního charakteru. Cílem takto vzniklého souboru textů je nabídnout nové podněty k promýšlení nejrůznějších prak-

tických otázek zpřístupňování pozdně středověkých a raně novověkých pramenů, ale také přispět k samotnému oživení systematické ediční práce. Doufejme, že další impulsy přinesou chystaná navazující pracovní setkání. Při nich by měly být prismatem jiného než listinného materiálu diskutovány otázky týkající se tematického, chronologického nebo na základě jiných kritérií definovaného záběru edičních projektů zaměřených na dokumenty ze 14. až 18. století, neboť v tomto období se obecně dostává do popředí problém nárůstu množství dochovaných písemností – a tím nabývají na významu postupy směřující k selektivnímu zpřístupňování dokumentů. Nejenom u listin je s ohledem na postuláty kritické historiografie důležitým tématem (ne)využitelnost starších vydavatelských počinů, které již namnoze nevyhovují aktuálně kladeným nárokům na vědecké edice. U všech typů zpracovávaných písemností je zapotřebí zodpovědně promýšlet jak možnosti a limity jejich formální analýzy (nejenom paleografické), textové kritiky a přípravy příslušného edičního aparátu, tak metodiku zpracování rejstříků. Stále aktuální je pak rovněž uvažování o roli tištěných edic na jedné straně a digitálního zpřístupňování pramenů na straně druhé, případně o perspektivách propojení tradičních a nových technologií v konkrétních projektech. Zkrátka a dobře, hledání odpovědi na otázku, zda nastává soumrak „klasických“ edic, nebo zda lze naopak očekávat jejich kýženou renesanci, nemůže a nemá být touto publikací vyčerpáno.

Tomáš Sterneck

I. O SMYSLU EDIČNÍ PRÁCE

POZDNĚ STŘEDOVĚKÁ DIPLOMATIKA: ÚVAHY O NEJNOVĚJŠÍCH PODNĚTECH VÝZKUMU

TOMÁŠ VELIČKA

Katedra archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem; Tomas.Velicka@ujep.cz

ABSTRACT

Diplomatics of the Late Middle Ages: Reflections on the Latest Research Impulses

The presented paper is concerned with the current trends in European diplomatics, mainly the tendencies of the current discourse that are affected by various methodological procedures. In Western Europe, these innovations have occurred gradually, in many cases ever since the 1970s, but these trends were received with a certain delay in Central Europe. The paper reflects on areas in which Czech research is oriented more or less conservatively, without ability or willingness to receive incentives from the Western European discourse.

Keywords: diplomatics; palaeography; codicology; research; Europe

Průběh dějin diplomatiky je poměrně dobře známý, stejně jako to, jak se postupně zvětšoval rozsah jejího pramenného záběru a jak se proměňovaly metodické přístupy. Od prvotního zájmu o raný a následně vrcholný středověk, rezultující v primární zaměření disciplíny v dominantní administrativní pramen té doby – tedy listiny – k dobám pozdějším.¹ V následujícím příspěvku nás ale bude zajímat období pozdně středověké, k němuž diplomatika s větší intenzitou dospívala až na konci 19. století a kdy již nebylo možné omezovat její záběr pouze na listinnou materii, která v jistém slova smyslu ustupuje do pozadí, a bylo nutno věnovat zvýšenou pozornost pramenům jiným (listům, úředním knihám, ale také počínajícímu aktovému materiálu).² Půjde tu tak o představení současných zahraničních badatelských trendů, které tuto disciplínu oživují. Ty vycházejí z různých podnětů a řada z nich je ostatně velmi podobná i u edic pozdně středověkého diplomatického materiálu.

Dříve, než se dostaneme k oznámenému tématu, dovoluji si připojit alespoň krátkou úvahu týkající se právě pozdně středověkých edic a současných forem jejich využití, jakkoliv jde o téma, které by si pro svou rozsáhlost a důležitost zasloužilo samostatnou

¹ Nejnověji srov. Maciej Dorna, *Mabillon i inni. Rzecz o powstaniu dyplomatyki*, Poznań 2014 (v německém vydání *Mabillon und andere. Die Anfänge der Diplomatie*, Wiesbaden 2019).

² Ivan Hlaváček, Přehledné dějiny pomocných věd historických v českých zemích (Se zvláštním zřetelem ke stolici oboru na filozofické fakultě Univerzity Karlovy), in: *200 let pomocných věd historických*, Praha 1988, s. 1–134, zde s. 55nn; Hans Patze, Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert, in: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert* (Bd. 1–2), (= Vorträge und Forschungen, Bd. 13–14), hrsg. von Hans Patze, Sigmaringen 1970, s. 9–64, zde s. 22nn.

studii.³ V ediční sféře představuje období pozdního středověku nadále tradiční pole aktivit – ve střeoevropském prostoru nadále běží tradiční a účtyhodné ediční řady, ať již jde o Monumenta Germaniae Historica, nebo Regesta Imperii vycházející v papírové podobě, ale též řada jiných. I do tohoto prostředí vstupuje velmi výrazně digitalizace, kterou zde musíme vnímat ve dvojím smyslu. Zaprvé tu jde o mohutné převádění starších edičních počinů do podoby digitalizátů – je jasné, že takový postup představuje obrovské usnadnění přístupu zájemců k této materii. V podstatě dnes již platí, že takřka všechny významnější edice z doby 19. a (zhruba) první třetiny 20. století – a nemáme tu na mysli zdaleka jen dva největší německé ediční podniky – jsou takto pohodlně k dispozici. Aktivita se zde ujímají tradičně knihovny, kde digitalizace těchto počinů spadá do rámce celkového digitalizačního úsilí starší literatury,⁴ ale také některé nadnárodní společnosti (Google apod.). Problémem, jakkoliv dnes již menším než ještě nedávno, tu mohou být různé softwarové nároky jednotlivých portálů, které někdy vyžadují instalaci speciálních programů nutných pro prohlížení digitalizátů.⁵ To je v zásadě společné i veškeré starší literatuře dostupné obvykle na týchž portálech. Co je však specifické pro zpřístupňování edic je skutečnost – a tím jsme u druhého bodu –, že nemusí jít pouze o digitalizáty vytištěných publikací, ale i o snahu o jejich převod (či někdy již přímo jejich vznik) do svébytného metadatového prostředí, kterým se například mohou pyšnit svazky Regest Imperii umožňující velké množství kombinovaných dotazů, různé formy filtrování výsledků apod.⁶ Převod do elektronického prostředí tak umožňuje další formy práce s nimi. Již jen například fulltextové vyhledávání – máme-li co do činění s plnotextovými edicemi⁷ – dokáže u některého druhu řešerů naprosto zásadním způsobem ušetřit čas a zkrátit tak heuristiku na několik hodin, která by dříve trvala bez nadsázky mnoho a mnoho dní, k níž by se například vzhledem k ekonomice vloženého času a očekávaných výsledků většina zájemců ani neodhodlala. Nicméně možnosti digitálního prostředí nevyužívají jen edice, ale i svébytné diplomatické analýzy – i jim se budeme později věnovat.

Pozdně středověká diplomatika, jako odnož tradiční disciplíny, vznikla tedy v podstatě až v závěru 19. století. Již pionýři tohoto výzkumu si záhy uvědomovali, že vedle proměn poměru a výpovědní hodnoty mezi druhy diplomatického materiálu docházelo v pozdním středověku ale ještě k další podstatné změně, která s tou první byla pochopitelně úzce propojena, ba ji přímo podmiňovala: v pozdním středověku se totiž mění postavení písemného porřízení, které vedlo k jeho relativně široké akceptaci napříč společností (byť samozřejmě stále existovaly nikoliv nevýznamné rozdíly). Rostla tak nejen kvalita, ale také kvantita produkováných písemností. Tyto jevy potom z hlediska diplomatiky jakožto vědní disciplíny vedly k přemítání nad metodologickými postupy, které by byly adekvátní změněné pramenné bázi. Tyto vývojové trendy postihly v podstatě celou evropskou

³ Srov. alespoň Theo Kölzer, *Diplomatik und Urkundenpublikationen*, in: *Historische Hilfswissenschaften. Stand und Perspektiven der Forschung*, hrsg. von Tony Diederich, Joachim Oepen, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 7–34.

⁴ Deutsche Digitale Bibliothek, různé digitální knihovny v polském prostoru např. Opolska biblioteka cyfrowa aj.

⁵ Dnes naštěstí již naprosto převládá zobrazování bez nutnosti jejich instalace, nebo všeobecně dostupný formát pdf/a.

⁶ Srov. <http://www.regesta-imperii.de/regesten/suche.html> (přístup 12. 10. 2022).

⁷ Ale do určité míry to platí i pro regestové edice.

diplomatiku a byly řešeny jednak v závislosti na jednotlivých národních diskurzích, ale také se snahou najít mezinárodní dialog. Ten nalezl značný ohlas na mezinárodním diplomatickém kongresu konaném v Mnichově v roce 1983, kde hlavní téma představovaly zeměpanské kanceláře v pozdním středověku (*Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter*). Tato přemítání byla i určitou reakcí na jistou strnulost disciplíny, která byla v některých ohledech konstatována především pohledem zvenčí, ale záhy se upevnila i v diplomatickém diskurzu a zaznívala ostatně i na mnichovském zasedání.

Především Robert-Henry Bautier zde zdůrazňoval odlišnosti výzkumu produktů pozdně středověkého úřadování oproti bádání nad starším středověkem: „diferencované metody musí být aplikovány v souladu s jednotlivými obdobími historie, množstvím dostupných zdrojů, povahou dokumentů, jejich typologií a relativní složitostí institucí, které jim daly vzniknout“.⁸ Snažil se diferencovat jednotlivé oblasti výzkumu s ohledem na smysluplnost aplikace tradičních diplomatických metod na tento mladší materiál. Skepticky kupříkladu nahlížel na analýzu diktátu a písma listin, která pro pozdní středověk již nemá valného smyslu, neboť většinu čistopisů psali v podstatě nevýznamní notáři.⁹ Vyzýval tehdy, aby se pozornost obrátila k dějinám instituce (tedy kanceláře), její organizaci a uspořádání, pravomocím jejího představeného, či dělbě práce mezi zaměstnanci: v této souvislosti vyzdvihoval význam studia register.¹⁰ V pozdně středověkých kancelářích musí být podle Bautiera každý dokument méně analyzován jakožto artefakt sám o sobě, nýbrž v kontextu jiných písemností, které umožňují jeho interpretaci.¹¹ Metodologickým otázkám pozdně středověké diplomatiky věnoval pozornost na mnichovském sympozium také Peter Moraw. Kladl si především otázky ohledně definice kanceláře a jejího skutečného významu (k této problematice se ještě za okamžik vrátíme).¹² Za podstatné považoval sledování zavádění úředních knih a hlavně kancelářských poznámek, ba rovněž složení kanceláře (hovoří se o *Juridifizierung der Kanzlei*) ve smyslu uplatnění právníky vzdělaných osob, které postupně podle Morawa zefektivňovaly její fungování.¹³

Proč ale vlastně k těmto, ale i jiným úvahám vůbec docházelo? Vyplývaly soudy o „krizi diplomatiky“ z nepochopení vnějšího světa vůči této pomocné vědě historické, pro něž mohla být v některých ohledech obtížně srozumitelná i stravitelná? Částečně sice ano, ale bylo to způsobeno též tím, že se diplomatika v druhé polovině 20. století někdy sama uzavírala do rámce nesnadno čitelných studií diktátu, podílu jednotlivých písařů, nebo srovnávání formuláře, kde byly nejen těžko rozlišitelné jednotlivé nuance,

⁸ Robert-Henri Bautier, Propositions méthodologiques pour la diplomatique du Bas Moyen Âge et des débuts des temps modernes, in: *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatiek* (= Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, Bd. 35), hrsg. von Gabriel Sillagi, München 1984, s. 49.

⁹ R.-H. Bautier, Propositions méthodologiques, s. 51.

¹⁰ Tamtéž, s. 54.

¹¹ Tamtéž, s. 54.

¹² Peter Moraw, Die Entfaltung der deutschen Territorien im 14. und 15. Jahrhundert, in: *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatiek* (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, Bd. 35), hrsg. von Gabriel Sillagi, München 1984, s. 86.

¹³ P. Moraw, Die Entfaltung, s. 92; k této problematice nejnověji srov. Suse Andresen, *In fürstlichem Auftrag. Die gelehrten Räte der Kurfürsten von Brandenburg aus dem Hause Hohenzollern im 15. Jahrhundert*, Göttingen 2017.

ale především reálný přínos takových analýz. A byť my sami si termín „krize diplomati-
ky“ nepřipouštíme,¹⁴ stál tento vývoj u kořene minimálně takto formulované myšlenky.
Některé diplomatické „školy“ takovými postupy „prosluly“, když ovšem jejich negativní
ocenění a poukázání na metodickou sterilitu se stává až dílem dneška. Jako příklad mů-
žeme uvést studie žáků Hanse Ralla, zpracovávající kanceláře jednotlivých bavorských
vévodů v pozdním středověku, založené na minuciózním rozboru písařských rukou
vyskytujících se v listinném materiálu.¹⁵ Podobně se to mělo s pracemi žáků Karola
Maleczyńského na vratislavské univerzitě, které analogickým způsobem – s důrazem na
rozbor diktátu dochovaných listin – rozebíraly činnost kancelářů jednotlivých (zvláště)
slezských knížat.¹⁶

Diplomatici často akcentovali sice legitimní, ale přesto velmi úzce formulované otáz-
ky, aniž by si uvědomovali důležitost širších tázání, které souvisely se společenskou rolí
listiny. Zpravidla sice byl tento postulát formulován, nicméně nebyl v realitě samotné
analýzy příliš brán v potaz. Ostatně bylo to i důsledkem přenášení určitých myšlenko-
vých modelů moderního úřadování na středověké poměry, což ovšem v druhé polovině
20. století nebylo úplné novum. A znovu: ani ne tak v metodologické deklaraci, která
byla a je součástí úvodů k řadě diplomatických syntéz i dílčích studií, ale spíše v in-
terpretaci některých jevů. Takovým příkladem může být pohled na rozšiřování, nebo
naopak snižování počtu jmen, které se vyskytují v souvislosti s kancelářskou produkcí.
Znamená zvýšený výskyt jen ojediněle se uplatnivších osob v činnosti některé z kan-
celářů nutně její retardaci? Můžeme tímtéž způsobem interpretovat také časté střídání
písařských rukou? I to je jeden z příkladů přenášení vzorců moderního úřadování na
středověké poměry.

Reakcí na takový vývoj disciplíny v podstatě paralelně nebo bezprostředně násled-
ně poté bylo rozvažování některých do té doby zažitých postojů a představ, ba rovněž
dospění k jiným otázkám, které diplomatické materii pozdního středověku začaly být
kladeny. Každý obor je ve svých dějinách i přítomnosti v principu neustálým sledem
inovací a reinterpretací již poznaného. Je to patrné i v případě otázek, vyjadřovaných při
výzkumu pozdně středověkých listin a rovin jejich badatelského vnímání. Jejich prvotní
hodnocení probíhalo na úrovni právního pramene, které v některých případech přesaho-
valo i do sféry politické. Druhá polovina 20. století potom přinesla další možné pohledy:
listinu nahlížela jako předmět symbolické komunikace (arengy, plakáty)¹⁷ či naposledy
jako hmotný artefakt.

¹⁴ Srov. Theo Kölzer, *Diplomatik und Urkundenpublikationen*, in: *Historische Hilfswissenschaften. Stand und Perspektiven der Forschung*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 7–34 popírající „krizi“ a stavící se skepticky k některým novým proudům v diplomatie.

¹⁵ Píše o tom Ellen Widder, *Kanzler und Kanzleien im Spätmittelalter. Eine Histoire croisée fürstlicher Administration im Südwesten des Reiches* (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Forschungen, 204. Band), Stuttgart 2016, s. 20nn.

¹⁶ Píše o tom Tomasz Jurek, *Die Kanzlei des Fürstentums Schweidnitz-Jauer in der Zeit der Herzogin Agnes (1368–1392)*, in: *Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien Mitteleuropas. Alte Tradition und der mühsame Weg zu neuen Fragen und Antworten* (Geschichte. Forschung und Wissenschaft, Band 73), hrsg. von Tomáš Velička, Berlin 2020, s. 283–303, zde s. 285.

¹⁷ Nejnověji srov. Andrea Stieldorf, *Die Magie der Urkunde*, *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 55, 2009, s. 1–32; Peter Worm, *Ein neues Bild von der Urkunde*, *Peter Rück und seine Schüler, Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 52, 2006, s. 335–352.

Právě posledně zmíněná rovina výpovědní hodnoty je v současném západoevropském diplomatickém diskurzu silně preferována. Tímto směrem orientovaný zájem má několik podob. V posledních letech budí značnou pozornost otázky utváření vnější stránky pramenů: tedy to, jak se vnější vzhled – hlavně úředních knih – odráží, resp. je důsledkem zvýšené produkce písemností a s tím spojené větší potřeby písma. Jde tu jinými slovy o aplikaci metod etablovaných již delší dobu v kodikologii – tedy čtenářské a písařské praktiky při užívání, resp. koncipování textů a také nástroje, které úřední knihy činily přehlednějšími a vhodnějšími pro další užívání. Zkoumá se layout písemností, jejich receptce nebo rekonfigurace: pro to se mohlo užívat různých nástrojů ať už v textu samotném, nebo před ním či za ním umožňujících lepší uživatelský komfort. Ostatně i některé druhy úředních knih vznikaly za tímto účelem. A dodejme, že pokud takové pomůcky byly zakládány, svědčilo to o úmyslu dalšího využívání těchto písemností již v momentě jejich vzniku.¹⁸ Jiným aspektem zájmu o hmotnou podstatu (úředních) pramenů je psací látka samotná: papír či pergamen. Nejedná se sice o úplnou novinku (srov. některé starší práce)¹⁹, nicméně současný výzkum směřuje k sociálně-kulturní interpretaci průniku nové psací látky – papíru –, funkčnímu, geografickému, institucionálnímu či individuálnímu rozdělení písemností mezi pergamenem a papírem v pozdním středověku, pokračující dále k využití filigránů pro hospodářské dějiny či paralelám mezi množstvím objednávané psací látky (zachycené v účetním materiálu) a předpokládaným rozsahem kancelářské produkce.²⁰

Nejde ovšem jen o prostupnost diplomatiky s některými aspekty kodikologie, nýbrž také paleografie. Mám zde na mysli další ze silných trendů současnosti: využívání metod kvantitativní paleografie, které si osvojilo zvláště nizozemské a belgické prostředí, které s těmito přístupy začalo experimentovat již krátce po roce 2000.²¹ Ty umožňují hromadné vyhodnocování vybraných paleografických jevů na příkladu homogenního písemného materiálu dochovaného ve velkém množství. I paleografie se v druhé polovině 20. století, jak alespoň znějí některé názory,²² ocitla na pokraji určité metodologické vyčerplosti, z níž ji pomohly vyvést právě IT technologie. Jejich použití tak způsobuje částečný odklon od dosavadního převládajícího diskurzu, který byl převážně orientován na postižení indi-

¹⁸ Randolph C. Head, *Making Archives in Early Modern Europe. Proof, Information, and Political Record-Keeping, 1400–1700*, Cambridge 2020, s. 64.

¹⁹ Jedná se o výsledky zájmu o filigranologii, která se zrodila již v druhé polovině 19. století coby v jistém slova smyslu sběratelská disciplína, která se pak již na počátku 20. století stala svébytnou naukou, již na tuto úroveň dopomohla zvláště dvě jména: Charles Briquet ve Francii a Nikolaj Petrovič Lichačev v Rusku. Avšak patrně nejznámější osobností této disciplíny zůstává Gerhard Piccard, srov. *Ochsenkopf und Meerjungfrau: Papiergeschichte und Wasserzeichen vom Mittelalter bis zur Neuzeit. Begleitbuch und Katalog zur Ausstellung des Landesarchivs Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart und der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters*, Wien, Stuttgart 2009, s. 51–57. I zde je ve hře digitální prostředí, které nabídlo platformu Piccardovy rozsáhlé kartotéky, srov. *Piccard-Online. Digitale Präsentationen von Wasserzeichen und ihre Nutzung* (Werkhefte der staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg. Serie A, Heft 19), hrsg. von Peter Rückert, Jeannette Godau und Gerald Maier, Stuttgart 2007.

²⁰ Práce v rámci dlouhodobého projektu *Materiale Textkulturen*, srov. *Papier im mittelalterlichen Europa. Herstellung und Gebrauch* (Materiale Textkulturen, Band 7), hrsg. von Carla Meyer, Sandra Schultz, Berndt Schneidmüller, Berlin – München – Boston 2015.

²¹ Margit Rem, *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300–1340): Naar een lokaliseringprocedure voor het veertiende-eeuws Middelnederlands*, Amsterdam 2003.

²² Albert Derolez, *The Paleography of Gothic manuscript books. From the twelfth to the early sixteenth century*, Cambridge 2003, s. 2–3.

viduálních prvků písma spojeného s identifikací písaře a s časovým určením textu.²³ IT technologie dokáží vyhodnocovat nejen jednotlivé tvary písmen, ale i vnitřní formulář listin stejného druhu, pokud jsou dochovány v dostatečném množství příkladů (ideálně stovky, či tisíce).²⁴ Dokáží také strojově zpracovávat obrovské vzorky různých písařských rukou i s jejich odlišením. Takové penzum analýzy by bylo pro jedince prací na roky, zatímco software je dokáže zvládnout nesrovnatelně rychleji. Přesto je ale stále nezastupitelná role paleografa či diplomatika, který potom některé sporné případy prověřuje a především celkové výsledky dále analyzuje a interpretuje.²⁵ V posledně zmíněných případech zájem směřuje k postižení některých jevů souvisejících s určitými kulturními či personálními migracemi či konstantami ve sféře písemné kultury (ať již literárního či administrativního charakteru) a umožňujících poznání existence, šíření či naopak zanikání různých projevů (grafických, formulačních) napříč prostředními s možnostmi odpovédět na otázky vzájemných vlivů podmíněných jak samotnými písemnými produkty, tak lidmi. Nemusíme však pokládat důraz pouze na využití informačních technologií v diplomatice, protože tím se současný metodologický kvas patrný v zahraničních diplomatických pracích rozhodně nevyčerpává.

Druhým neméně silným proudem jsou současné metodologické inovace ovlivňené přístupy kulturní antropologie a sociologie, společně se zohledněním aspektů komunikačních teorií. A dodejme, že středoevropská a západoevropská diplomatika spolu ne vždy dostatečně komunikují, pokud jde o zkušenosti s metodologickými inovacemi. Jako příklad uveďme výzkum kopiářů a jejich interpretace nejen coby administrativní pomůcky, ale také prostředku tvůrčího utváření či odrazu paměti dějin příslušné instituce. K těmto interpretacím v podstatě nezávisle na sobě dospěla německá i anglofonní či frankofonní část badatelské veřejnosti. Jako druhý příklad potom může sloužit otázka dochování středověkých administrativních písemností. V německojazyčném prostředí ji poprvé velmi trefně shrnul a formuloval Arnold Esch, když celý svazek problémů výstižně nazval *Überlieferungschance und Überlieferungszufall*.²⁶ Krátce po něm, bez znalosti jeho úvah, dospěl k něčemu obdobnému americký historik a diplomatik Adam Kosto, který problematiku šance a náhody definoval jako *preservation bias* – jeho východiska byla obdobná jako u Eschovy studie, ovšem s větším důrazem na vědomý postup a méně na náhodu v dochování.²⁷

²³ Petros Samara, The development of late medieval documentary script: a quantitative analysis (1300–1550), in: *Medieval documents as artefacts. Interdisciplinary perspectives on codicology, palaeography and diplomatics*, ed. Eef C. Dijkhof, Hilversum 2020, s. 303–327, zde s. 304.

²⁴ Peter A. Stokes, Computer-Aided Palaeography, Present and Future, in: *Kodikologie und Paläographie im digitalen Zeitalter. Codicology and Palaeography in the Digital Age*, edd. Malte Rehbein, Patrick Sahle, Torsten Schaßan, Norderstedt 2009, s. 309–338, zvláště s. 311–312; Els de Paermentier, Sources of (mutual) Inspiration: Some Observations on the Circulation of Repetitive Text Formulas in Charters from the Medieval Low Countries (Twelfth and Thirteenth Centuries), in: *Ruling the script in the Middle Ages: Formal Aspects of Written Communication (Books, Charters, and Inscriptions)*, edd. Sébastien Barret, Dominique Stutzmann, Georg Vogeler, Turnhout 2016, s. 25–48.

²⁵ Jinna Smit, Hand spotting: the registers of the Chancery of the counts of Holland, 1316–1337, in: *Ruling the script in the Middle Ages: Formal Aspects of Written Communication (Books, Charters, and Inscriptions)*, edd. Sébastien Barret, Dominique Stutzmann, Georg Vogeler, Turnhout 2016, s. 25–48.

²⁶ Arnold Esch, *Überlieferungschance und Überlieferungszufall als methodisches Problem des Historikers*, *Historische Zeitschrift* 240, 1985, s. 529–570.

²⁷ Adam J. Kosto, Laymen, Clerics, and Documentary Practices in the Early Middle Ages: The Example of Catalonia, *Speculum* 80, 2005, s. 44–74.

V této otázce tak hrají podstatnou úlohu oba momenty. Zatímco náhoda zůstávala náhodou a lze ji jen s obtížemi typologizovat, u jiných aspektů, které přicházely v úvahu, již lze konstruovat určitý rámec. Již Arnold Esch postuloval, že podstatou věci byl jednak obsah daného záznamu – nejčastěji se dochovaly dokumenty vztahující se k nakládání s nemovitostmi –, jednak vydavatel písemnosti: čím stojí hierarchicky výše, tím je větší šance, že bude pečlivě přechovávána.²⁸ O tom, co bude a co nebude uchováváno rozhodovaly sociálně-kulturně-ideologické aspekty, jak zdůrazňuje Eric Ketelaar, které se týkaly celospolečensky sdílených kulturně-politických vzorců. Ty podmiňovaly, nezřídka nevědomě, budovanou paměť instituce, osoby, nebo regionu – v závislosti na typu archivu.²⁹ Ne vždy ale platí, že o osudu písemnosti se rozhoduje až po jejím vzniku v momentě, kdy je, a pokud vůbec, uchovávána. Někdy již samotné sepsání dokumentu majícího příslušné prvky či znaky jej předurčí k tomu, že je zamýšlen pro dlouhodobé archivování, zatímco ty z písemností, které je nemají, postrádají již tuto prvotní intenci,³⁰ jak prokázal rozborem formuláře missivů z bavorského prostředí s ohledem na jejich dochování Julian Holzapfl (podoba datace).³¹ Vliv na dochování jiných listů zase mohly mít až události, které tyto dokumenty způsobily – především se to týkalo těch písemností, které vznikaly v souvislosti s konflikty a které tyto spory nakonec ukončily.³²

Celkově se dá říci, že pokroky v metodologické rovině v rámci pozdně středověké diplomatiky bývají výsledkem především edičního zpřístupňování rozptýleně dochovaných pramenů (jedná se o různé projekty, kupříkladu *Regesta Imperii*): jejich evidence a studium potom naznačuje další možné směry budoucího bádání velmi úzce propojeného s diskurzem vývoje tehdejší administrativy. Coby příklad zde může sloužit již dvěma generacemi diplomatiků věnovaná soustavná pozornost edici a ovšem též správně-diplomatické interpretaci písemností římského krále/císaře Friedricha III.³³

Jiná tázaní vyplývají z úhlu pohledu badatelů ovlivněných, jak již výše naznačeno, především různými komunikačními teoriemi. Jakkoliv někdy celkový obraz mohou spíše zatemňovat nevyhraněnou terminologií a konstruováním často již známého, oděného ovšem do sociologického pojmoslovného hávu, přesto přinášejí také celou řadu pod-

²⁸ A. Esch, *Überlieferungschance*, s. 536; Eberhard Holtz, *Überlieferungs- und Verlustquoten spätmittelalterlicher Herrscherurkunden*, in: *Turbata per aequora mundi. Dankesgabe an Eckhart Müller-Mertens*, (= MGH. Studien und Texte, Band 29), edd. Olaf B. Rader, Mathias Lawo, Hannover 2001, s. 67–80, zde s. 67.

²⁹ Eric Ketelaar, *Prolegomena to a Social History of Dutch Archives*, in: *A usable collection. Essays in honor of Jaap Kloosterman on collecting social history*, edd. Aad Blok, Jan Lucassen, Huub Sanders, Amsterdam 2014, s. 40–55, zde s. 43.

³⁰ Günter Hödel, *Die Schriftordnungen im Wandel: Produktions-, Gebrauchs- und Aufbewahrungspraktiken von klösterlichem Schriftgut in Königsfelden (1300–1600)*, (Spätmittelalterstudien, Band 7), Zürich 2020, s. 22.

³¹ Julian Holzapfl, *Sentbrief über lannt – Konfliktkommunikation und der Beginn der politischen Korrespondenz in den bayerischen Herzogtümern (1407–1447)*, in: *Briefe aus dem Spätmittelalter: Herrschaftliche Korrespondenz im deutschen Südwesten*, hrsg. von Peter Rückert, Nicole Bickhoff, Mark Mersiowsky, Stuttgart 2015, s. 174–188, zde s. 184–185.

³² Tamtéž, s. 184.

³³ Maximiliane Berger, *Der opake Herrscher. Politisches Entscheiden am Hof Friedrichs III. (1440–1486)*, Ostfildern 2020; Christian Heinemeyer, *Zwischen Reich und Region im Spätmittelalter: Governance und politische Netzwerke um Kaiser Friedrich III. und Kurfürst Albrecht Achilles von Brandenburg*, Berlin 2016; Daniel Luger, *Humanismus und humanistische Schrift in der Kanzlei Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*, Wien [u.a.] 2016.

nětných úvah týkajících se širších otázek existence pozdně středověkých písemností. Za klíčové považují především to, že se snaží „probourat“ kruny velmi úzce definované diplomatiky posledních desetiletí a znovu hledat přechody a přemostění k obecnějším rysům písemné produkce pozdního středověku a jejího impaktu.

Diplomatici totiž mají někdy tendenci vnímat vznik a existenci písemností jako cosi automatického, jasně daného, a proto leckdy chybí zamyšlení nad tím, jakým způsobem se k písemnému pořízení dospívalo. A musím již být konkrétní. Listiny i v pozdním středověku byly totiž stále výlučnou záležitostí, kterou aktivně užíval jen zlomek společnosti – a nemění na tom nic ani značná produkce některých velkých administrativních center.³⁴ Důležité je, jakým způsobem se písemné pořízení společnosti dotýkalo anebo jakou její část bezprostředně ovlivňovalo:³⁵ zde lze uplatnit výzkum recepce listiny v různých druzích pramenů.³⁶ Ptejme se tedy společně s Benoitem-Michelem Tockem: Kdy bylo nutné, obvyklé či naopak dobrovolné vydat listinu? Souvisí to také s tím, na koho se budoucí příjemce obracel, aby příslušnou listinu vydal? Nebo na koho se obracel ve věci potvrzení písemného pořízení? Měl, či neměl na výběr? Jaká místní autorita v této roli může vystupovat?³⁷

Odpověď na otázky po impaktu listin může dát i výzkum jejich praktického uplatňování na soudních fórech. Zdá se, že v českém prostředí stoupá množství dokladů od poloviny 14. století, byť zde přirozeně musíme rozlišovat mezi oblastí práva církevního, kde bylo písemné pořízení nejrozvinutější, a jinými soudními fóry. Přesto ale platí, že dokladů není zas tak mnoho, jak bychom možná očekávali.³⁸ Jinými slovy tu tak jde o zkoumání interpretace listin v sociálním prostředí, v němž se pohybovaly.³⁹ Sem patří také působení raně či vrcholně středověkých listin v pozdním středověku – tyto písemnosti bývaly často v různé podobě opisovány a byly tudíž z různých příčin stále používány.⁴⁰

Pozornost řady odborníků se ale také orientuje k takřka centrální otázce středověké diplomatiky: ke kanceláři. Ta se stala svým způsobem v očích mnoha badatelů jakýmsi lakmusovým papírkem rozvinutosti správy, což vedlo k eminentnímu paleograficko-prosopografickému výzkumu pro vrcholný středověk, pro středověk pozdní výzkumu opře-

³⁴ Benoît-Michel Tock, The making of a charter, in: *Medieval documents as artefacts. Interdisciplinary perspectives on codicology, palaeography and diplomatics*, ed. Eef C. Dijkhof, Hilversum 2020, s. 37–52, zde s. 38.

³⁵ B.-M. Tock, The making, s. 38.

³⁶ Jessica Berenbeim, *Art of Documentation. Documents and Visual Culture in Medieval England* (= Text Image Context: Studies in Medieval Manuscript Illumination 2), Toronto 2015, s. 8.

³⁷ B.-M. Tock, The making, s. 39–40.

³⁸ Jiří Kejř, Die Urkunde als Beweismittel im Gerichtsverfahren im mittelalterlichen Böhmen, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe* (= Utrecht Studies in medieval literacy, vol. 9), ed. Anna Adamska, Turnhout 2004, s. 51–58.

³⁹ Anna Adamska, The study of medieval literacy: old sources, new ideas, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe* (= Utrecht Studies in medieval literacy, vol. 9), ed. Anna Adamska, Turnhout 2004, s. 13–47, zde s. 23.

⁴⁰ Mark Mersiowsky, Früh- bis spätmittelalterliche Kopien karolingischer Diplome für „deutsche“ und „österreichische“ Empfänger, in: *Originale – Fälschungen – Kopien. Kaiser- und Königsurkunden für Empfänger in „Deutschland“ und „Italien“ (9.–11. Jahrhundert) und ihre Nachwirkungen im Hoch- und Spätmittelalter (bis ca. 1500). Originali – falsi – copie. Documenti imperiali e regi per destinatari tedeschi e italiani (secc. IX–XI) e i loro effetti nel Medioevo e nella prima et a moderna (fino al 1500 circa)*, edd. Nicolangelo D'Acunto, Sebastian Roebert, Wolfgang Huschner, Leipzig [etc.] 2017, s. 105–116, zde s. 105, kde autor vyzývá k takovému výzkumu.

němu o analýzu kancelářských poznámek spojených tedy se snahou rekonstruovat její složení, podíl jednotlivých zaměstnanců a také případné administrativní specializace. Ne vždy však v těchto pracích zaznívala důležitá otázka: co je to vlastně kancelář, jak ji definovat a kdy jsme vůbec oprávněni o ní hovořit? Velice dlouho se nejednalo o instituci, ale spíše o volné seskupení osob, které při dvoru měly vedle jiných též tyto povinnosti, často v soudní či komorní správě nebo v diplomacii.⁴¹ Ostatně množství právních aktů, které vznikaly zcela mimo kancelář (nebo mimo osoby, které byly ke zlistiňování zdánlivě určeny), bylo poměrně velké.⁴² Ano, opíráme se tu o titulaturu spojenou se zpísemňováním (kancléř, protonotář atd.), na druhé straně velmi dlouho v pramenech chybí explicitní zmínění takové instituce.⁴³ Nemáme-li takové zmínky, můžeme tedy o ní hovořit?⁴⁴ Jiní autoři v této situaci užívají nepřímých, ale přesto dostatečně přesvědčivých důkazů o tom, že nějaká organizovaná skupina musela mít na starosti písemnou agendu svého zadavatele: patří sem především vydávání většího množství listin, ale také písemností *pro foro interno* (účtů a register), stejně jako stabilizující se vzhled i obsah těchto produktů a v neposlední řadě výskyt kancelářských poznámek.⁴⁵ Dodejme také, že ruku v ruce s těmito jevy, které tedy v jistém smyslu dokládají etablování míst zlistiňování (*lieux d'écriture*⁴⁶), jde ve světském prostředí prosazování národních jazyků do písemné praxe, které usnadňovaly recepci písemností.⁴⁷

Jakkoliv u velkých zeměpánů či jejich analogií v církevním prostředí si termín kancelář dovolit snad můžeme, daleko opatrnější přístup je na místě u emitentů drobnějších (šlechty, knížat, církevních institucí).⁴⁸ Ptejme se také – pokud přijmeme existenci kanceláře (anebo budeme operovat s volnějším svazkem takových osob) – jaká byla její/jejich skutečná role? Připomeňme, že si tyto otázky kladl již před čtyřmi desetiletími Peter Moraw, který plédoval za zvýšenou pozornost, která by se měla věnovat kancelářům v kontextu celého dvora a tomu, jakou v jeho rámci zaujímaly postavení.⁴⁹ Zajímavé jsou v tomto ohledu poslední výzkumy několika málo dochovaných autografů Karla IV. Zaskakující je nezběhlost panovníka nejen v písmu (což možná až tak překvapivé není), ale zvláště ve formuláři jím psaných písemností – dochází k tomu dokonce i například

⁴¹ Paul Bertrand, *Documenting the Everyday in Medieval Europe. The Social Dimension of a Writing Revolution 1250–1350* (Utrecht Studies in Medieval Literacy 42), translated by Graham Robert Edwards, Turnhout 2019, s. 371, 380, navrhuje jiné definice takových uskupení: „graphical communities“ pro skupiny osob, které vykazovaly vzájemné ovlivňování písařských praktik; u menších původců navrhuje spíše termíny „places for writing“ nebo „writing areas“.

⁴² P. Moraw, *Die Entfaltung*, s. 86.

⁴³ E. Widder, *Kanzler und Kanzleien*, s. 3–4.

⁴⁴ Tamtéž, s. 501–502.

⁴⁵ Valeria Van Camp, *L'apparition des mentions hors teneur sur les chartes des comtes de Hainaut (vers 1320–1360)*, in: *Le discret langage du pouvoir. Les mentions de chancellerie du Moyen Âge au XVIIe siècle* (= Études et rencontres de l'École des Chartes 55), ed. Olivier Canteaut, Paris 2019, s. 351–367, zde s. 352.

⁴⁶ Anna Adamska, *Loca scribendi: geneza pojęć, definicje i granice użyteczności*, in: *Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV–XVIII stulecia*, edd. Anna Adamska, Agnieszka Bartoszewicz, Maciej Ptaszyński, Warszawa 2017, s. 9–26, zde s. 11–15.

⁴⁷ Anna Adamska, *Prowincjonalni władcy, prowincjonalne kancelarie: przykład północnych Niderlandów w średniowieczu*, in: *Belliculum diplomaticum Thorunense II. Kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym*, edd. Waldemar Chorańczewski, Janusz Tandecki, Toruń 2007, s. 65–74, zde s. 72.

⁴⁸ P. Bertrand, *Documenting the Everyday*, s. 371.

⁴⁹ P. Moraw, *Die Entfaltung*, s. 90.

u intitulace, kde bychom očekávali určité zvnitřnění jejího znění s ohledem na velkou emisi panovníckých listin, v nichž byla dlouhodobě stabilizována.⁵⁰

Užití vlastního rukopisu výše sociálně postavených osob nemusíme vnímat pouze jako doklad rozšiřování znalosti čtení a psaní ve středověké společnosti, ale zároveň jako autonomní nositel významu či sdělení.⁵¹ Ostatně hranice mezi gramotnými a negramotnými ve středověku nemusela být vždy zcela ostrá.⁵² Znalost čtení a psaní dokonce ani nemusela generovat vyšší formu intelektuální revoluce.⁵³ Jednak je jisté, že čtení a psaní nebyly komplementárně propojené dovednosti, jednak najdeme celou řadu osob, které byly částečně gramotné (do toho ostatně ještě vstupuje znalost či neznalost latiny). Lépe je rozdělovat je na aktivní a pasivní účastníky písemné komunikace.⁵⁴ K těm prvním rozhodně patřili vydavatelé písemností – tedy v našem případě jednotliví zeměpáni. V průběhu pozdního středověku, jak již naznačeno, se množí případy jejich aktivního vstupování do zlistinovacího procesu. Kupříkladu vlastnoruční podpisy zeměpánů na listinách můžeme v druhé polovině 14. století ve francouzském prostředí považovat za projev mající politicko-symbolický smysl v souvislosti se snahou nové královské dynastie Valois dohnat legitimizační deficit.⁵⁵ Nicméně v průběhu 15. století se výskyt autografů – a často již nejen podpisu, ale v podobě koncipování celé písemnosti, nebo alespoň jakýchsi přípisů – stává nástrojem specifického typu komunikace vyjadřujícího zvláštní blízkost, ba intimitu vydavatele k adresátovi, či důraz na autenticitu dokumentu,⁵⁶ což je také pojetí, které přetrvává i v prvních staletích raného novověku. A dodejme jen, že to nebyl jev, který by přinesly až myšlenky renesance, nýbrž se s ním setkáváme v některých evropských regionech již dříve.⁵⁷

Výše byla zmíněna teze o aktivních a pasivních účastnících písemného pořízení. Zásadní je dle mého soudu tedy otázka, jak velká část společnosti se dostávala do kontaktu s písemnostmi a jak tento kontakt vyhlížel: jinými slovy, zda tedy tito lidé dokázali docenit tento aspekt pojištění právních aktů. Nejnovější výzkumy z Polska, které se zabývaly prostředím tamních maloměst v polovině 15. století, ukazují, že přibližně polovina městské společnosti se v této době alespoň jednou setkala s písemným pořízením, zvláště prostřednictvím městského soudu, kde se tito lidé účastnili v různých rolích zaknihování

⁵⁰ Martin Bauch, "Et hec scripsi manu mea propria": Known and Unknown Autographs of Charles IV as Testimonies of Intellectual Profile, Royal Literacy, and Cultural Transfer, in: *Ruling the script in the Middle Ages: Formal Aspects of Written Communication (Books, Charters, and Inscriptions)*, edd. Sébastien Barret, Dominique Stutzmann, Georg Vogeler, Turnhout 2016, s. 25–48.

⁵¹ Christian Lackner, Einführung, in: „*Manu propria*“. *Vom eigenhändigen Schreiben der Mächtigen (13.–15. Jahrhundert)*, hrsg. von Claudia Feller, Christian Lackner, Wien 2016, s. 14.

⁵² Jak tomu bylo ještě v raném či vrcholném středověku – srov. Herbert Grundmann, *Illiteratus – Illiteratus: Der Wandel einer Bildungsnorm vom Altertum zum Mittelalter*, *Archiv für Kulturgeschichte* 40, 1958, s. 1–65.

⁵³ Jack Goody, *The Logic of Writing and Organisation of Society*, Cambridge 1986.

⁵⁴ A. Adamska, *The study*, s. 24; srov. též důležitou práci Alfred Wendehorst, *Wer konnte im Mittelalter lesen und schreiben*, in: *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters* (= *Vorträge und Forschungen*, Bd. 30), hrsg. von Johannes Fried, Sigmaringen 1986, s. 9–33.

⁵⁵ Claude Jeay, *Signature et pouvoir au Moyen Âge*, Paris 2015.

⁵⁶ Ch. Lackner, Einführung, s. 14; Christian Lackner, *Die Vielgestaltigkeit der spätmittelalterlichen Herrscherurkunde*, in: *Urkunden und ihre Erforschung: zum Gedenken an Heinrich Appelt*, hrsg. von Werner Maleczek, Wien [etc.] 2014, s. 93–107, zde s. 100–102.

⁵⁷ Malcolm Vale, "With my own hand". The use of the autograph by English rulers in the later Middle Ages, c. 1350–1480, in: „*Manu propria*“. *Vom eigenhändigen Schreiben der Mächtigen (13.–15. Jahrhundert)*, hrsg. von Claudia Feller, Christian Lackner, Wien 2016, s. 185–195, zde s. 186.

uzavřených právních aktů či rozhodnutí městského soudu. Jakýmsi modelovým uživatelem služeb městské kanceláře – jak se jej Katarzyna Wanda pokusila rekonstruovat – ale v žádném případě nebyl zástupce pouze městských elit. Sociální profil těchto osob tak byl různý a netýkal se v převažující míře ekonomického či politického vrcholu městské společnosti.⁵⁸

Při zamýšlení nad listinnou emisí bychom také měli rozvažovat bezprostřední vliv společnosti, v níž je zakotvena (hospodářský, správní).⁵⁹ Činnost kanceláře byla zásadně ovlivňována vnějšími činiteli a především mírou užívání písemného pořízení u těch osob, které se potenciálně obracely na panovníka a chtěly po něm vystavení privilegia: nedoceňovaly-li samy hodnotu písemného pořízení, pak je zřejmé, že jej ani od panovníka nevyžadovaly.⁶⁰ S tím je spojen i další postulát současného výzkumu, který v posledních letech zdůrazňuje, že v případě středověké vlády šlo o „vládu prosby“.⁶¹ Tedy že listinná emise byla zásadně ovlivňována a usměrňována žádostmi petentů. Je potom otázkou, do jaké míry lze v případě vztahu panovníka a jakéhokoliv podřízeného subjektu hovořit o panovnické politice vůči němu: na místě je dle mého soudu podstatně vyváženější oboustranný vztah, spojený se vzájemným dialogem a vyjednáváním obou subjektů.

Zatímco pro listinnou materii se tento předpoklad široce přijímá (i když ne vždy reflektuje), nejnovější výzkumy poukazují na to, že i mandáty nezřídka vznikaly z popudu osoby, v jejíž prospěch měly znít.⁶² To má ovšem závažné konsekvence: totiž i reálné prosazení ustanovení obsažených jak v listinách, tak ale zvláště v mandátech záleželo v první řadě na příjemci, nikoliv na formálním vydavateli písemnosti – ten mohl být nanejvýš impetrantem vyzýván k zásahu. Ostatně i její publikace spočívala na osobě, v jejíž prospěch zněla. Zvláště v případě mandátů, které se ani ve velkých kancelářích nezapisovaly do register, panovník v podstatě neměl přehled o jejich emisi (na rozdíl od privilegií, kde byla situace jiná) a byl odkázán jen na informace případných petentů.⁶³ Asi dost velká část písemností tedy vznikala v důsledku prosby, nikoliv z iniciativy vydavatele (panovníka).

Vydavatel mohl samozřejmě vystavení písemnosti odsouhlasit, nebo ale i odmítnout. O druhé eventualitě se ovšem dozvídáme jen zřídka. Předpokládá se, že však vydavatel raději souhlasil, neboť to byla příležitost nejen k finančnímu profitu, ale také k prezen-

⁵⁸ Katarzyna Wanda, *Małomiasteczkowy locus scribendi w późnym średniowieczu. Przykład Radziejowa*, in: *Locus scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV–XVIII stulecia*, edd. Anna Adamska, Agnieszka Bartoszewicz, Maciej Ptaszyński, Warszawa 2017, s. 63–99; připomeňme také starší článek Františka Šmahela, který se této problematice věnoval: *František Šmahel, Písmennost warstw ludowych w Czechach w XIV i XV wieku*, in: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, pod red. Bronisława Geremka, Wrocław 1978, s. 189–205.

⁵⁹ Andreas Meyer, *Regieren mit Urkunden im Spätmittelalter. Päpstliche Kanzlei und weltliche Kanzleien im Vergleich*, in: *Urkunden und ihre Erforschung: zum Gedenken an Heinrich Appelt*, hrsg. von Werner Maleczek, Wien [etc.] 2014, s. 71–91, zde s. 82–83.

⁶⁰ Tamtéž, s. 86.

⁶¹ W. Mark Ormrod, *Foreword*, in: *Petitions and Strategies of Persuasion in the Middle Ages. The English Crown and the Church, c. 1200–1550*, edd. Thomas W. Smith, Hellen Killick, York 2018, s. x–xi.

⁶² Paul-Joachim Heinig, *Hat Kaiser Friedrich III. die Errichtung der Judengasse zu Frankfurt am Main initiiert? oder: Zur Relevanz der Reskriptenpraxis am Beispiel kanzleiformulierter „Adressatenvermerke“*, in: *Semper ad fontes. Festschrift für Christian Lackner zum 60. Geburtstag*, hrsg. von Claudia Feller, Daniel Luger, Wien 2020, s. 85–105, zde s. 85–99 a zvláště s. 95–96.

⁶³ Tamtéž.

tování se coby autority v dané oblasti či regionu.⁶⁴ V době před dochováním aktového materiálu je ale možnost zjištění, že oslovená autorita (tedy v našem případě panovník) odmítla vystavit listinu či jinou písemnost, velmi limitovaná. Tím spíše, že jediný pozůstatek vzájemného jednání je výhradně finální produkt, který ale svědčí o tom, že vyjednávání bylo (přínejmenším z části) úspěšné. Naše znalosti o takovém postupu jsou tak zcela nedostatečné a omezují se pouze na nejkřiklavější případy, jako bylo například známé falzum *Privilegium maius*, jež Karel IV., poté co si nechal zhotovit dobrozdání, odmítl předkladateli, jímž byl Rudolf IV. Habsburský, potvrdit.⁶⁵ Přesto ale existuje alespoň dílčí možnost, jak zosřít náš pohled na tyto situace související s vydáním listiny a předchozí příklad již bezděky tuto cestu naznačil: těmi jsou jejich konfirmace. V říši často již od 13. století začínají dlouhé řady konfirmací jednotlivých po sobě vládnoucích římských králů/císařů určených zvláště pro říšská města.⁶⁶ Stále častěji se již jednalo o zmínkové, nebo dokonce insertní konfirmace, které tak umožňují kontrolu toho, co přesně se rozhodl panovník potvrdit. A ex negativo také – pokud z těchto řad pro konkrétního příjemce náhle nějaké privilegium, které je jinak dochováno, vypadává – také zaznamenat možné oslyšení alespoň části proseb petenta.

Správná praxe tedy byla, jak výše naznačeno, do značné míry stimulována jednotlivými petenty. Její písemný rozsah, jak je všeobecně známo, byl ale nejen podstatně širší, než se může zdát z dnešní dochované materie, avšak především též odlišný co do zastoupení různých druhů písemností. Právě v pozdním středověku došlo ke „komunikační revoluci“, kdy se totiž výměna informací na kratší i delší vzdálenosti začala výrazně přesouvat do písemné roviny – ke vzniku listů. Jakkoliv nevytlačily z této komunikační roviny nikdy zcela ani ústní jednání, přesto jde o zřetelný přelom, který umožňuje postižení rozsahu této komunikace v písemné formě. Zvláště v německé historiografii je v posledních dvou desítkách let věnován velký prostor těmto otázkám.⁶⁷ Z hlediska dnešního dochování se jako uzlové body tehdejší komunikační praxe prezentují města, jakkoliv informační výměna běžící mimo ně byla neméně intenzivní.⁶⁸ A nejde tu pouze o poselské sítě jednotlivých měst, jejich geografický horizont, či mechanismy vnější městské politiky, ale – co je v našem případě podstatné – způsob předávání (písemných) zpráv. Tedy jinými

⁶⁴ B.-M. Tock, *The making*, s. 41; srov. Petr Brun, *Vom Sinn und Unsinn königlicher Privilegien: Der Aargau um 1415*, in: *Wege zur Urkunde, Wege der Urkunde, Wege der Forschung: Beiträge zur europäischen Diplomatik des Mittelalters*, hrsg. von Karel Hruza, Paul Herold, Köln 2005, s. 169–179.

⁶⁵ Nejnověji srov. *Privilegium maius: Autopsie, Kontext und Karriere der Fälschungen Rudolfs IV. von Österreich* (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 69), hrsg. von Thomas Just, Kathrin Kininger, Andrea Sommerlechner, Herwig Weigl, Wien [u.a.] 2018; *Falsche Tatsachen. Das Privilegium maius und seine Geschichte. Kunsthistorisches Museum Wien in Kooperation mit dem Österreichischen Staatsarchiv, 16. Oktober 2018 bis 20. Jänner 2019* (= Technologische Studien. Kunsthistorisches Museum, Sonderband 13), Wien 2018.

⁶⁶ Dirk Hewig, *Kaiserliche Bestätigungen von Stadt- und Landrechten*, Augsburg 1969, s. 15–17.

⁶⁷ *Kommunikation im Spätmittelalter: Spielarten, Wahrnehmungen, Deutungen*, hrsg. von Romy Günthart und Michael Jucker, Zürich 2005; Mathias Kluge, *Die Macht des Gedächtnisses: Entstehung und Wandel kommunaler Schriftkultur im spätmittelalterlichen Augsburg*, Leiden [u.a.] 2014; Simon Lienening, *Das Gesandtschaftswesen der Stadt Straßburg zu Beginn des 15. Jahrhunderts* (= Mittelalter-Forschung, Bd. 63), Ostfildern 2019; Eveline Timpener, *Diplomatische Strategien der Reichsstadt Augsburg. Eine Studie zur Bewältigung regionaler Konflikte im 15. Jahrhundert* (= Städteforschung. Reihe A: Darstellungen Bd. 95), Köln – Weimar – Wien 2017.

⁶⁸ Christina Antenhofer, *Fürstliche Briefwechsel zwischen Süddeutschland und Oberitalien im 14. und 15. Jahrhundert*, in: *Briefe aus dem Spätmittelalter: Herrschaftliche Korrespondenz im deutschen Südwesten*, hrsg. von Peter Rückert, Nicole Bickhoff, Mark Mersiowsky, Stuttgart 2015, s. 53–80.

slovy, jakým způsobem je zajišťována efektivita rozhodování zeměpána. A znovu tu jsme u souhry různých politických činitelů. Stejně jako většina písemností vznikala z popudu budoucího příjemce, i zajištění publicity bylo ve stejných rukách. Především z říšských měst dobře známé štafetové předávání zpráv, které bylo doplňováno také cílenou distribucí především ovšem v zájmu vlastního komunikačního centra, které si bylo této úlohy nadobytě dobře vědomo, stejně jako profitů, které z jeho existence plynuly.⁶⁹

Všechny výše naznačené teze rezultují v dojem určité pasivity centrální vlády ve vztahu k ovládanému území. Jistě to neplatí vždy a všude do důsledku – nezapomínejme, jak výše připomenuto, že zeměpán automaticky nemusel vyslyšet žádost petenta –, ale v mnohém tímto trefujeme „hřebíček na hlavičku“. Samotný vznik moderního státu, který má všechny tyto aspekty pod kontrolou, je potom záležitostí výrazně mladší. Proces postupného zahušťování vlády (*Herrschaftsverdichtung*) či tvorby státu (*Statebuilding*) má ale přirozeně své kořeny ve fungování administrativního aparátu – jakkoli mnohdy neformálního a neinstitucionalizovaného – již ve středověku. I v této oblasti se v současné zahraniční historiografii objevují koncepty, které potvrzují výše naznačený vliv petentů na rozhodování zeměpána či vládní praxi, ale v důsledku toho také na činnost kanceláře či „kanceláře“. Jako velmi plausibilní lze označit zvláště koncept Bernarda Schneidmüllera nazvaný „konsenzuální vláda“ (*konsensuale Herrschaft*). Navázání zeměpanské vlády na souhlas dalších (partikulárních) mocí ve státě nelze podle něj interpretovat jako deficit centrální moci, ale jako běžný jev této doby.⁷⁰ Ostatně i skutečná moc zeměpanských úředníků nebyla formálně svázána, ale vyznačovala se značnou individuálností.⁷¹ Výzkum panovnických písemností či dokumentů jednotlivých jemu podřízených úředníků představuje jeden z důležitých diskurzů tohoto badatelského proudu.⁷²

Vznik moderního státu – v jeho středověkých kořenech – není již dnes chápán monokausálně a také nikoliv jako řízený proces, ale daleko spíše jako fenomén zmíněné interakce mezi ovládanými/poddanými a panovníkem.⁷³ Poměrně problematickým termínem se tu stává „modernizace“. Zatímco někteří autoři v kancelářské či správní oblasti tento terminus technicus pro středověké poměry vlastně vylučují, jiní jej spojují výhradně s krizovými jevy, jejichž překonání si vynucuje (dočasné) zavedení modernizačních prvků.⁷⁴ V jistém smyslu za takový proces lze považovat jakýsi legitimační deficit, který může vést k podobným krokům, jakkoliv je vždy nemusíme ztotožňovat s modernizací. V každém případě ani ji nelze nahlížet jako výhradní zájem centrální moci, ale spíše jako výsledek tlaku vyplývajícího z interakce mezi politickou reprezentací a panovníkem.⁷⁵

⁶⁹ Wolfgang Wüst, *Süddeutsche Reichsstädte als Informationsdrehscheibe*, in: *Grenzüberschreitungen. Die Außenbeziehungen Schwabens in Mittelalter und Neuzeit* (= Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben 100), hrsg. von Wolfgang Wüst, Georg Kreuzer, David Petry, Augsburg 2008, s. 305–325; Paul Joachim Heinig, *Reichsstädte, freie Städte und Königtum 1389–1450: Ein Beitrag zur deutschen Verfassungsgeschichte*, Wiesbaden 1983.

⁷⁰ Bernd Schneidmüller, *Konsensuale Herrschaft. Ein Essay über Formen und Konzepte politischer Ordnung im Mittelalter*, in: *Reich, Regionen und Europa in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw*, hrsg. von Paul-Joachim Heinig et al., Berlin 2000, s. 53–87, zde s. 62nn.

⁷¹ Georg Jostkleigrew, *Monarchischer Staat und ‚Société politique‘. Politische Interaktion und staatliche Verdichtung im spätmittelalterlichen Frankreich* (Mittelalter-Forschungen, Band 56), Ostfildern 2018 s. 25.

⁷² Tamtéž, s. 29.

⁷³ Tamtéž, s. 35.

⁷⁴ E. Widder, *Kanzler und Kanzleien*, s. 511.

⁷⁵ G. Jostkleigrew, *Monarchischer Staat*, s. 35.

Ostatně dodejme, že v bodě vyjednávání mocenských aktů – jež ovšem zpravidla rezultují v nějaký kancelářský produkt – nachází současný západoevropský správně-historický diskurz propojení obou mocenských prvků: a ten tak hodnotí jako jakési vzájemně se protínající siločáry.⁷⁶

Diplomatika se tak v současnosti co do metodologických inovací napájí z několika proudů, které byly právě představeny. Kromě tradičních přístupů vycházejících z podnětů právních dějin, či dějin správy jsou to zvláště zmíněné sociologizující tendence typické především pro anglofonní a frankofonní diplomatiku, ale také oblast Beneluxu. V těchto regionech se ale v pravém slova smyslu nejedná o novum, neboť tyto postuláty zde byly definovány již v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století – jakkoliv na materiálu vesměs raně středověkém,⁷⁷ avšak v poslední době jsou s úspěchem používány i pro mladší století středověku. S tímto trendem souvisí také již zmíněná interpretace listin v sociálním prostředí, v nichž se pohybovaly. A nejde tu pouze o již naznačené směry, ale také reflexe vybraných středověkých listin v raném novověku, ba v moderní době,⁷⁸ což je mimochodem téma, s nímž se i české bádání několikrát úspěšně setkalo.⁷⁹ Jak bylo ukázáno výše, v diplomacie i v dějinách správy, které se ovšem zvláště v pozdním středověku výrazně prostupují, dochází v posledních letech k akcentování vícestranných vlivů na vládní a také zlistiňovací praxi. Panovník spolu se svým nejbližším okolím již není líčen jako ten, který o všem rozhoduje a sám vytváří „vnitrostátní politiku“. V mnoha ohledech reaguje na žádosti petentů, kteří tak výrazným způsobem usměřňují a spolupůsobí (při) jeho konání včetně vydávání, šíření, publikace i prosazování jeho jménem vydaných dokumentů.

I přes všechny podněty a inovace to ale rozhodně neznamena, že jsou opuštěny stávající stovkami prací prověřené přístupy. Tradiční porovnávání písma a diktátu rezultující například v rozpoznávání pozdně středověkých falz má nadále své místo v jednotlivých případech, kde se taková analýza vyplácí. V hromadném měřítku ale – jak již mnohokrát naznačeno – musí být použité metody v souladu s proměněnou pramennou bází. Nejde ale jen o zmíněné přístupy, ale také o interpretaci zjištěných skutečností, která někdy podléhá zažitým stereotypům. Nyní se jedná o to, tyto aspekty co možná nejlépe skloubit a pomoci k dalšímu rozvoji disciplíny.

Poděkování

Studie vznikla v rámci projektu na podporu institucionálního výzkumu FF UJEP za rok 2021.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Jako jedna z prvních to byla práce Michel Clanchy, *From memory to written records. England 1066–1307*, Oxford 1979.

⁷⁸ Martin Schennach, *Mittelalterliche Urkunden in Staatsrecht, politischer Kommunikation und Historiographie in der Neuzeit*, in: *Urkunden und ihre Erforschung: zum Gedenken an Heinrich Appelt*, hrsg. von Werner Maleczek, Wien [etc.] 2014, s. 109–160.

⁷⁹ Martin Wihoda, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005; František Šmahel, *Basilejská kompaktata. Příběh deseti listin*, Praha 2011; *Zlatá bula sicilská: mezi mýtem a realitou*, edd. Martin Wihoda, Josef Žemlička, Praha 2016.

SEZNAM LITERATURY

- Anna ADAMSKA, *Loca scribendi: geneza pojęć, definicje i granice użyteczności*, in: *Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV–XVIII stulecia*, edd. Anna Adamska, Agnieszka Bartoszewicz, Maciej Ptaszyński, Warszawa 2017, s. 9–26.
- Anna ADAMSKA, *Prowincjonalni władcy, prowincjonalne kancelarie: przykład północnych Niderlandów w średniowieczu*, in: *Belliculum diplomaticum Thorunense II. Kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym*, edd. Waldemar Chorańczewski, Janusz Tandecki, Toruń 2007, s. 65–74.
- Anna ADAMSKA, *The study of medieval literacy: old sources, new ideas*, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe* (= *Utrecht Studies in medieval literacy*, vol. 9), ed. Anna Adamska, Turnhout 2004, s. 13–47.
- Suse ANDRESEN, *In fürstlichem Auftrag. Die gelehrten Räte der Kurfürsten von Brandenburg aus dem Hause Hohenzollern im 15. Jahrhundert*, Göttingen 2017.
- Christina ANTENHOFER, *Fürstliche Briefwechsel zwischen Süddeutschland und Oberitalien im 14. und 15. Jahrhundert*, in: *Briefe aus dem Spätmittelalter: Herrschaftliche Korrespondenz im deutschen Südwesten*, hrsg. von Peter Rückert, Nicole Bickhoff, Mark Mersiowsky, Stuttgart 2015, s. 53–80.
- Martin BAUCH, “Et hec scripsi manu mea propria”: Known and Unknown Autographs of Charles IV as Testimonies of Intellectual Profile, Royal Literacy, and Cultural Transfer, in: *Ruling the script in the Middle Ages: Formal Aspects of Written Communication (Books, Charters, and Inscriptions)*, edd. Sébastien Barret, Dominique Stutzmann, Georg Vogeler, Turnhout 2016, s. 25–48.
- Robert-Henri BAUTIER, *Propositions méthodologiques pour la diplomatie du Bas Moyen Âge et des débuts des temps modernes*, in: *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatik* (= *Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung*, Bd. 35), hrsg. von Gabriel Sillagi, München 1984, s. 49–60.
- Jessica BERENBEIM, *Art of Documentation. Documents and Visual Culture in Medieval England* (= *Text Image Context: Studies in Medieval Manuscript Illumination 2*), Toronto 2015.
- Maximiliane BERGER, *Der opake Herrscher. Politisches Entscheiden am Hof Friedrichs III. (1440–1486)*, Ostfildern 2020.
- Paul BERTRAND, *Documenting the Everyday in Medieval Europe. The Social Dimension of a Writing Revolution 1250–1350* (*Utrecht Studies in Medieval Literacy 42*), translated by Graham Robert Edwards, Turnhout 2019.
- Petr BRUN, *Vom Sinn und Unsinn königlicher Privilegien: Der Aargau um 1415*, in: *Wege zur Urkunde, Wege der Urkunde, Wege der Forschung: Beiträge zur europäischen Diplomatik des Mittelalters*, hrsg. von Karel Hruza, Paul Herold, Köln 2005, s. 169–179.
- Michel CLANCHY, *From memory to written records. England 1066–1307*, Oxford 1979.
- Albert DEROLEZ, *The Paleography of Gothic manuscript books. From the twelfth to the early sixteenth century*, Cambridge 2003.
- Maciej DORNA, *Mabillon i inni. Rzecz o powstaniu dyplomatyki*, Poznań 2014.
- Arnold ESCH, *Überlieferungschance und Überlieferungszufall als methodisches Problem des Historikers*, *Historische Zeitschrift* 240, 1985, s. 529–570.
- Falsche Tatsachen. Das Privilegium maius und seine Geschichte. Kunsthistorisches Museum Wien in Kooperation mit dem Österreichischen Staatsarchiv, 16. Oktober 2018 bis 20. Jänner 2019* (= *Technologische Studien. Kunsthistorisches Museum, Sonderband 13*), Wien 2018.
- Jack GOODY, *The Logic of Writing and Organisation of Society*, Cambridge 1986.
- Herbert GRUNDMANN, *Litteratus – Illiteratus: Der Wandel einer Bildungsnorm vom Altertum zum Mittelalter*, *Archiv für Kulturgeschichte* 40, 1958, s. 1–65.
- Randolph C. HEAD, *Making Archives in Early Modern Europe. Proof, Information, and Political Record-Keeping, 1400–1700*, Cambridge 2020.
- Christian HEINEMEYER, *Zwischen Reich und Region im Spätmittelalter: Governance und politische Netzwerke um Kaiser Friedrich III. und Kurfürst Albrecht Achilles von Brandenburg*, Berlin 2016.
- Paul-Joachim HEINIG, *Hat Kaiser Friedrich III. die Errichtung der Judengasse zu Frankfurt am Main initiiert? oder: Zur Relevanz der Reskriptenpraxis am Beispiel kanzleiformulierter „Adressatenvermer-*

- ke“, in: *Semper ad fontes. Festschrift für Christian Lackner zum 60. Geburtstag*, hrsg. von Claudia Feller, Daniel Luger, Wien 2020, s. 85–105.
- Paul Joachim HEINIG, *Reichsstädte, freie Städte und Königtum 1389–1450: Ein Beitrag zur deutschen Verfassungsgeschichte*, Wiesbaden 1983.
- Dirk HEWIG, *Kaiserliche Bestätigungen von Stadt- und Landrechten*, Augsburg 1969.
- Ivan HLAVÁČEK, Přehledné dějiny pomocných věd historických v českých zemích (Se zvláštním zřetelem ke stolici oboru na filozofické fakultě Univerzity Karlovy), in: *200 let pomocných věd historických*, Praha 1988, s. 1–134.
- Günter HÖDEL, *Die Schriftordnungen im Wandel: Produktions-, Gebrauchs- und Aufbewahrungspraktiken von klösterlichem Schriftgut in Königsfelden (1300–1600)*, (Spätmittelalterstudien, Band 7), Zürich 2020.
- Eberhard HOLTZ, Überlieferungs- und Verlustquoten spätmittelalterlicher Herrscherurkunden, in: *Turbata per aequora mundi. Dankesgabe an Eckhart Müller-Mertens* (= MGH. Studien und Texte, Band 29), edd. Olaf B. Rader, Mathias Lawo, Hannover 2001, s. 67–80.
- Julian HOLZAPFL, Sentbrief über lannt – Konfliktkommunikation und der Beginn der politischen Korrespondenz in den bayerischen Herzogtümern (1407–1447), in: *Briefe aus dem Spätmittelalter: Herrschaftliche Korrespondenz im deutschen Südwesten*, hrsg. von Peter Rückert, Nicole Bickhoff, Mark Mersiowsky, Stuttgart 2015, s. 174–188.
- Georg JOSTKLEIGREWE, *Monarchischer Staat und ‚Société politique‘. Politische Interaktion und staatliche Verdichtung im spätmittelalterlichen Frankreich* (Mittelalter-Forschungen, Band 56), Ostfildern 2018.
- Tomasz JUREK, Die Kanzlei des Fürstentums Schweidnitz-Jauer in der Zeit der Herzogin Agnes (1368–1392), in: *Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien Mitteleuropas. Alte Tradition und der mühsame Weg zu neuen Fragen und Antworten* (Geschichte. Forschung und Wissenschaft, Band 73), hrsg. von Tomáš Velička, Berlin 2020, s. 283–303.
- Jiří KEJŘ, Die Urkunde als Beweismittel im Gerichtsverfahren im mittelalterlichen Böhmen, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe* (= Utrecht Studies in medieval literacy, vol. 9), ed. Anna Adamska, Turnhout 2004, s. 51–58.
- Eric KETELAAR, Prolegomena to a Social History of Dutch Archives, in: *A usable collection. Essays in honor of Jaap Kloosterman on collecting social history*, edd. Aad Blok, Jan Lucassen, Huub Sanders, Amsterdam 2014, s. 40–55.
- Mathias KLUGE, *Die Macht des Gedächtnisses: Entstehung und Wandel kommunaler Schriftkultur im spätmittelalterlichen Augsburg*, Leiden [u.a.] 2014.
- Theo KÖLZER, Diplomatie und Urkundenpublikationen, in: *Historische Hilfswissenschaften. Stand und Perspektiven der Forschung*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 7–34.
- Kommunikation im Spätmittelalter: Spielarten, Wahrnehmungen, Deutungen*, hrsg. von Romy GÜNTHART, Michael JUCKER, Zürich 2005.
- Adam J. KOSTO, Laymen, Clerics, and Documentary Practices in the Early Middle Ages: The Example of Catalonia, *Speculum* 80, 2005, s. 44–74.
- Christian LACKNER, Die Vielgestaltigkeit der spätmittelalterlichen Herrscherurkunde, in: *Urkunden und ihre Erforschung: zum Gedenken an Heinrich Appelt*, hrsg. von Werner Maleczek, Wien [etc.] 2014, s. 93–107.
- Christian LACKNER, Einführung, in: „Manu propria“. *Vom eigenhändigen Schreiben der Mächtigen (13.–15. Jahrhundert)*, hrsg. von Claudia Feller, Christian Lackner, Wien 2016, s. 9–18.
- Simon LIENING, *Das Gesandtschaftswesen der Stadt Straßburg zu Beginn des 15. Jahrhunderts* (= Mittelalter-Forschung, Bd. 63), Ostfildern 2019.
- Daniel LUGER, *Humanismus und humanistische Schrift in der Kanzlei Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*, Wien [u.a.] 2016.
- Mark MERSIOWSKY, Früh- bis spätmittelalterliche Kopien karolingischer Diplome für „deutsche“ und „österreichische“ Empfänger, in: *Originale – Fälschungen – Kopien. Kaiser- und Königsurkunden für Empfänger in „Deutschland“ und „Italien“ (9.–11. Jahrhundert) und ihre Nachwirkungen im Hoch- und Spätmittelalter (bis ca. 1500). Originali – falsi – copie. Documenti imperiali e regi per destinatari tedeschi e italiani (secc. IX–XI) e i loro effetti nel Medioevo e nella prima età moderna (fino al 1500 circa)*, edd. Nicolangelo D’Acunto, Sebastian Roebert, Wolfgang Huschner, Leipzig [etc.] 2017, s. 105–116.

- Andreas MEYER, Regieren mit Urkunden im Spätmittelalter. Päpstliche Kanzlei und weltliche Kanzleien im Vergleich, in: *Urkunden und ihre Erforschung: zum Gedenken an Heinrich Appelt*, hrsg. von Werner Maleczek, Wien [etc.] 2014, s. 71–91.
- Peter MORAW, Die Entfaltung der deutschen Territorien im 14. und 15. Jahrhundert, in: *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongreß für Diplomatie* (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, Bd. 35), hrsg. von Gabriel Sillagi, München 1984, s. 61–108.
- Ochsenkopf und Meerjungfrau: Papiergeschichte und Wasserzeichen vom Mittelalter bis zur Neuzeit. Begleitbuch und Katalog zur Ausstellung des Landesarchivs Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart und der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters*, Wien, Stuttgart 2009.
- W. Mark ORMROD, Foreword, in: *Petitions and Strategies of Persuasion in the Middle Ages. The English Crown and the Church, c. 1200–1550*, edd. Thomas W. Smith, Hellen Killick, York 2018, s. x–xi.
- Papier im mittelalterlichen Europa. Herstellung und Gebrauch* (Materiale Textkulturen, Band 7), hrsg. von Carla MEYER, Sandra SCHULTZ, Berndt SCHNEIDMÜLLER, Berlin – München – Boston 2015.
- Piccard-Online. Digitale Präsentationen von Wasserzeichen und ihre Nutzung* (Werkhefte der staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg. Serie A, Heft 19), hrsg. von Peter Rückert, Jeannette Godau, Gerald Maier, Stuttgart 2007.
- Hans PATZE, Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert, in: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert* (Bd. 1–2), (= Vorträge und Forschungen, Bd. 13–14), hrsg. von Hans Patze, Sigmaringen 1970, s. 9–64.
- Els de PASTERMENTIER, Sources of (mutual) Inspiration: Some Observations on the Circulation of Repetitive Text Formulas in Charters from the Medieval Low Countries (Twelfth and Thirteenth Centuries), in: *Ruling the script in the Middle Ages: Formal Aspects of Written Communication (Books, Charters, and Inscriptions)*, edd. Sébastien Barret, Dominique Stutzmann, Georg Vogeler, Turnhout 2016, s. 25–48.
- Privilegium maius: Autopsie, Kontext und Karriere der Fälschungen Rudolfs IV. von Österreich* (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 69), hrsg. von Thomas JUST, Kathrin KININGER, Andrea SOMMERLECHNER, Herwig WEIGL, Wien [u.a.] 2018.
- Margit REM, *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300–1340): Naar een lokaliseringprocedure voor het veertiende-eeuws Middel Nederlands*, Amsterdam 2003.
- Petros SAMARA, The development of late medieval documentary script: a quantitative analysis (1300–1550), in: *Medieval documents as artefacts. Interdisciplinary perspectives on codicology, palaeography and diplomatics*, ed. Eef C. Dijkhof, Hilversum 2020, s. 303–327.
- Martin SCHENNACH, Mittelalterliche Urkunden in Staatsrecht, politischer Kommunikation und Historiographie in der Neuzeit, in: *Urkunden und ihre Erforschung: zum Gedenken an Heinrich Appelt*, hrsg. von Werner Maleczek, Wien [etc.] 2014, s. 109–160.
- Bernd SCHNEIDMÜLLER, Konsensuale Herrschaft. Ein Essay über Formen und Konzepte politischer Ordnung im Mittelalter, in: *Reich, Regionen und Europa in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw*, hrsg. von Paul-Joachim Heinig et al., Berlin 2000, s. 53–87.
- Jinna SMIT, Hand spotting: the registers of the Chancery of the counts of Holland, 1316–1337, in: *Ruling the script in the Middle Ages: Formal Aspects of Written Communication (Books, Charters, and Inscriptions)*, edd. Sébastien Barret, Dominique Stutzmann, Georg Vogeler, Turnhout 2016, s. 25–48.
- Andrea STIELDORF, Die Magie der Urkunde, *Archiv für Diplomatie. Schriftgeschichte, Siegel- und Wapenkunde* 55, 2009, s. 1–32.
- Peter A. STOKES, Computer-Aided Palaeography, Present and Future, in: *Kodikologie und Paläographie im digitalen Zeitalter. Codicology and Palaeography in the Digital Age*, edd. Malte Rehbein, Patrick Sahle, Torsten Schaßan, Norderstedt 2009, s. 309–338.
- František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011.
- František ŠMAHEL, Piśmienność warstw ludowych w Czechach w XIV i XV wieku, in: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, pod red. Bronisława Geremka, Wrocław 1978, s. 189–205.
- Eveline TIMPENER, *Diplomatische Strategien der Reichsstadt Augsburg. Eine Studie zur Bewältigung regionaler Konflikte im 15. Jahrhundert* (= Städteforschung. Reihe A: Darstellungen Bd. 95), Köln – Weimar – Wien 2017.

- Benoît-Michel TOCK, The making of a charter, in: *Medieval documents as artefacts. Interdisciplinary perspectives on codicology, palaeography and diplomatics*, ed. Eef C. Dijkhof, Hilversum 2020, s. 37–52.
- Malcolm VALE, “With my own hand”. The use of the autograph by English rulers in the later Middle Ages, c. 1350–1480, in: „*Manu propria*“. *Vom eigenhändigen Schreiben der Mächtigen (13.–15. Jahrhundert)*, hrsg. von Claudia Feller, Christian Lackner, Wien 2016, s. 185–195.
- Valeria VAN CAMP, L'apparition des mentions hors teneur sur les chartes des comtes de Hainaut (vers 1320–1360), in: *Le discret langage du pouvoir. Les mentions de chancellerie du Moyen Age au XVIIe siècle* (= Études et rencontres de l'École des Chartes 55), ed. Olivier Canteaut, Paris 2019, s. 351–367.
- Katarzyna WANDA, Małomiasteczkowy locus scribendi w późnym średniowieczu. Przykład Radziejowa, in: *Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV–XVIII stulecia*, edd. Anna Adamska, Agnieszka Bartoszewicz, Maciej Ptaszyński, Warszawa 2017, s. 63–99.
- Alfred WENDEHORST, Wer konnte im Mittelalter lesen und schreiben, in: *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters* (= Vorträge und Forschungen, Bd. 30), hrsg. von Johannes Fried, Sigmaringen 1986, s. 9–33.
- Ellen WIDDER, *Kanzler und Kanzleien im Spätmittelalter. Eine Histoire croisée fürstlicher Administration im Südwesten des Reiches* (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Forschungen, 204. Band), Stuttgart 2016.
- Martin WIHODA, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005.
- Peter WORM, Ein neues Bild von der Urkunde: Peter Rück und seine Schüler, *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 52, 2006, s. 335–352.
- Wolfgang WÜST, Süddeutsche Reichsstädte als Informationsdrehscheibe, in: *Grenzüberschreitungen. Die Außenbeziehungen Schwabens in Mittelalter und Neuzeit* (= Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben 100), hrsg. von Wolfgang Wüst, Georg Kreuzer, David Petry, Augsburg 2008, s. 305–325.

**KE SMYSLU A ÚSKALÍM ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ RANĚ NOVOVĚKÝCH
DIPLOMATICKÝCH PRAMENŮ IN EXTENSO (DISKUSNÍ PŘÍSPĚVEK)**

TOMÁŠ STERNECK

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.; sterneck@hiu.cas.cz

ABSTRACT**On the Sense and Pitfalls of Publishing Early Modern Diplomatic Sources in extenso (Discussion Contribution)**

The aim of the paper is to stimulate a broader discussion in the interested editorial circles focused primarily on practical problems related to the access to early modern historical sources. The representative coverage of material from the 16th to the 18th centuries through critical source editions encounters a huge number of extant documents, especially those of an official nature. Editors therefore often resort to a technically (and therefore time-consuming) less demanding form of processing than editing historical sources in extenso, namely the form of extracts. In this paper, the pitfalls of processing such extracts are illustrated by a thorough analysis of one particular example. Subsequently, an overview of the difficulties accompanying the publication of early modern official documents in full is formulated. The paper seeks to emphasize the thesis that although making them available in extenso can only be applied selectively, it should remain a publishing ideal pursued wherever it is both desirable and possible.

Keywords: historical sources; early modern period; diplomatic; textual scholarship; textual criticism; editing of sources; methodology of editorial work

Ve snaze přispět k vyprovokování širší diskuse v zainteresovaných editorských kruzích, a to diskuse zaměřené přednostně nikoliv na teoretické otázky, nýbrž na praktické problémy spojené se zpřístupňováním raně novověkých pramenů, neodvinu tento krátký příspěvek od sofistikovaného uvažování nad metodologickými východiskami vydavatelské práce.¹ Z obecných premis budiž připomenuta pouze ta, že naplňování ideálu reprezentativního pokrytí materiálu z 16. až 18. století prostřednictvím pramenných edic (těmi budeme nadále rozumět taková vydání písemných pramenů, která zpřístupňují editovaný text s využitím moderních tiskových prostředků a současně jsou podložena textovou kri-

¹ Nad systémovými otázkami editorské práce s raně novověkými texty a nad částečně odlišnými metodologickými východisky jejich vydávání ve srovnání se zpřístupňováním středověkého materiálu se zamýšlí Tomáš STERNECK, K problémům edičního zpřístupňování raně novověkých písemných pramenů (s důrazem na materiál diplomatického charakteru), in: Pavel Otmar Krafl a kol., *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, Praha 2016, s. 205–212; nejnověji viz Enno BÜNZ, Sériové prameny pozdního středověku – výzvy, možnosti a hranice editorské práce vzhledem k začínajícímu masovému dochování, *Sborník archivních prací* 71, 2021, s. 7–46.

tikou) naráží na ohromné množství dochovaných písemností, a to především písemností diplomatické povahy.²

S problémem kvantity dochovaného písemného (zejména archivního) materiálu se vydavatelé raně novověkých dokumentů zhusta vyrovnávají tak, že se uchylují k technicky – a tedy i časově – méně náročné formě jejich zpracovávání, než je editování in extenso, totiž k jejich regestování. Přesto i v editorství zaměřeném na prameny úřední proveniencce ze 16. až 18. století mají vedle regestářů své místo projekty koncipované jako diplomatáře (respektive listináře a listáře). Nad efektivitou takového přístupu k vydávání raně novověkého materiálu se lze zamýšlet z různých zorných úhlů. Jako východisko následujícího uvažování o smyslu editování postmedieválních písemností v plném znění nám poslouží jedna zcela konkrétní aféra, nota bene vázaná na specifický výsek lokálních dějin.

* * *

V českobudějovické historiografii je poměrně dobře známa kauza zrady buquoyského hejtmana Weißbacha, který se na jaře 1619 zapletl do pokusu o vydání předního jihočeského královského města rebelujícími evangelickými stavům. Klíčový pramen pro poznání pozadí tohoto případu, který skončil Weißbachovou popravou 7. května téhož roku, představuje jazykově německá relace, jejíž text regestovou formou česky zpřístupnil Václav Líba (* 1884, † 1952) v edici *Prameny k dějinám třicetileté války*, konkrétně v jejím prvním dílu, který je třetím svazkem chronologicky šířeji koncipované monumentální řady *Regesta fundu Militare*.³

Právě o Lívův výtah z relace se až donedávna opírala prezentace Weißbachova případu v publikačních výstupech moderního dějepisce. Pokud jde o samotnou aféru, budiž na tomto místě řečeno, že i na základě publikovaného regestu si lze učinit představu o komunikačním řetězci, kterým se v druhé půli dubna 1619 propojila Marianna Libniczerová, venkovanka z budějovické poddanské vsi Vráto, s měšťanem Dominikem Cometou z Eckthurnu, dále se Zdeňkem Lvem Libštejnským z Kolovrat – velitelem žoldnéřské pěší kompanie, jež měla posílit obranu Českých Budějovic před rebely – a konečně s habsburským vrchním komandantem Karlem Bonaventurou de Longueval hrabětem Buquoyem. Díky výměně informací na této ose došlo ke včasnému odhalení a zmaření plánu, v němž měl zásadní roli sehrát již jmenovaný hejtman Weißbach, vyznáním luterán. Ukázalo se, že tento profesionální voják zrazoval Buquoyovu armádu a na základě dohody s nepřátelskou stranou se měl během služby na exponovaném úseku fortifikace obležených Budějovic přičinit o to, aby bylo město, jež představovalo významnou oporu katolicismu na českém jihu, ovládnuto rebelujícími evangelickými stavy. Ti prý dávali

² Viz sborníky Grete KLINGENSTEIN – Fritz FELLNER – Hans Peter HYE (Hrsg.), *Umgang mit Quellen heute. Zur Problematik nezeitlicher Quelleneditionen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Wien 2003; Josef PAUSER – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (Hrsg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004; za upozornění v této souvislosti stojí též nedávné shrnutí novověké diplomatiky Michael HOCHEDLINGER, *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – Köln – Weimar 2009.

³ Václav LÍBA (ed.), *Regesta fundu Militare III. Prameny k dějinám třicetileté války 1618–1625*, Praha 1951, s. 47.

Weißbachovi ohňové signály a vypravili k městským branám Svinenské a Pražské vojáky, kteří měli s jeho pomocí vtrhnout dovnitř.⁴

Srovnáme-li Lívův regest a na něm postavené výklady s původním pramenem, tedy s archivním dochováním relace ve fondu Staré militare Národního archivu v Praze, zjistíme, že je výťah po věcné stránce v zásadě správný.⁵ Z předlohy nicméně získáme řadu cenných zjištění, která se záběru regestu vymykají, a přitom v kontextu hloubkového studia případu mohou mít zásadní význam. Z dílčích faktů stojí za připomenutí konkretizace úkrytu stavovských sborů, jež měly obsadit Svinenskou a Pražskou bránu. Důležitou součástí zprávy je též informace, že Marianna Libniczerová propašovala psaní pro hejtmana Weißbacha do města v botách, přičemž k úspěchu této svérázné formy utajeného transportu mělo přispět nevlídné počasí. Z hlediska vojenské historie je pak významný především poznatek (v regestu zprávy zcela zanikající), který se týká taktiky obléhatelů. Jejich cílem bylo paralyzovat obranu městské zdi pomocí úskoku – a tak pokud možno hladce proniknout do dobře opevněných Budějovic. Plánovaný útok stavovských vojáků na hlavní šanci totiž nebyl primárně operací cílící na zdoání předsunutého opevnění, ale byl zamýšlen jako krycí manévř, který měl zmást obránce a přimět je k soustředění sil do místa, kam by tento účelový nápor protivníka směřoval. Odlákání většiny buquoyských vojáků od městských bran mělo podle povstaleckých strategií usnadnit dalším dvěma rebelantským sborům výpad proti vlastní městské fortifikaci ze zálohy, z jejich úkrytů u příměstských usedlostí.⁶

Po obsahové i po formální stránce představuje pozoruhodnou součást původního textu zprávy rozhovor mezi Dominikem Cometou z Eckthurnu a Mariannou Libniczerovou, který se měl odbýt během jejich krátké procházky v intravilánu královského města, když kráčeli k habsburskému vrchnímu veliteli, a který je v dokumentu představen převážně jako soubor přímých citátů. Máme tu tedy co do činění se svérázným pramenem k poznání forem raně novověké komunikace, v našem případě komunikace mezi politicky aktivním (v lokální samosprávě angažovaným) příslušníkem městské obce a její venkovskou poddanou. Do regestu pochopitelně nebyly příslušné citáty pojaty. Upozornit je záhodno i na to, že se z něj zcela vytratily indicie týkající se problému autorství anonymní zprávy o Weißbachově kauze. Na základě analýzy předlohy se jeví vysoce pravděpodobným,

⁴ Z Lívova regestu vyšel především Karel PLETZER, *Pokus o zradu Českých Budějovic v dubnu 1619* (pověst a skutečnost), *Kulturní kalendář České Budějovice* 18, 1971, březen, s. 18–21 (v tomto příspěvku sice autor píše o zprávě „dochované v nedatovaném německém opise“, evidentně však čerpal pouze z Lívova regestu – na ten pak přímo odkazuje v následujícím, o více než dvě desetiletí později publikovaném článku); TÝŽ, *K popravě hejtmana Weissbacha v Českých Budějovicích 7. května 1619*, *Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích* 30, 1993, s. 182–183. Po dalších zmínkách v regionální, resp. lokální historiografii srov. Tomáš STERNECK, *Boj o České Budějovice v letech 1618–1619*, České Budějovice 2019, s. 68–69.

⁵ Národní archiv Praha, Staré militare 1527–1747, kart. 29 (1618–1619), složka 1619, sine dato (ad 1619, 21. dubna).

⁶ V Lívově regestu se ohledně plánovaných operací stavovských jednotek dočteme následující: „Čechové měli v úmyslu zmocnit se Trhovosvinenské brány s 3 000 mužů, stejný počet pak byl určen k přepadení Pražské brány; hlavní síla se měla vrhnouti na nejdůležitější opevnění.“ Viz však příslušnou pasáž původního pramene, z níž vyplývá připravená vojenská taktika obléhatelů Budějovic: „Bey deß Hierschen müll genandt haben 3 000 man gehaldten, in willens, das Schwein[i]czzer thor einzunehmen, bei herrn Ehrenpreiß hoff aber haben aufgewardt andere 3 000 man, das Präger thor zu uberfallen, die andere völlige armada solle auf die haubtschancz zudringen, und wan all unser volckh zu defendirung der haubtschancz sich begeben wurde, so solten underdesen die verhaltene[n] 6 000 man die thor einnehmen und dergestalt der statt möchtig werden.“

že zprávu o zmařeném zrádném plánu zformuloval někdo z habsburských důstojníků, kteří se v letech 1618–1619 zdržovali spolu s vrchním velitelem Buquoyem v Českých Budějovicích.⁷

* * *

Předestřené srovnání informačního potenciálu jednoho konkrétního regestu s výpovědní hodnotou původního archivního pramene rozhodně nemělo zpochybnit význam a kvality ediční řady *Regesta fondi Militare*. Právě naopak, tento registrový projekt, s jehož přípravou začal vynikající znalec pramenů František Roubík (* 1890, † 1974) a v němž pokračoval již připomenutý Václav Líba, lze považovat za vrcholnou ukázkou editorského umu a akribie, pokud jde o zpřístupňování rozsáhlých archivních celků registrovou formou. Co do důkladnosti a věcné správnosti výtahů s ním kupříkladu nesnesou srovnání *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia*, která ovšem zčásti plní spíše funkci tematicky vymezeného katalogu relevantních pramenů než registáře v pravém slova smyslu.⁸

I na *Regestech fondi Militare* se však nutně ukazují úskalí registrové práce. Již ze samotné podstaty takto pojímaných edic totiž plyne, že nemohou text pramene beze zbytku vytěžít, přičemž někdy v registru mohou zcela zaniknout informace, jež mají v kontextu analýzy materiálu nespornou důležitost. Navíc je třeba počítat s tím, že samotným formulováním regestů – v podstatě vytvářením svěbytných literárních útvarů – může dojít, a nezřídka také dochází, k většímu či menšímu zkreslení obsahu. Badatel zainteresovaný na skutečně minuciózním studiu příslušných dokumentů se tedy neobejde bez návratu, respektive přesunu *ad fontes*, v čemž mu ovšem existence regestu zpravidla významně napomáhá.

Z tohoto pohledu jsou registáře vždy nutně „pouze“ takovými edicemi, které se mohou různou měrou blížit, nikoliv ale dosáhnout ideálu, za který je třeba považovat zpřístupnění pramene *in extenso*. Je ovšem zřejmé, že nejen pro raný novověk, ale už pro nemalou část středověku je vydání mnoha materiálových souborů, tedy především těch rozsáhlejších, v plném znění toliko zbožným přáním.⁹ Rozpor mezi dochovaným množstvím pramenů a možností jejich editování si existenci regestářů principiálně vynucuje a činí z nich opodstatněnou kategorii výstupů skutečné – totiž vědecky (nebo lépe řečeno: řádně řemeslně) ukotvené – ediční práce, s níž není namístě zaměňovat jiné legitimní, nicméně principiálně odlišné formy zpřístupňování pramenů jako digitalizaci.¹⁰ Jen in margine budiž v souvislosti s novými možnostmi přenosu dat připomenuto, že registry

⁷ Detailní analýza a edice plného znění relace v práci Tomáš STERNECK, Relace o zradě hejtmána Weißbacha (Klíčový pramen ke konspirativnímu pokusu o ovládnutí Českých Budějovic na jaře 1619), *Jihočeský sborník historický* 88, 2019, s. 207–225.

⁸ K těmto projektům srov. Vojtěch VEČERĚ – Tomáš STERNECK, Ohlédnutí za sto lety ediční činnosti Historického ústavu na poli zpřístupňování pramenů ke středověkým a raně novověkým dějinám, *Archivní časopis* 71, 2021, s. 117–157, zde s. 143–145.

⁹ Ohledně rozdílů v práci medievistů a badatelů zabývajících se pozdějším obdobím pregnantně Jaroslav MAREK, Medievista a jeho sousedé, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela I*, Praha 1994, s. 29–37.

¹⁰ K možností edičního pokrytí novověkého materiálu G. KLINGENSTEIN – F. FELLNER – H. P. HYE (Hrsg.), *Umgang mit Quellen heute* (více příspěvků pojatých do tohoto sborníku); pro pozdní středověk tento problém důkladně rozebírá E. BÜNZ, *Sériové prameny*.

možou představovat vhodný doplněk digitalizátů coby zdroj prvotní orientace v obsahu příslušných dokumentů. Podobnou roli ostatně registry plní i v klasických edicích diplomatářového charakteru, a sice v záhlavích otištěných kusů. Možnost bezprostřední konfrontace výtahu s plným zněním předlohy pak samozřejmě relativizuje problémy selektivnosti či obsahového posunu takovýchto registrových sdělení.¹¹

* * *

Nárůst dochovaného materiálu rozhodně neznamená, že je záhodno na edice diplomatářového typu pro pozdní středověk a raný novověk rezignovat. Vydávání větších pramenů celků in extenso má ovšem smysl jen v případech uváženě koncipovaných projektů, tedy při editování reprezentativních celků písemností, vytipovaných na základě jasně stanovených a obhájitelných kritérií.¹² S oporou v sumarizaci praktických problémů, které provázely zrod dosud vydaných dvou svazků edice *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie* a také přípravu edice *Věrnost a zrada v ohroženém městě. Prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání (1618)*, si nyní dovoluji pojmenovat některá úskalí vyvstávající při zpřístupňování raně novověkých diplomatických pramenů v plném

¹¹ O digitalizátech prismatické ediční práce alespoň Ludmila SULITKOVÁ, Možnosti zpřístupňování archivního materiálu v počítačovém věku, in: Jiřina Psíková (ed.), *Archivy a zítřek*, Jindřichův Hradec 2000, s. 31–36; Ingo H. KROPAČ, Dokumentation und Edition historischer Quellen im Multimedia-Zeitalter, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (Hrsg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie*, s. 193–197; Manfred THALLER, Reproduktion, Erschließung, Edition, Interpretation: ihre Beziehungen in einer digitalen Welt, in: Brigitte Merta – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl (Hrsg.), *Vom Nutzen des Edierens*, Wien – München 2005, s. 205–228 (a další příspěvky publikované v témže sborníku). Ze statí o digitalizaci konkrétních pramenů souborů či technických otázkách elektronického zpřístupňování pramenů srov. Klára WOITSCHOVÁ, Edice nebo databáze? Ortelní manuály jako complementární pramen k poznání raně novověkého městského soudnictví, in: Michaela Hrubá – Ludmila Sulitková – Vilém Zábranský (edd.), *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih* (= Ústecký sborník historický, supplementum 1), Ústí nad Labem 2010, s. 241–252; Olga FEJTOVÁ, Datei oder gedruckte Editionen – Die aktuellen Formen der Bearbeitung der frühneuzeitlichen Archivalien im Archiv der Hauptstadt Prag, in: Helmut Flachenecker – Janusz Tandecki – Krzysztof Kopiński (Hrsg.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editionsprojekte und aktuelle EDV-Projekte* (= Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition / Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródła, 6), Toruń 2011, s. 381–392; nověji viz řadu statí v tematickém čísle sborníku *Digitalizace v paměťových institucích* (= Archivum Trebonense 14, 2017), Třeboň 2017; programově Milan VOJÁČEK – Miroslav KUNT, Stav a perspektivy digitálního archivnictví v ČR, *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 27, 2019, č. 1, s. 758–771. K relevantním konferencím a workshopům například David VÁHALA, Digitalizace pramenů a správa dat v paměťových institucích, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, s. 345–346; Jiří VICHTA, Konference Digitalizace v paměťových institucích 2017, *Střeďočeký sborník historický* 44, 2018, s. 225–230.

¹² T. STERNECK, K problémům edičního zpřístupňování, s. 208–209. Ve vztahu ke konkrétnímu projektu TÝŽ, *Historica Třeboň 1526–1547* (Briefe, Urkunden und andere Quellen zur politischen Geschichte der Werkezeit der Habsburgermonarchie). Konzeption und methodologische Probleme eines neuen Editionsprojekts, in: H. Flachenecker – J. Tandecki – K. Kopiński (Hrsg.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011*, s. 347–368, zvláště s. 350–354; TÝŽ, Quellen zur politischen Kommunikation der Stadt Budweis zu Beginn des Böhmisches Aufstandes (1618). Beschreibung eines Editionsprojekts, in: Helmut Flachenecker – Krzysztof Kopiński – Janusz Tandecki (Hrsg.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2019. Urkundenbücher, Chroniken, Amtsbücher. Alte und neue Editionsmethoden* (= Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition / Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródła, 10), Toruń 2019, s. 221–239.

znění. Právě „vypíchnutí“ těchto svízelů v níže uvedených bodech budiž chápáno jako pokus o formulování konkrétních podnětů k dalším relevantním editorským diskusím.¹³

Potíže provázející vydávání raně novověkých diplomatických pramenů in extenso dle mého mínění souvisejí mimo jiné s následujícími skutečnostmi, respektive se odvíjejí od následujících situací:

- 1) Písemnost je k dispozici ve více dochováních, respektive lze více jejích dochování očekávat; mnohdy tak vyvstává problém výběru relevantní předlohy pro editaci.¹⁴
- 2) V případě novověkého písemného (archivního) materiálu mají obecně velmi výrazné zastoupení koncepty, s nimiž se často pojí nemalé paleografické těžkosti.¹⁵
- 3) Programově sice zůstává mimo záběr tohoto sdělení problematika transkripčních zásad, jíž byla a budou věnována jiná fóra, nicméně přece na tomto místě připomenu fenomén, který má pro raný novověk zvláštní význam a který mnohdy zásadně komplikuje právě metodiku přepisu – totiž prolínání více jazyků v jednom dokumentu (někdy i různých vývojových stádií jednoho jazyka, jako například v konfirmacích či vidimusech).¹⁶
- 4) Stranou nelze nechat otázku mnohdy nesnadného seriózního editorského ošetření kancelářských poznámek, ať už dobových, tedy provázejících vznik či expedici a další nakládání s písemností, či mladších, které mohou vypovídat o obsahových souvislostech dokumentu a o jeho provázanosti s jinými písemnostmi.¹⁷
- 5) S předchozím bodem souvisí další problém, totiž ten, že má editor při práci s prameny mnohdy velmi omezené možnosti dobrat se kýženého hloubkového poznání orga-

¹³ Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie I. Písemnosti z let 1526–1535*, Praha 2010; TÝŽ (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie II. Písemnosti z let 1536–1540*, Praha 2015; TÝŽ (ed.), *Věrnost a zrada v ohroženém městě. Prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání (1618)*, Praha 2019.

¹⁴ K tomu v úvodu k edici T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 20 (s nástinem zvoleného řešení pro příslušný pramený soubor). Na příkladu konkrétního dokumentu blíže TÝŽ, „Absque misericordia decoxit Christianos“ (Břežanův opis relace o zradě Jana Katzianera roku 1537 a jeho předloha), *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 50, 2013, s. 189–202.

¹⁵ K rožmberským konceptům z druhé čtvrtiny 16. století v této souvislosti T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 19, 29.

¹⁶ Blíže Tomáš STERNECK, Problematika multilingvismu v edičním projektu *Historica Třeboň 1526–1547, Folia Historica Bohemica* 32, 2017, č. 1–2, s. 77–91. K vypořádávání se s tímto problémem na příkladu jiných edičních projektů, zaměřených na odlišný materiál než na prameny diplomatické povahy, srov. další příspěvky z workshopu *Editor v pasti. Problémy vydávání raně novověkých vícejazyčných textů* (konaného 19. listopadu 2015 v Praze) otištěné v témže periodiku (ke zmíněnému pracovnímu setkání TÝŽ, *Editor v pasti. Problémy vydávání raně novověkých vícejazyčných textů, Bulletin Historického ústavu AV ČR* 27, 2016, s. 24–25; Jan LINKA, *Past na editory, Česká literatura. Časopis pro literární vědu* 64, 2016, s. 136–138; V. VEČEŘE – T. STERNECK, *Ohlédnutí za sto lety*, s. 154); dále Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje I. Kavalířská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska*, Praha 2014; TÝŽ (edd.), *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje II. Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína z let 1678–1682*, Praha 2014.

¹⁷ Prismatem „genetické diplomatiky“ viz ke kancelářským poznámkám (a případným archivářským připiskům) M. HOCHEDLINGER, *Aktenkunde*, s. 64–96. Jako příklady jejich systematického edičního ošetření srov. T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 26–27; TÝŽ, *Problematika multilingvismu*, s. 86–88; TÝŽ (ed.), *Věrnost a zrada*, s. 35.

nizační a personální struktury kancelářů, zvláště když nebyl dosud proveden jejich systematický prosopograficko-diplomatický průzkum.¹⁸

- 6) Tisk jako fenomén, od něž se počínajíc sklonkem středověku odvíjely nové formy přenosu textových sdělení, staví editory před celou řadu výzev. Mimo jiné vyvstává problém systémového sladění přístupu k diplomatickým pramenům rukopisným a tištěným (u tištěných navíc nabývají na významu otázky týkající se editorského ošetření takových grafických prvků či ilustrací zprostředkovaných tiskem, které jsou nedílnou součástí textových sdělení, jako například obrazových vzorů mincí v patentech týkajících se oběživa).¹⁹
- 7) Konečně v posledním bodu se vrátím k postulátu, že je záhodno uvážlivě vybírat soubory dokumentů, jež mají být in extenso editovány. V případě rozsáhlých, chronologicky širě vymezených projektů může nastat situace, že je třeba nastavená výchozí kritéria editování konkrétního materiálu změnit; zejména nárůst množství dochovaných pramenů může vést k tomu, že je editor donucen rezignovat na kompletní vydání všech kusů z dlouhodobě zpracovávaného pramenného souboru v plném znění, a to ve prospěch výběrové edice reprezentativních dokumentů a (nebo) ve prospěch úplného, či alespoň dílčího přechodu od diplomatářové edice k registové.²⁰ Opodstatněné zkombinování obou přístupů představuje velkou editorskou výzvu, nicméně jak bylo nedávno poukázáno v souvislosti s editováním pozdně středověkého materiálu, může nabídnout optimální praktické řešení problému (ne)zvládnutelnosti a (ne)efektivity vydávání velkých pramenných souborů in extenso.

Tento diskusní příspěvek si dovoluji uzavřít konstatováním, že ani tváří v tvář kvantům archivovaných raně novověkých úředních pramenů neztrácí na významu jejich zpřístupňování v plném znění. Nic na tom nemění fakt, že jde o nejnáročnější metodu ediční práce, spojenou s celou řadou úskalí. Ačkoliv se ze své podstaty může uplatnit pouze selektivně, totiž na nepatrném segmentu dochovaného materiálu, měla by zůstat vydavatelským ideálem naplňovaným všude tam, kde je to žádoucí a zároveň možné. Právě hledání optimálního editorského přístupu vyvažujícího náročnost listinářů a listářů na jedné straně a jejich vysokou užitkovou hodnotu pro historiografii na straně druhé, představuje jedno z klíčových východisek veškerých debat o vydávání písemností diplomatické povahy z 16. až 18. století.

¹⁸ Coby vzorová zpracování raně novověkých kancelářů lze uvést studie věnované Brnu a Olomouci – Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie), *Sborník archivních prací* 45, 1995, s. 291–510; Vladimír SPÁČIL, *Pisáři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*, Olomouc 2001. Ke zmíněnému problému, spolu s nástinem klíčové otázky definice kancelářů (a vhodnosti používání tohoto termínu), srov. také na období pozdního středověku zaměřený příspěvek Tomáše Veličky (Pozdně středověká diplomatika: úvahy o nejnovějších podnětech výzkumu), publikovaný v přítomném svazku.

¹⁹ Se zaměřením na literární díla srov. k ediční práci s (nejenom) tištěnými předlohami porůznu v práci Pavel VAŠÁK – Petr ČORNEJ – Jaroslav KOLÁR – Stanislava MAZÁČOVÁ – Emil PRAŽÁK – Jarmila VÍŠKOVÁ, *Textologie. Teorie a ediční praxe*, Praha 1993, s. 115–226. O vzájemném ovlivňování psaných a tiskových písem od počátku 16. století do moderní doby v širších souvislostech Albert KAPR, *Form und Geschichte der gebrochenen Schriften*, Mainz 1993. K edičnímu uchopení obrazových tištěných motivů jako součástí písemností diplomatického charakteru konkrétní příklad v edici T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 135–138, č. 36; ohledně neopomenutelných obrazových motivů v rámci rukopisných dokumentů srov. TÝŽ (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 196–197, č. 190.

²⁰ K typům edic (při akcentování pozdně středověkých pramenů) viz E. BÜNZ, *Sériové prameny*, s. 24–44.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Národní archiv Praha, Staré militare 1527–1747, kart. 29 (1618–1619), složka 1619, sine dato (ad 1619, 21. dubna).

Edice pramenů

Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ (edd.), *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje II. Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína z let 1678–1682*, Praha 2014.

Václav LÍVA (ed.), *Regesta fondu Militare III. Prameny k dějinám třicetileté války 1618–1625*, Praha 1951.

Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie I. Písemnosti z let 1526–1535*, Praha 2010.

Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie II. Písemnosti z let 1536–1540*, Praha 2015.

Tomáš STERNECK (ed.), *Věrnost a zrada v ohroženém městě. Prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání (1618)*, Praha 2019.

Literatura

Enno BÜNZ, Sériové prameny pozdního středověku – výzvy, možnosti a hranice editorské práce vzhledem k začínajícímu masovému dochování, *Sborník archivních prací* 71, 2021, s. 7–46.

Digitalizace v paměťových institucích (= Archivum Trebonense 14, 2017), Třeboň 2017.

Olga FEJTOVÁ, Datei oder gedruckte Editionen – Die aktuellen Formen der Bearbeitung der frühneuzeitlichen Archivalien im Archiv der Hauptstadt Prag, in: Helmut Flachenecker – Janusz Tandeci – Krzysztof Kopiński (Hrsg.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editionsprojekte und aktuelle EDV-Projekte* (= Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition / Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródła, 6), Toruń 2011, s. 381–392.

Michael HOCHEDLINGER, *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – Köln – Weimar 2009.

Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje I. Kavalírská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska*, Praha 2014.

Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie), *Sborník archivních prací* 45, 1995, s. 291–510.

Albert KAPR, *Fraktur. Form und Geschichte der gebrochenen Schriften*, Mainz 1993.

Grete KLINGENSTEIN – Fritz FELLNER – Hans Peter HYE (Hrsg.), *Umgang mit Quellen heute. Zur Problematik neuzeitlicher Quelleditionen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Wien 2003.

Ingo H. KROPAČ, Dokumentation und Edition historischer Quellen im Multimedia-Zeitalter, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hrsg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004, s. 193–197.

Jan LINKA, Past na editory, *Česká literatura. Časopis pro literární vědu* 64, 2016, s. 136–138.

Jaroslav MAREK, Medievista a jeho sousedé, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela I*, Praha 1994, s. 29–37.

Josef PAUSER – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (Hrsg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004.

Karel PLETZER, K popravě hejtmana Weissbacha v Českých Budějovicích 7. května 1619, *Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích* 30, 1993, s. 182–183.

Karel PLETZER, Pokus o zradu Českých Budějovic v dubnu 1619 (pověst a skutečnost), *Kulturní kalendář České Budějovice* 18, 1971, březen, s. 18–21.

Vladimír SPÁČIL, *Písari a kanceláře města Olomouce do roku 1786*, Olomouc 2001.

Tomáš STERNECK, „Absque misericordia decoxit Christianos“ (Březanův opis relace o zradě Jana Katzi-nera roku 1537 a jeho předloha), *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 50, 2013, s. 189–202.

- Tomáš STERNECK, *Boj o České Budějovice v letech 1618–1619*, České Budějovice 2019.
- Tomáš STERNECK, Editor v pasti. Problémy vydávání raně novověkých vícejazyčných textů, *Bulletin Historického ústavu AV ČR* 27, 2016, s. 24–25.
- Tomáš STERNECK, *Historica Třeboň 1526–1547* (Briefe, Urkunden und andere Quellen zur politischen Geschichte der Werdenzeit der Habsburgermonarchie). Konzeption und methodologische Probleme eines neuen Editionsprojekts, in: Helmut Flachenecker – Janusz Tandeci – Krzysztof Kopiński (Hrsg.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editions-vorhaben und aktuelle EDV-Projekte* (= Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition / Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródeł, 6), Toruń 2011, s. 347–368.
- Tomáš STERNECK, K problémům edičního zpřístupňování raně novověkých písemných pramenů (s důrazem na materiál diplomatického charakteru), in: Pavel Otmar Krafl a kol., *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, Praha 2016, s. 205–212.
- Tomáš STERNECK, Problematika multilingvismu v edičním projektu *Historica Třeboň 1526–1547*, *Folia Historica Bohemica* 32, 2017, č. 1–2, s. 77–91.
- Tomáš STERNECK, Quellen zur politischen Kommunikation der Stadt Budweis zu Beginn des Böhmi-schen Aufstandes (1618). Beschreibung eines Editionsprojekts, in: Helmut Flachenecker – Krzysztof Kopiński – Janusz Tandeci (Hrsg.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2019. Urkundenbücher, Chroniken, Amtsbücher. Alte und neue Editionsmethoden* (= Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition / Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródeł, 10), Toruń 2019, s. 221–239.
- Tomáš STERNECK, Relace o zradě hejtmana Weißbacha (Klíčový pramen ke konspirativnímu pokusu o ovládnutí Českých Budějovic na jaře 1619), *Jihočeský sborník historický* 88, 2019, s. 207–225.
- Ludmila SULITKOVÁ, Možnosti zpřístupňování archivního materiálu v počítačovém věku, in: Jiřina Psíková (ed.), *Archivy a zítřek*, Jindřichův Hradec 2000, s. 31–36.
- Manfred THALLER, Reproduktion, Erschließung, Edition, Interpretation: ihre Beziehungen in einer digitalen Welt, in: Brigitte Merta – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl (Hrsg.), *Vom Nutzen des Edierens*, Wien – München 2005, s. 205–228.
- David VÁHALA, Digitalizace pramenů a správa dat v paměťových institucích, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, s. 345–346.
- Pavel VAŠÁK – Petr ČORNEJ – Jaroslav KOLÁR – Stanislava MAZÁČOVÁ – Emil PRAŽÁK – Jarmila VÍŠKOVÁ, *Textologie. Teorie a ediční praxe*, Praha 1993.
- Vojtěch VEČEŘE – Tomáš STERNECK, Ohlédnutí za sto lety ediční činnosti Historického ústavu na poli zpřístupňování pramenů ke středověkým a raně novověkým dějinám, *Archivní časopis* 71, 2021, s. 117–157.
- Jiří VICHTA, Konference Digitalizace v paměťových institucích 2017, *Středočeský sborník historický* 44, 2018, s. 225–230.
- Milan VOJÁČEK – Miroslav KUNT, Stav a perspektivy digitálního archivnictví v ČR, *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 27, 2019, č. 1, s. 758–771.
- Klára WOITSCHOVÁ, Edice nebo databáze? Ortelní manuály jako komplementární pramen k poznání raně novověkého městského soudnictví, in: Michaela Hrubá – Ludmila Sulitková – Vilém Zábranský (edd.), *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih* (= Ústecký sborník historický, supplementum 1), Ústí nad Labem 2010, s. 241–252.

II. MEDIEVISTICKÉ PROJEKTY: TRADIČNÍ A NOVÉ EDIČNÍ ŘADY, SOLITÉRNÍ EDICE

**REGISTRUM MAGDEBURSKÝCH ARCIBISKUPŮ ALBERTA
ZE ŠTERNBERKA A PETRA ŘEČENÉHO JELITO (1368–1372)****TOMÁŠ SOMER – EVA JANEČKOVÁ – JANA ENGELBRECHTOVÁ**

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci;

tomas.somer@upol.cz

Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Olomouci;

janeckova.eva@npu.cz

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci;

jana.engelbrechtova@upol.cz

ABSTRACT**The Cartulary of the Archbishops of Magdeburg Albert of Sternberg and Peter Jelito (1368–1372)**

The paper deals with the oldest surviving cartulary of the Archbishops of Magdeburg, Albert of Sternberg (in office 1368–1371), and Peter Jelito (in office 1372–1381), covering the period 1368–1372 [1377]. It is deposited in Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg under the signature Cop. No. 32. The cartulary is an extremely important source for the history of the Archbishopric of Magdeburg and the tenure of Albert of Sternberg, whose time in office is completely covered by this source. In total, it contains approximately 150 entries on 58 paper folios. In spite of its importance, the cartulary was never published in a single sourcebook. The paper first provides the physical description of the cartulary and deals with its composition. It then discusses the form of the entries and their relation to the original documents and other surviving official books. The core of the cartulary consists of almost complete copies of the issued documents, which can thus be reconstructed. The paper also deals with the way the archbishop's office functioned, but also addresses the linguistic form of the German records (which represent the majority of the entries). About half of the entries have already been printed in various regional German sourcebooks (mostly dating to the second half of the nineteenth century), which makes it difficult to work with this source. This paper provides a list of sourcebooks that include records from the cartulary. The cartulary will be soon accessible in its entirety in a printed sourcebook edited by authors of the paper and their colleagues from Palacký University Olomouc.

Keywords: Archbishopric of Magdeburg; cartulary; Middle Ages; Albert of Sternberg; Peter Jelito; sourcebook

Cílem tohoto příspěvku je seznámit čtenáře s poměrně důležitým, ale zatím jen málo využitým pramenem doby Karla IV. Jak název napovídá, jedná se o registrum (někdy též ne zcela správně označované za kopiář) dvou magdeburských arcibiskupů, Alberta ze Šternberka a Petra řečeného Jelito, z let 1368–1372 [1377] (obvykle bývá chybně uváděn časový rozsah 1369–1372).¹ Jedná se o registrum všeobecné, tedy takové, do něž bylo

¹ Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg [dále LaSA (Magdeburg)], sign. Cop. Nr. 32. Nejstarší záznam je datován 26. prosince 1368 (fol. 15r), pravidelně byly zápisy vkládány až do 1. lis-

zapisováno vše bez rozdílu.² Tato kancelářská pomůcka tedy poskytuje přehled o téměř všech listinách, které z kanceláře těchto arcibiskupů (pocházejících z českého království) vycházely. Jedná se zároveň o nejstarší dochované registrum magdeburských arcibiskupů. Význam tohoto pramene umocňuje i fakt, že pokrývá celou dobu působení Alberta ze Šternberka v Magdeburku, které je tak možné velmi detailně prozkoumat. Částečně již bylo toto registrum pro tento účel použito v monografii o Albertovi ze Šternberka, nicméně vzhledem k celkovému zaměření monografie a časové náročnosti edičního přístupu registru jej nebylo možné celé beze zbytku „vytěžít“.³

Začněme však nejprve fyzickým popisem. Registrum je dnes uloženo v magdeburské pobočce Landesarchiv Sachsen-Anhalt pod signaturou Cop. Nr. 32 (ve starších edicích je uváděn pod starou signaturou XXXV) a titulem „*Copiale litterarum Alberti archiepiscopi Magdeburgensis (Briefkopiar Erzbischof Albrechts von Magdeburg)*“.⁴ Jedná se o papírovou knihu o 58 papírových foliích se složenou zadní pergamenovou předsádkou (o ní podrobněji níže); na začátku současné vazby se nachází mladší titulní list a obsah z téže doby (o čtyřech foliích), podle písma jistě výrazně mladší než zbytek registru (18. století?). V registru nalezneme i dva moderní vypůjční lístky (první obsahuje pět záznamů z let 1942–1965, druhý sedm položek s daty vypůjčení v rozmezí let 1972–1986). Celá kniha byla nafocena na mikrofilm, který byl v nedávné době digitalizován a je přístupný online.⁵ V době pořizování mikrofilmu (či v průběhu digitalizace) byla přeskočena folia 3v a 4r, která se však v registru evidentně nacházejí.⁶

Vazba registru je novodobá, zhotovená patrně v archivu snad na přelomu 19. a 20. století. Vcelku vzácně se však dochoval i originální pergamenový obal, který je dnes vevázan na konci knihy (fol. 59–60), tvoří tak vlastě zadní předsádku. Na přední straně tohoto přebalu (fol. 59r) nalézáme mnoho různých vrstev nápisů a kancelářských označení (včetně štítku „*Königliches Provinzialarchiv Magdeburg*“ s ručně dopsaným „*Domcapitel zu Magdeburg*“ a razítka s říšskou orlicí). Název původního titulu je značně setřelý, ale lze jej číst jako „*Primus litterarum archiepiscopi de Bo[hemia] [liber]*“.⁷ Složená zadní strana původního obalu (fol. 59v) obsahuje autentický (středověký) obsah registru rozdělený do dvou sloupců, který vznikl ve stejné době jako samotné registrum. I z toho je patrné, že původní obal nebyl vyztužen dřevěnou deskou (jednalo se o měkkou vazbu).

Podle platné archivní foliace se registrum skládá z 58 papírových folií (a vevázaného pergamenového obalu jako fol. 59 a 60). Kromě toho však obsahuje i starší foliace – vpra-

topadu 1372 (fol. 47v). Po tomto datu nalézáme pouze jediný mladší záznam, konkrétně z 1. července 1377 (fol. 47v–48r).

² Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 31997, s. 215.

³ David Papajík – Tomáš Somer, *Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.*, Praha 2021.

⁴ Též online: <http://recherche.landessarchiv.sachsen-anhalt.de/Query/detail.aspx?ID=1189165> [cit. 2022-03-27].

⁵ Online: http://recherche.landessarchiv.sachsen-anhalt.de/digital/Cop_Nr_32.xml [cit. 2022-03-28].

⁶ Informace z těchto folií využili např. Gottfried Wentz – Berent Schwineköper, *Das Erzbistum Magdeburg, I/1, Das Domstift St. Moritz in Magdeburg* (= *Germania Sacra. Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das Erzbistum Magdeburg, I*), Berlin – New York 1972, s. 324, 413.

⁷ Podle Stefan Pätzold, *Die ältesten Lehnbücher und Register der Erzbischöfe von Magdeburg, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 49, 2003, s. 25–82, zde s. 49.

vo dole římskými čísly, vpravo nahoře arabskými (ještě z období středověku).⁸ Novodobá archivní foliace začíná až na prázdném fol. 45r, protože až od něj se starší a nová foliace rozcházejí – starší foliace jej označuje (stejně jako předchozí folium) jako fol. 44r (podle staré foliace je tedy fol. 44r v registru dvakrát po sobě), proto dochází k posunu o jedno folio mezi starší a novou foliací. Papírové listy mají rozměr 29–29,5 cm na 22–22,5 cm.⁹ V arcibiskupské kanceláři docházelo jen k minimálním úpravám psacího materiálu. Řádky například nebyly rýsovány nikdy, patrně i proto, že na papíru je dobře zřetelná osnova, která řádky v podstatě nahrazuje. Výsledkem toho je, že množství řádků na jedné straně není pevně stanoveno a kolísá; obvykle se setkáváme s méně než 40 řádky na stránku, ojediněle až s 45. Jen v některých případech byl psací prostor ohraničen vvislou linkou (pravidelně jen na prvních pěti foliích, poté jen sporadicky).

Původní řazení složek není kvůli novodobé převazbě zcela zřetelné. Podle S. Pätzolda lze řazení stanovit pravděpodobně takto: první septern, druhý oktern (fol. 15–30), následuje 11 folií (patrně kvintern rozšířený o list, fol. 31–41), poté ternio se dvěma složenými listy (fol. 42–49), poslední složku patrně tvoří kvatern s přidaným foliem 54 (fol. 50–58). V registru se na mnoha listech nachází celkem tři typy vodoznaků: gryf (fol. 10, 14, 20, 21, 23, 34, 35, 56–58), šavle a šavle na návrší.¹⁰ Registrum se dochovalo v úplnosti, žádné z folií se neztratilo. To dokládá fakt, že všechny záznamy jsou kompletní (nenalézáme žádný záznam bez konce či začátku), ale také staré foliace, které jsou bez přerušení a obě (horní i spodní) jsou shodné.

Jádro registra tvoří zhruba 150 záznamů reflektujících listiny vydané arcibiskupy (až na jedinou výjimku), což není u register magdeburských arcibiskupů úplně samozřejmé.¹¹ Hlavní část tohoto pramene tvoří záznamy o vydaných listinách (tedy jejich téměř úplné kopie). Ty je možné jen výjimečně konfrontovat s originály. Podařilo se dohledat zatím jen jediný kus, který se dochoval jak v registru, tak i jako originální pergamenová listina.¹² Minimálně pět dalších listin se dočkalo editace (vesměs ve druhé polovině 19. století), nicméně originály již není možné dohledat.¹³ Pokud srovnáme originály (či z originálních listin pořízené edice) se záznamy v registru, lze konstatovat

⁸ Podle S. Pätzolda je starší foliace římskými číslicemi novověká a arabskými číslicemi patrně z 15. století. Tamtéž, s. 51.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, s. 53.

¹¹ Tamtéž.

¹² Fol. 8r; LaSA (Magdeburg), sign. U 4c, Welsleben Nr. 2 (edice Libuše Spáčilové in: D. Papajík – T. Sommer, *Albert ze Šternberka*, s. 355–356).

¹³ Listina vydaná v Calbe (Saale) 2. ledna 1370 (fol. 23r) je obsahově identická s: *Pagus Neletici et Nudzi-ci, oder ausführliche diplomatisch-historische Beschreibung* (...), ed. Johann Christoph von Dreyhaupt, Halle 1749–1750, s. 83, č. 35 (zde se liší vydavatel – v tomto případě kapitula, v registru arcibiskup). *Codex diplomaticus Brandenburgensis* (dále CDBr) I/10, ed. Adolph Friedrich Riedel, Berlin 1856, s. 13, č. 2 je edice menší části textu pergamenové listiny z 25. dubna 1370, která odpovídá záznamu na fol. 33r–34r (oba jinak identické dokumenty uvádí odlišné místo vydání, o dataci podrobněji na jiném místě). Listina vydaná v Magdeburku 15. dubna 1371 (fol. 35v–36v) byla celá editována podle originální listiny včetně překreslené pečeti v *Codex diplomaticus Brandenburgensis* V, ed. Philipp Wilhelm Gercken, Stendal 1775, s. 159–163, č. 99. Tři listiny, všechny vydané v Magdeburku 11. května 1371 (fol. 38v–39r), byly celé editovány patrně podle originálních listin v *Urkundenbuch zur Geschichte der Herzöge von Braunschweig und Lüneburg und ihrer Lande* IV, ed. Hans Sudendorf, Hannover 1864, s. 119–121, č. 165–167. V tomto případě se dochovala i obsahově identická listina druhé strany uzavřené smlouvy, Magnuse Brunšvického (tedy v registru avizovaný „reverz“) (č. 166).

následující: Záznamy v registru jsou obsahově identické a textově téměř shodné s vydanými listinami, jedná se tedy o (téměř) úplné kopie dokumentů. Oproti originálu dochází vesměs jen ke zkrácení intitulace a podobných repetitivních formulí. Konkrétně dochází téměř vždy k maximálnímu zestručnění protokolu, ve kterém bývá uvedena pouze zkrácená intitulace (např. „*Wir Albrecht etc.*“). Na zkrácenou intitolaci navazuje běžně taktéž maximálně zkrácená promulgace (např. „*bekennen etc.*“). Můžeme uvést konkrétní příklad: „*Wir, Albrecht, von Gots gnaden erczebischof des heyligen goczhus zcu Magd[eburg], bekennen offenbar myt disem brive [...]*“ v originálu odpovídá následujícímu textu v registru: „*Wir, Albrecht etc., bekennen etc. [...]*“.¹⁴ Někdy záznamy obsahují i naraci, vždy ale v úplnosti dispozici. Koroborace bývá u německých kusů maximálně zkrácena (např. „*mit urkund etc.*“), u některých latinských kusů bývá zachována v celém rozsahu. Datace jsou v registru až na ojedinělé výjimky převáděny do latiny (byly-li v originálu německy). Záznamy také většinou neobsahují svědečné řady, v koroboraci latinských kusů se však často setkáváme se jménem pečetičního probošta kapituly. Zvláště u německy psaných záznamů dochází k drobným odchylkám ve formě psaní některých slov (např. „*sullen*“/„*sullin*“; „*ire*“/„*ihre*“ atd.), spíše výjimečně dochází k vynechání nebo změně jednotlivých slov (bez vlivu na celkový význam). Podstatné však je, že záznamy v registru v podstatě umožňují rekonstruovat podobu originálních, dnes z velké většiny ztracených listin.

Kromě úplných opisů v registru nalézáme též specifické poznámky. Nejčastěji se jedná o informace o přijatých reverzech – tedy listinách, které arcibiskup přijal od vydavatelů, kteří byli zároveň příjemci obsahově identických listin vydaných arcibiskupem. Jinými slovy se jedná o případy, kdy arcibiskup uzavřel smlouvu s jinou osobou (či korporací), načež obě strany vydaly obsahově identické listiny zachycující tuto smlouvu a tyto listiny si vyměnily (tedy vydavatel listiny byl zároveň příjemcem obsahově identické listiny zhotovené druhou stranou). Tyto záznamy se nacházejí vždy hned za obsahově identickou listinou vydanou arcibiskupem. Příkladem budiž hned první záznam (fol. 1r) vydaný v Magdeburku 20. března 1369. Albert ze Šternberka udělil Hildebrandovi von Ovesvelt na Bartensleben jako léno hrad a panství Bartensleben.¹⁵ Pod záznamem nalezneme poznámku o přijaté listině druhé strany („*Nota consimilis reversaliter data est per predictum Hilbrandum pro se et suis heredibus et posuit etc. ad hoc fideiussores videlicet Henricum et Gunczelinum de Oberge*“).¹⁶ Shodou okolností se tato listina vydaná Hildebrandem dochovala jako jedna z mála i v originálu (zatím se podařilo dohledat pouze tři v originálu dochované „reverzy“).¹⁷

Specifický charakter mají záznamy o tzv. Leibgedinge. Jedná se o doživotní příjem pro vdovy, v tomto prostředí udílený z arcibiskupských lén (a proto oficiálně potvrzovaný arcibiskupem). Vzhledem k množství arcibiskupských leníků se jednalo o běžnou agendu, což odráží i silně zkrácenou podobu záznamů o těchto Leibgedinge v registru. Ty uvádí jméno ženy a jejího manžela, dále specifikují konkrétní příjem (jeho výši a odkud byl zajištěn) a poté následuje již jen datace. Podobně redukovanou struktu-

¹⁴ Fol. 8r; LaSA (Magdeburg), sign. U 4c, Welsleben Nr. 2 (edice Libuše Spáčilové in: D. Papajík – T. Sommer, *Albert ze Šternberka*, s. 355–356).

¹⁵ Fol. 1r.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ LaSA (Magdeburg), sign. U 1, IX Nr. 11b.

ru mohou mít i jiné právní akty (např. vyplacení odškodného Kunovi a Wibrechtovi z Meyndorfu, fol. 16v).

Ojedinělou anomálii představuje urbářový záznam pro panství Hadmersleben zapsaný ve dvou sloupcích na fol. 45v. Závěrečná folia 57v a 58r využívali písaři (či písař) k písařským (či stylistickým) cvičením, patrně k zahnání dlouhé chvíle. V registru nalezneme i větší množství volných folií.

Jednotlivé záznamy v registru většinou začínají latinsky psanou „hlavičkou“, která maximálně stručně zachycuje obsah záznamu. Jedná se tedy v podstatě o stručný záhlavní regest, který vykazuje ustálenou formu: Specifikace druhu dokumentu (např. „litera“), příjemce a jádro dispozice.¹⁸ Tyto stručné záhlavní registry byly v podstatě beze změn převzaty do původního obsahu registra (na zmiňovaném pergamenovém obalu) a sloužily pro snadnější orientaci kancelářského personálu. Nalézáme je u většiny záznamů, nicméně od doby arcibiskupa Petra mají stručnější charakter a od fol. 52 již zcela chybí.

Trochu záhadou zůstává uspořádání jednotlivých záznamů. To totiž není striktně chronologické a na první pohled působí poněkud chaoticky. Jen v některých případech lze doložit řazení záznamů do jakýchsi tematických skupin, v rámci nichž jsou záznamy řazeny víceméně chronologicky. Např. na fol. 9r–9v nalezneme pouze zápisy o potvrzení tzv. Leibgedinge manželkám arcibiskupských leníků, které na sebe navazují víceméně chronologicky s daty od 30. dubna 1369 do 10. února 1370; další následující záznam (na fol. 11r, týká se splacení dluhu) nese datum 1. května 1369. Zápisy i v rámci těchto klastrů pořizovalo více různých písařů. V celkovém rozložení registra však pozorujeme časový progres – tedy záznamy z jeho začátku jsou vždy starší než záznamy z jeho konce. Písaři patrně záznamy umisťovali tam, kde zrovna bylo volné místo, nikoliv pouze za poslední položku. Jedná se o přímý rukopis, text byl zapisován bez jakýchkoliv přípravných fází.¹⁹ Jediné striktní členění je na část Albertovu a část Petrovu. Začátek registra z období arcibiskupa Petra začíná na fol. 46r, na jehož horní části je tato informace explicitně uvedena („Anno lxxii^o pro domino Petro Archiepiscopo, factum est registrum istud“).

Nezodpovězené otázky zůstávají ohledně písařů, kteří záznamy tvořili. Zcela jistě není registrum psáno jednou rukou, ale nalézáme zde více různých písařů. Jejich přesný počet zatím není stanoven. Někteří z nich se ale podíleli na tvorbě většiny množství záznamů – jeden z nich používal specifickou písařskou značku (graficky připomínající .:.), podle níž jej lze jako jediného přesně identifikovat. Přestože známe jménem několik notářů Alberta ze Šternberka (v době působení v Magdeburku mezi ně můžeme počítat i jeho osobního notáře Jana), není zatím možné žádného z nich spojit se záznamy z registra.²⁰ Albertovi notáři se však na tvorbě těchto záznamů patrně podíleli jen okrajově; více se jistě angažoval kancelářský personál arcidiecéze.

To lze odvodit i na základě jedné zvláštnosti: registrum až na dvě výjimky neobsahuje bohemika. Pohled do itineráře Alberta ze Šternberka odhaluje, že po nástupu do svého úřadu (fyzicky od sklonku roku 1368) většinu času trávil ve své arcidiecézi a do Čech a na Moravu zavítal pouze dvakrát (v létě 1369 a v zimě 1370/1371).²¹ Listiny, které

¹⁸ Např.: „Litera illorum de Oberge super castro Oveswelde“, fol. 17r; „Super castri Plauwe obligacione facta, Henningo de Steynforde et filio suo“, fol. 33r.

¹⁹ S. Pätzold, *Die ältesten Lehnbücher und Register*, s. 59.

²⁰ D. Papajík – T. Somer, *Albert ze Šternberka*, s. 249.

²¹ Tamtéž, s. 349–350.

v této době vydával v Čechách a na Moravě se v registru nenachází.²² U zmiňovaných bohemik se v obou případech jedná o velmi stručné zápisy, které dokonce ani nevykazují jasnější listinnou formu (v obou případech zcela chybí intitulace). Jedná se konkrétně o zápis učiněný ve Veselí nad Moravou 18. listopadu 1370 a v Praze 18. března 1371 (viz příloha).²³ Zvláštní je i to, že se oba vyskytují na samostatných foliích, která tak zůstávají z větší části volná.

Registrum už ze své povahy představuje kancelářskou pomůcku, a tudíž má vypovídací hodnotu i o fungování kanceláře magdeburské arcidiecéze v dané době. Již jsme zmínili, že pro lepší orientaci obsahuje většina záznamů stručné záhlavní registry i to, že kniha byla již od svého dokončení vybavena obsahem. Vcelku běžně se setkáváme i s různými margináliemi. Nejčastěji s výrazy „*cassa*“, „*alterata*“, „*expiravit*“, „*mutata*“ či „*soluta*“. Výjimečně marginální poznámky prozrazují, že se k některým záznamům personál kanceláře vracel i po nějaké době. Například 8. ledna 1370 vydal magdeburský arcibiskup Albert ze Šternberka listinu ohledně zástavy městečka a panství Lauchstädt (fol. 24r–24v). Na fol. 24v pak nalezneme na okraji poznámku „*Alterata*“, ale též „*anno lxxii^o nos in Brandenburg in vigilia sancti Mathie* [21. září 1372, TS] *dominus noster Petrus archiepiscopus notificavit redemptionem huius castri domino episcopo Merseburgensi*“. Kancelářský personál se tedy k tomuto zápisu vrátil téměř po třech letech.

Dále mohou marginální poznámky výjimečně zpřesňovat datum vydání listiny, pokud to není uvedeno přímo v záznamu. Zajímavá je v tomto ohledu poznámka u záznamu na fol. 33r–34r. Jedná se o zástavu hradu Plaue (u města Brandenburg an der Havel), kde je v datační formuli uveden pouze rok („*Datum Magdeburg anno lxx^{mo}*“), na okraji je však doplněno, že se tak stalo okolo Velikonoc („*circa pascha fuit*“), které v roce 1370 připadaly na 14. dubna. Šťastnou shodou okolností se dochovala edice části textu podle originální (byť dnes již ztracené) listiny, kde je uvedeno datum 25. dubna 1370, což je skutečně doba kolem Velikonoc. Na druhou stranu však zaznamenává jiné místo vydání. V registru je uveden Magdeburg, v nedochovaném originále město Calbe (Saale). Obsahově jsou jinak obě verze identické.²⁴ V jednom případě nalézáme i marginální poznámku psanou výrazně pozdější rukou (fol. 36r), ve které jsou vypsána pro autora důležitá jména z textu.

Na několika místech slouží zápisy na okraji pro korektury (zejména doplnění) jednotlivých zápisů. Ty byly dodatečně upravovány i vyškrtnutím textu či formou interlineárních vpisů, výjimečně nalézáme i zřejmé písařské chyby (opakování identického slova či slov po sobě, v jednom případě chybějící predikát). To nás vede k otázce, jaký vztah měly záznamy v registru k originálu, potažmo jak fungovala praxe vydávání listin. Vzhledem k relativně malému množství oprav i k jejich charakteru (jednalo se o drobnější úpravy) je zřejmé, že se v registru nesetkáváme s koncepty listin. Je však otázka, zda skutečně (nebo na jaký paleografický materiál) koncepty vznikaly a zda záznamy v registru reagovaly na již vydané listiny či naopak. Z hlediska kancelářské praxe může mít jistý význam i fakt, že některé listiny, které Albert ze Šternberka vydal v samém závěru svého magdeburského

²² Např. listina vydaná 4. března 1371 v Praze, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* X, ed. Vincenz Brandl, Brünn 1878, s. 129–130, č. 111.

²³ Fol. 34v–35r.

²⁴ CDBr I/10, s. 13, č. 2.

archiepiskopátu, v registru vůbec nenalézáme.²⁵ Na okraj lze zmínit, že ve středověku se archiv arcidiecéze (tedy patrně včetně registra) nalézal přímo magdeburské katedrále sv. Mořice a Kateřiny v trojdílné skříni.²⁶

Kancelářská praxe magdeburského arcibiskupství byla ve druhé polovině 14. století poměrně rozvinutá. O tom svědčí i fakt, že zmiňované registrum nepředstavuje jedinou přeživší úřední knihu z této doby. Dochovala se též lenní kniha, která registruje arcibiskupská léna.²⁷ Jedná se opět o nejstarší zachovanou lenní knihu magdeburského arcibiskupství, přestože jeden záznam uvádí, že tradice pořizovat tento druh dokumentů sahá minimálně do dob arcibiskupů Oty (1327–1361) a Dětricha z Portic (1361–1367).²⁸ Lenní kniha obsahuje celkem 138 papírových folií a větší část z nich (fol. 1–107) registruje aktivní léna doby Alberta ze Šternberka s poznámkami o lénech udělených jeho nástupcem Petrem.²⁹ Druhá část knihy (fol. 109–139) registruje léna arcibiskupa Albrechta IV. a na první nijak nenavazuje. Lenní kniha arcibiskupů Alberta ze Šternberka a Petra uvádí v podstatě jen jmenný výčet držitelů lén, kteří jsou rozděleni podle topografického a sociálního klíče (léna měšťanů menších měst arcibiskupství, vazalů a členů hradních posádek, šlechty, a nakonec měšťanů Halle). Jen zcela výjimečně lze nalézt informace o aktuálních změnách (typicky udělení tzv. Leibgedinge) s datem jejich provedení.

Na tomto místě nás pochopitelně primárně zajímá, jaký vztah má tato kniha k registru. Evidentně se jednalo o oddělené agendy, které se protínaly jen zcela výjimečně. Zatím se nám podařilo dohledat pouze jediný záznam, který se v nějaké formě objevuje jak v registru, tak i v lenní knize. Jedná se o položku s datem 18. října 1369 ohledně arcibiskupského léna Loburg. V registru nalezneme běžný, v německém jazyce psaný záznam, který v podstatě umožňuje rekonstruovat originální (dnes nedochovanou) listinu. Zápis v lenní knize (resp. v jejím konceptu) je psán celý latinsky a jen ve stručné formě (v podstatě v bodech).³⁰ V obou případech se také setkáváme s rozdílnými písaři.

Již výše bylo konstatováno, že záznamy v registru představují téměř úplné kopie originálních listin, čemuž odpovídá i použitý jazyk. Zde nalezneme většinou německé záznamy, v menší míře latinské. Nepřekvapí, že německé kusy byly vystavovány zejména pro šlechtice a měšťany, zatímco latinské směřovaly do církevního prostředí.

V případě němčiny se v záznamech projevuje, že různí písaři používali poněkud odlišné dialekty (proto i posuny při psaní některých slov v porovnání s originálními listinami). Jazyk německy psaných listin je ovlivněn jak dolnoněmeckou jazykovou oblastí, ve které listiny vznikaly, tak i postupným přejímáním hornoněmeckého jazyka na tomto

²⁵ Týká se to listin vydaných po 16. červnu 1371 (fol. 40v); neregistrována zůstala například poslední známá listina, kterou Albert ze Šternberka v Magdeburku vydal 22. srpna 1371, kterou známe z originálu, LaSA (Magdeburg), sign. U 1, XVIII Nr. 18; též v edici *Urkundenbuch der Stadt Magdeburg* (dále UB Magdeburg) I, ed. Gustav Hertel, Halle 1892, s. 327, č. 512.

²⁶ S. Pätzold, *Die ältesten Lehnbücher und Register*, s. 56.

²⁷ LaSA (Magdeburg), sign. Cop. Nr. 34. Edičně zpřístupněno v *Die ältesten Lehnbücher der Magdeburgischen Erzbischöfe* (= *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete XVI*) (dále *Die ältesten Lehnbücher*), ed. Gustav Hertel, Halle 1883, kde jsou editovány i dvě mladší lenní knihy.

²⁸ *Die ältesten Lehnbücher*, 1883, s. IX.

²⁹ Stefan Pätzold, *Amtsbücher und andere Quellen zu Land und Herrschaft Erzbischof Alberts III. von Magdeburg (1368–1371)*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, 1999, s. 485–501, zde s. 495.

³⁰ Fol. 7v; starší edice *Die ältesten Lehnbücher*, s. 357–358, č. 6 (z registra); zde na s. 88 příslušná pasáž v lenní knize; originál LaSA (Magdeburg), sign. Cop. Nr. 34, fol. 54r.

území, ke kterému docházelo již v 14. a 15. století.³¹ Charakteristickým dolnoněmeckým jazykovým rysem bylo chybějící druhé hláskové posouvání. S ohledem k němu je možné listiny rozdělit do dvou skupin. Zatímco v některých listinách tento rys stále ještě výrazněji vystupuje (např. „*helfen*“, „*dat*“, „*utwendich*“, „*openliken*“), jsou tyto formy v jiných textech již plně nahrazeny hornoněmeckými formami („*helfen*“, „*das*“, „*uzwendig*“, „*offenlichen*“). Na základě jazykového rozboru dalších jevů lze dojít k závěru, že se v textech nachází výrazné množství východostředoněmeckých rysů. Jedná se například o pozvednutí samohlásky *o* v přízvučných (např. „*sullen*“) či *e* v nepřízvučných slabikách (např. „*allir*“, „*odir*“, „*gotishuse*“), psaní středohornoněmecké dvojhlásky *ie* jako *i* (např. „*dinste*“, „*dybe*“, „*brive*“, „*liben*“) nebo lenizaci, kdy se místo kombinací *lt* a *nt* užívá varianta *ld* a *nd* (např. „*behalden*“, „*under*“).³²

Použitá latina odpovídá tehdejšími normám pro listiny v církevní sféře. Jedná se o poměrně formální jazyk, jak jej známe z jiných soudobých listin v západní a střední Evropě. Ortografie je jednotná, běžně je zde místo klasické latinské dvojhlásky *-ae* užívána koncovka *-e*, jak to bylo obvyklé po celý středověk až do 16. století, kdy humanisté obnovili klasický pravopis. Poměrně důsledně je také psáno *-c-* ve skupinách „*ti*“ před samohláskou („*eciam*“, „*racionem*“, „*obligacione*“). Latinské texty listin vykazují typické zvyklosti tehdejší doby, jako opakování pojmů pomocí synonym, dlouhé věty při hojném používání konstrukcí s přechodníky a příčestími. Písaři používali běžné ligatury, zejména pro tituly, zájmena a koncovky.

Přestože se jedná o mimořádně důležitý pramen k dějinám (nejen) magdeburské arcidiecéze v poměrně kritické době, nedočkal se úplného edičního zpracování. Přitom nelze tvrdit, že by se jednalo o pramen neznámý či zcela nevyužitý. Zhruba polovina záznamů je nějakým způsobem edičně zpřístupněna, a to zejména v edicích spíše lokálního významu – například v diplomatári měst Magdeburk či Halle či v diplomatári pro oblast Anhaltska.³³ Kromě toho jsou dílčí záznamy rozesety po dalších diplomatáriích (např. pro Braniborsko či Sasko), ale jednotliviny nalézáme například i v edici nejstarších magdeburských lenních knih či v samostatných časopiseckých studiích.³⁴ Nutno zdůraznit, že zdaleka ne všechny editované kusy jsou zveřejněny in extenso; často jsou publikovány jen klíčové části textu či formou regestu. Je nabitelné, že značně kolísá i úroveň edičního zpracování, což souvisí i s faktem, že většina zmiňovaných edic pochází z druhé poloviny 19. století. Z této škály je kriticky a moderním způsobem koncipován vlastně jen první díl třetího svazku diplomataře města Halle (vydaný v roce 1954, podle výpůjčního listku

³¹ Timothy Sodmann, *Die Verdrängung des Mittelniederdeutschen als Schreib- und Druckersprache Norddeutschlands*, in: Werner Besch – Anne Betten – Oskar Reichmann – Stefan Sonderegger (edd.), *Sprachgeschichte: ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 2. Teilband. Berlin – New York 2000, s. 1505–1512, zde s. 1505.

³² Pro více příkladů přítomných jazykových rysů, které vychází z analýzy tří listin vážících se k působení Alberta ze Šternberka v Magdeburku viz Libuše Spáčilová, *Stručný jazykový rozbor listin* (Příloha 4), in: T. Somer – D. Papajík, *Albert ze Šternberka*, s. 361–363.

³³ *Urkundenbuch der Stadt Halle ihrer Stifter und Klöster* (dále UB Halle) III/1, ed. Arthur Bierbach, Halle (Saale) 1954; UB Magdeburg I; *Codex diplomaticus Anhaltinus* IV, ed. Otto von Heinemann, Dessau 1879.

³⁴ Kromě výše uváděných braniborských diplomatařů např. *Codex diplomaticus Saxoniae regiae* II/9 (*Urkundenbuch der Stadt Leipzig*), ed. Carl Friedrich von Posern-Klett, Leipzig 1870; *Die ältesten Lehnbücher*; Johannes Bauermann, *Vom westfälischen Besitz des Erzstifts Magdeburg, Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg* (= *Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertumskunde des Herzogtums und Erzstifts Magdeburg*) 65, 1930, s. 73–90 (zde příloha č. 2, s. 89–90).

zpracovával Arthur Bierbach registrum již v průběhu roku 1942).³⁵ Některé needitované záznamy byly též využity pro zpracování příslušného svazku *Germania Sacra* (což je dílo encyklopedického charakteru).³⁶

Registrum dlouhou dobu unikalo pozornosti domácích badatelů, ale ani v Německu se netěší výraznějšímu zájmu. Více pozornosti mu před zhruba 20 lety věnoval prakticky pouze Stefan Pätzold a to v souvislosti s ostatními úředními knihami magdeburské arcidiecéze.³⁷ Potenciál tohoto pramene je přitom značný. Jak bylo zmíněno na začátku studie, registrum pokrývá celou dobu působení Alberta ze Šternberka v Magdeburku, které je díky tomu možné vcelku detailně sledovat. Díky registru bylo možné sestavit i velmi detailní itinerář Alberta v tomto období. Pro srovnání, zhruba tři roky, které v tomto úřadu strávil, tvoří prakticky třetinu všech položek v Albertově itineráři.³⁸ Registrum také umožňuje poměrně přesně stanovit, kolik původně vydaných listin se dochovalo (nižší jednotky procent), byť tyto závěry mají platnost jen pro danou instituci ve velmi úzce ohraničeném čase. Umožňují též lépe pochopit kancelářskou praxi a podobně.

Pro zpřístupnění tohoto pramene je nezbytné jeho ediční zpracování, které se v současné době připravuje na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. V řešitelském týmu jsou zastoupeni jak historikové (Tomáš Somer, Markéta Poskočilová), tak i lingvisté (Eva Janečková z katedry germanistiky a Jana Engelbrechtová jako expertka na středověkou latinu z katedry historie). Vzhledem k možnostem (časovým i finančním) bude výstupem zjednodušená edice v tom smyslu, že při její tvorbě cíleně upouštíme od vyčerpávajícího kritického aparátu, ale soustředíme se primárně na samotný text registra. V textu u každého záznamu uvádíme, zda (případně kde) byl editován a zda existuje (či existoval) i originální dokument, v samotné edici však poukazujeme jen na významnější odlišnosti (v případě více různých předloh). Literatura uváděná k jednotlivým záznamům je také pouze výběrová a neklade si za cíl podchytit vše, co k danému tématu bylo publikováno. Výstup vyjde jako „klasická“ papírová edice, ambicí však je (ve spolupráci s kolegy z jiných institucí) v budoucnosti připravit i digitální edici registra.

³⁵ UB Halle III/1.

³⁶ G. Wentz – B. Schwineköper, *Das Erzbistum Magdeburg*, I/1.

³⁷ Zejména S. Pätzold, Die ältesten Lehnbücher und Register, zde zejm. s. 49–62; Týž, Amtsbücher und andere Quellen. Registrum využil též v dalších pracích: Týž, Zur weltlichen Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jahrhundert, *Archiv für Diplomatik* 47/48, 2001/2002, s. 343–377; Týž, Schriftlichkeit und Herrschaftspraxis. Zur Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jh., *Sachsen und Anhalt* 24, 2002/2003, s. 153–187.

³⁸ D. Papajík – T. Somer, *Albert ze Šternberka*, s. 341–353.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Nevydané:

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 34.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. U 1, IX Nr. 11b.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. U 1, XVIII Nr. 18.

Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. U 4c, Welsleben Nr. 2.

Vydané:

Codex diplomaticus Anhaltinus IV, ed. Otto von HEINEMANN, Dessau 1879.

Codex diplomaticus Brandenburgensis I/10, ed. Adolph Friedrich RIEDEL, Berlin 1856.

Codex diplomaticus Brandenburgensis V, ed. Philipp Wilhelm GERCKEN, Stendal 1775.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae X, ed. Vincenz BRANDL, Brünn 1878.

Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/9 (*Urkundenbuch der Stadt Leipzig*), ed. Carl Friedrich von POSERN-KLETT, Leipzig 1870.

Die ältesten Lehnbücher der Magdeburgischen Erzbischöfe (= *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete* XVI), ed. Gustav HERTEL, Halle 1883.

Pagus Neletici et Nudzici, oder ausführliche diplomatisch-historische Beschreibung (...), ed. Johann Christoph VON DREYHAUPT, Halle 1749–1750.

Urkundenbuch der Stadt Halle ihrer Stifter und Klöster III/1, ed. Arthur BIERBACH, Halle (Saale) 1954.

Urkundenbuch der Stadt Magdeburg I, ed. Gustav HERTEL, Halle 1892.

Urkundenbuch zur Geschichte der Herzöge von Braunschweig und Lüneburg und ihrer Lande IV, ed. Hans SUDENDORF, Hannover 1864.

Online:

http://recherche.landesarchiv.sachsen-anhalt.de/digital/Cop__Nr_32.xml [cit. 2022-03-28] (digitalizovaný mikrofilm registra Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32).

<http://recherche.landesarchiv.sachsen-anhalt.de/Query/detail.aspx?ID=1189165> [cit. 2022-03-27] (odkaz na archivní položku Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32).

Literatura

Johannes BAUERMANN, Vom westfälischen Besitz des Erzstifts Magdeburg, *Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg* (= *Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertumskunde des Herzogtums und Erzstifts Magdeburg*) 65, 1930, s. 73–90.

Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1997.

David PAPAJÍK – Tomáš SOMER, *Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.*, Praha 2021.

Stefan PÄTZOLD, Amtsbücher und andere Quellen zu Land und Herrschaft Erzbischof Alberts III. von Magdeburg (1368–1371), *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, 1999, s. 485–501.

Stefan PÄTZOLD, Die ältesten Lehnbücher und Register der Erzbischöfe von Magdeburg, *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 49, 2003, s. 25–82.

Stefan PÄTZOLD, Schriftlichkeit und Herrschaftspraxis. Zur Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jh., *Sachsen und Anhalt* 24, 2002/2003, s. 153–187.

Stefan PÄTZOLD, Zur weltlichen Verwaltung des Erzstifts Magdeburg im 14. Jahrhundert, *Archiv für Diplomatik* 47/48, 2001/2002, s. 343–377.

Timothy SODMANN, Die Verdrängung des Mittelniederdeutschen als Schreib- und Druckersprache Norddeutschlands, in: Werner Besch – Anne Betten – Oskar Reichmann – Stefan Sonderegger (edd.), *Sprachgeschichte: ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 2. Teilband. Berlin – New York 2000, s. 1505–1512.

Gottfried WENTZ – Berent SCHWINEKÖPER, *Das Erzbistum Magdeburg, I/1, Das Domstift St. Moritz in Magdeburg* (= *Germania Sacra. Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das Erzbistum Magdeburg, I*), Berlin – New York 1972.

Příloha: Edice bohemikálních záznamů

Fol. 34v

Záznam o finanční operaci mezi Arklebem, komorníkem [a kaplanem] Alberta ze Šternberka, Václavem a Slavkem a Albertem ze Šternberka ohledně 1302 kop [grošů].

Veselí nad Moravou, 18. listopadu 1370

Lit.: D. PAPAJÍK – T. SOMER, Albert ze Šternberka, s. 248–249.

Anno domini millesimo CCC^o septuagesimo in octava sancti Martini que fuit feria secunda in Wessel in stuba minori domini, dominus Arclebus, canonicus Olomucensis, magister camere, habuit rationem cum reverendissimo in Christo patre domino Alberto archiepiscopo Magdeburgensi, in qua manserunt apud idem dominum Arclebum pecunie, quas reposuit dominus Wenceslaus et dominus Slawa, videlicet mille trecente sexagene et due sexagene. Item eciam.

In margine: cassa

PP

Fol. 35r

Privilegium pro pražského kupce Henslina Friberga ohleně 62 kop a 7 grošů.

Praha, 18. března 1371

Privilegium Henzlini Friberg[io] civi institori Pragensi super LXII sexagenas VII grossos in proximo beati Galli festo omnino persolvendo. Datum Prage, anno LXXI° die XVIII Marcii.

AŽ

REGESTA BOHEMIAE ET MORAVIAE AETATIS HUSSITICAE**ROBERT NOVOTNÝ – DAVID KOZLER**

Filosofický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.; novotny@flu.cas.cz

Filosofický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.; kozler@flu.cas.cz

ABSTRACT**Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Hussiticae**

The study presents the online database *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Hussiticae*, which collects the regesta of charters and letters related to Bohemia and Moravia and written in the period after the death of Wenceslas IV (16 August 1419) to the death of Sigismund of Luxembourg (9 December 1437). The project is carried out by the Centre for Medieval Studies (Czech Academy of Sciences), the Department of Auxiliary Historical Sciences and Archive Studies at the Faculty of Arts, and the Natural Language Processing Centre at the Faculty of Informatics (both Masaryk University) with the contribution of many external authors.

Keywords: regesta; the Hussite era; diplomatics; digital humanities; charters; letters

Souborné vydání písemností husitského období je dlouhodobým dezideriem české medievistiky. Jak v roce 1992 podotkl na adresu listin a listů z této epochy Ivan Hlaváček, „soustavná moderní edice je dnes vzdálenějším snem než dříve“.¹ Skutečně se na konci 20. století mohlo zdát, že fragmentarizace vědeckého bádání, snižující se důraz na ediční práci a zavalení odborníků mimovědeckou i administrativní činností odsouvá takový vydavatelský podnik ad acta. Uvedený dojem podporoval i smutný pohled na další ediční řady jako *Český diplomatář*, *Českomoravská regesta* či *Monumenta Vaticana*; ačkoli byly zahájeny už v 19. století, jejich dokončení je stále v nedohlednu. Také v případě realističtěji pojaté řady *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.*, kde jsou jednotlivé svazky publikovány podle institucionálního, resp. teritoriálního principu, uplynulo od vydání prvního svazku již přes půlstoletí a konec stále není na obzoru.²

Souborné zpřístupnění písemností husitské epochy mělo být původně součástí *Českomoravských regest*. S tím počítal i návrh schválený Historickou komisí České akademie věd a umění z roku 1913, podle kterého měla práce na *Regestech* zahrnout období do roku 1437. Toto chronologické vymezení bylo roku 1921 stvrzeno též v rámci nově založeného Státního ústavu historického, na nějž vydávání *Regest* přešlo. Personální rošády a koncepční spory ovšem rešerše, zpracování i vlastní vydávání materiálu oddalovaly. Do konce dvacátých let byly publikovány jen dva svazky, ve třicátých letech pak vydávání

¹ Ivan HLAVÁČEK a kol., *Skryté edice a registry listin a listů k dějinám husitské revoluce (1419–1437)*, II. část, *Táborský archiv* 4, 1992, s. 5–31, zde s. 5.

² Stav vydávání diplomatických edičních řad zachytila Helena KRMÍČKOVÁ, *Edice středověkého diplomatického materiálu*, Brno 2014.

zcela ustalo. Pohled na tento stav vedl k přehodnocení dosavadního konceptu. Ve stávající podobě jednotné chronologické řady zůstala *Regesta* do roku 1378, zatímco materiál z období vlády Václava IV. začal být vydáván podle teritoriálního principu; václavskou epochou měla být *Regesta* uzavřena.³

Husitská doba, ač byla marxistickou vědou protežována, tak zůstala v rámci edičních projektů stranou. I když badatelská veřejnost měla k dispozici Palackého *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, přece jen šlo o edici výběrovou, jejíž využití nadto limitovala absence rejstříku. Alespoň částečné doplnění diplomatického materiálu přinesl *Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526*, byť ani tento velkoryse koncipovaný projekt Archivní správy ministerstva vnitra ČSR nebyl dokončen. Nejvýznamnější podnik ke zpřístupnění písemností husitské epochy se ale rodil v ústraní oficiálních vydavatelských plánů. Jeho iniciátorem byl Ivan Hlaváček, jenž spolu s kolegy a žáky začal shromažďovat registry listin a listů z let 1419–1437 publikované mimo hlavní ediční řady či doslova roztroušené po často zcela zapadlých studiích. I když vydávání přerušil rok 1989, který vedl k rozpadu původního kolektivu, přinesl na stránkách *Táborského archivu* ve třech pokračováních celkem 668 registů.⁴ Bohužel již nedošlo k plánu autorů „dosavadní tři části spojit v chronologicky jednotně řazený celek“ a doplnit další, opomenuté či nově objevené jednotliviny, i tak šlo o závažný a z hlediska vynaložené energie velmi efektivní vydavatelský počín.

Právě tam, kde uvedený projekt skončil, se počátkem 21. století začal na půdě Centra mediivistických studií AV ČR a UK rodit plán nový, který již počítal s využitím publikačních možností v rámci tehdy postupně se rozvíjejícího online prostoru. Jeho záměrem bylo shromáždit nejen „skryté“, ale i v hlavních edicích publikované dokumenty v jedné chronologické řadě, a to v nijak ambiciózním formátu; mělo jít o prostý katalog postupně doplňovaných písemností v excelovské tabulce, dostupné v původní online *Rukověti mediivistiky* (zatím ještě stále funguje na dřívějších, avšak již 15 let neaktualizovaných stránkách CMS: <http://cmsold.flu.cas.cz/old/rukovet.htm>). Počáteční idea se sice rozšiřovala spolu se vzrůstajícími možnostmi internetu (excelovská tabulka měla být nahrazena prohledávacím seznamem; po spuštění Czech medieval sources online roku 2007 se počítalo s prolinky), aniž by ovšem začala reálná aktivita. Podnětem ke skutečnému zahájení prací tak bylo až navázání spolupráce s Petrem Elbelem z Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU, kterého plán zaujal do té míry, že se CMS spolu s ÚPVHaA rozhodlo ucházet o finanční podporu tohoto projektu – pochopitelně již ve formě zcela vzdálené původnímu prostému katalogu. Po sérii neúspěšných žádostí v rámci rozličných dotačních titulů se nakonec podařilo získat financování v programu ÉTA Technologické agentury ČR. Nositelem podpořeného projektu „Historické prameny na dosah. Zpřístupnění středověkých písemných dokumentů formou kontextuální databáze“ (TL03000365) je vedle výše zmíněných institucí rovněž Centrum zpracování přirozeného jazyka Fakulty informatiky MU.

³ Hana PÁTKOVÁ, O Regestech. Poznámky k vývoji jedné z českých edic, *Archivní časopis* 47, 1997, č. 2, s. 65–73.

⁴ Vedle druhé části citované zde v pozn. 1 srov. Ivan HLAVÁČEK a kol., Skryté edice a registry listin a listů k dějinám husitské revoluce (1419–1437), I. část, *Táborský archiv* 1, 1987, s. 8–56; Rudolf TECL – Milan VONDRÁČEK, Skryté edice a registry listin a listů k dějinám husitské revoluce (1419–1437), III. část, *Táborský archiv* 6, 1994, s. 145–149.

Sekce projektu, jež si klade za cíl digitálně zpracovat písemnosti husitské epochy, nese název *Repertorium listin a listů k husitskému období 1419–1436* (rok ante quem byl nakonec posunut na 1437). Zvolený termín „repertorium“ naznačuje původní rozpaky slíbit kompletní registovou edici za tři roky. Již úvodní projektové schůzky nicméně ukázaly směřování k maximalistické verzi, tzn. k náhradním registům s kompletním kritickým aparátem, možností doplnění přepisů i překladů, a především značkováním osobních a místních jmen. Z hlediska náročnosti prací a pochopitelně i splnitelnosti grantu jde o komplikovanější cestu, s ohledem na budoucí funkčnost databáze a uživatelský komfort ale bezesporu o cestu správnou. I proto titul našeho příspěvku může nést již přesnější označení chystané databáze *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Hussiticae*.

Je pravda, že ambiciózní vymezení projektu příliš nesouzní se skromnou úvazkovou dotací. Historická pracoviště mají dedikováno celkem 2,6 přepočtených úvazků, což není mnoho tím spíše, že část kmenových pracovníků se musí věnovat i dalším sekcím projektu (jedním z výstupů bude například inovovaná databáze Czech medieval sources online). Za CMS se na projektu podílejí na částečné úvazky Robert Novotný (hlavní řešitel projektu), David Kozler (implementace registů do databáze, redakční úpravy a převod dat do XML), Tereza Dufková (správa katalogu registovaných písemností) a Jakub Jauernig (export dat z Czech medieval sources online). Za brněnské pracoviště spolupracují Petr Elbel (spoluřešitel za FF MU), Stanislav Bárta (registry zástavních listin), Přemysl Bar (silesiaka) a Václav Nečada (církevní prameny). Jediným pracovníkem s vyšším úvazkem je Zdeněk Vostrý, jenž pro databázi excerpuje základní edice jako *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, *Urkunden des Oberlausitzer Hussitenkrieges* či *Geschichtsquellen der Hussitenkriege*.

Nízký úvazkový příděl je možné alespoň částečně překlenout angažováním externích spolupracovníků. Od počátku totiž digitální husitský registář stojí na ideji zapojit do jeho tvorby co nejširší badatelskou veřejnost, v ideálním případě historiky a editory, kteří na publikaci dokumentů k husitské epoše pracovali či pracují. To je ostatně i případ brněnských editorů podílejících se na zikmundovských *Regestech Imperii*, kteří mohou využít již zpracované německé registry a předložit jejich české ekvivalenty. Z externistů můžeme jmenovat pro příklad pracovníky ediční řady *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*. Zatímco Pavel Hruboš, jenž se podílel na zpracování materiálu z pontifikátu Martina V., zajistí pro databázi registry z této edice, Jan Hrdina, který připravuje vydání MVB z pontifikátu Evžena IV., zpřístupní české registry příslušného materiálu z let 1431–1437. Podobně Jan Vojtíšek a Lucie Vojtíšková, kteří chystají plnotextové edice pramenů ze stěžejního fondu Archiv České koruny, poskytnou pro databázi registry svého materiálu; významnou část silesiak zpracuje na základě jím spoluvydávaných *Regestů listin uložených v Horním Slezsku* Petr Kozák. Nejde však jen o materiály z konkrétních archivů a fondů jako ve výše uvedených případech. Velmi cenné budou například registry dokumentů souvisejících s katolickým exilem, jež pro svoji disertaci systematicky shromáždřoval Ondřej Vodička. Tímto způsobem by šlo pokračovat, nicméně je třeba alespoň vzdát díky těm, kteří slíbili se na projektu podílet či na něm již participují.⁵

⁵ Připojujeme zde, i jako výraz díky, seznam spolupracovníků, kteří se na registáři podílejí či podílet hodlají (v abecedním pořadí): Tomáš Borovský (HÚ FF MU Brno) – městské prameny; Dušan Coufal (CMS Praha) – koncilní prameny; Jan Hanousek (KPVHAS FF UK Praha) – zemské desky; Kajetán Holeček (CMS Praha) – judaica; Jan Hrdina (AHMP Praha) – vatikánské prameny: MVB VIII; Pavel

V rámci pomocného aparátu k registům je budován online katalog, pro nějž jsou systematicky excerpovány jednotlivé edice, monografie či studie s otištěnými dokumenty. Katalog, který současně slouží jako „rozdělovník“ práce, čítá v květnu 2022 na 8 150 položek, což ovšem značí širší výběr. V tomto seznamu jsou zahrnuta i různá sériová deperdita, jejichž rekonstrukce je možná na základě dochování úředních knih (např. kridy k uvolněným farám z konfirmačních knih či provolací listy z desek dvorských); jejich kompletní digitální zpracování by bylo jistě vítané, ovšem z hlediska ekonomiky práce i grantových termínů sporné. Z výše uvedených příkladů jsme se rozhodli zahrnout do registáře konfirmační knihy, i vzhledem k jedinečným informacím, jež se týkají církevních poměrů ve vlastním revolučním období (kompletní materiál již byl zpracován Václavem Nečadou). Prozatím stranou naopak zůstane rekonstrukce deperditních provolacích listů, neboť tištěné ediční zpracování provolacích knih dvorských desek patří ke vzorovým vydavatelským počínům a informace jsou zde snadno dohledatelné. Analogicky nebudeme zatím registovat zjevně aktový materiál, např. konzistoriální soudní akta. Do května 2022 je zpracováno necelých 3 300 registů a je zřejmé, že zahrnutí pramenových korpusů, které obsahují cenné informace, ale nejsou listy a listinami sensu stricto, by bylo nad možností tříletého projektu.

K tvorbě registů používáme prozatím formulář v Google Dokumentech. Ten obsahuje 18 základních položek a další položky nepovinné. Mezi základní položky patří stručný název registu, datum a místo vydání registovaného dokumentu, vlastní text registu, výčet svědků, pečeti a kancelářských poznámek, dále jazyk pramene, forma dochování a jeho archivní signatura, seznam digitalizátů, reprodukcí, edic, registů, výtahů a překladů daného dokumentu, jakož i přehled relevantní literatury, komentář, způsob zpracování registu a konečně jméno autora registu a datum zpracování. Data uvádíme vždy ve standardizované podobě, jejíž jednotlivé varianty jsou zachyceny v následující tabulce:

Případ	Řešení	Komentář
Normální datum	RRRR-MM-DD	
Neúplné datum	RRRR-MM-xx	nejsme schopni určit den, pouze měsíc
Rekonstrukce	RRRR-[MM-DD]	rok je jistý, měsíc a den je interpretovaný
Ante	RRRR-MM-DD-ante	listina vydána někdy před uvedeným datem

Hruboň (SOKa Karviná) – vatikánské prameny: MVB VII; Věra Jílková (ÚPVHaA FF MU Brno) – panovnícké listiny; Alexandra Kaar (Institut für Mittelalterforschung Wien) – Bavorsko, Horní Lužice; Petr Kozák (ZA Opava) – silesiaka; Ludmila Luňáková (HÚ AV ČR Brno) – dvorské desky; Lucie Machalová (HÚ FF MU Brno) – městské prameny; Laura Maniaková (ÚPVHaA FF MU Brno) – panovnícké listiny; Martin Musílek (CMS Praha) – hospodářské prameny, pragensia; Martin Nodl (CMS Praha) – městské prameny; Lukáš Reitingier (ÚPVHaA FF MU Brno) – rožmberské prameny; Petr Sedláček (HÚ AV ČR Brno) – klášterní prameny; Kristýna Seidlová (ÚPVHaA FF MU Brno) – silesiaka; Ondřej Schmidt (ÚPVHaA FF MU Brno) – italské prameny; Pavel Soukup (CMS Praha) – prameny ke kruciátům; Marek Starý (KPD PF UK Praha) – silesiaka; Josef Šrámek (Muzeum východních Čech Hradec Králové) – řádové prameny; Jan Šturala (ÚPVHaA FF MU Brno) – panovnícké listiny; Pavel Tříska (ÚŘLS FF UK Praha) – koncilní prameny; Vojtěch Vaněk (SOKa Kutná Hora) – kutnohorské prameny; Veronika Večeřová (CMS Praha) – Českobudějovicko; Tomáš Velička (KAPV FF UJEP Ústí nad Labem) – městské prameny; Ondřej Vodička (MÚA AV ČR Praha) – prameny k exilu; Stanislav Vohryzek (NPÚ Telč) – hospodářské prameny; Jan Vojtíšek (NK ČR Praha) – AČK; Lucie Vojtíšková (NA Praha) – AČK; Zdeněk Žalud (Husitské muzeum Tábor) – jižní Čechy.

Post	RRRR-MM-DD-post	listina vydána někdy po uvedeném datu
Rozsah	RRRR-MM-DD:RRRR-MM-DD	přesné datum vydání nejisté, lze ale určit mezní hodnoty časového intervalu
Různé kombinace	RRRR-MM-[DD:DD]	známe rok a měsíc, interpretujeme den, a to v rozsahu od–do
	RRRR-[MM-DD:MM-DD]	známe rok a interpretujeme rozsah den a měsíc v intervalu
	[RRRR-xx-xx:RRRR-xx-xx]	rekonstruuje možné roky vydání (např. 1420–1425)

Pro lepší představu si nyní strukturu regestu postupně ukažme na konkrétním příkladu listiny papeže Martina V. z 11. prosince 1425, kterou byl přijat do papežské ochrany klášter v jihomoravských Oslavanech.⁶

Název regestu:

Papež Martin V. přijímá do papežské ochrany oslavanský klášter a potvrzuje mu držbu dvou inkorporovaných farních kostelů

Denní datum: 1425-12-11

Místo vydání: Řím (*Rome apud Sanctos Apostolos*)

Vlastní text regestu:

Papež Martin V. přijímá do ochrany své a svatého Petra římskému kostelu bezprostředně podřízený (*Romane ecclesie immediate subiecti*) cisterciácký klášter Údolí sv. Marie v Oslavanech (*Oslavia*), jeho abatyši s řádovými sestrami a také všechny majetky, které klášter právem vlastní nebo jež v budoucnu získá, zvláště jim však potvrzuje farní kostely v Rudíkově (*in Rudwycaw*) a Troskotovicích (*in Dreskowicz*), které byly klášteru inkorporovány jeho apoštolskými předchůdci.¹

¹ ASP I, s. 482–483, č. 837.

Místní jména jsou v regestu podbarvená tyrkysově modře (zde v ukázkách černě) a jména osobní žlutě (zde šedě). Díky tomu budou tato jména při následném převodu regestu do jazyka XML automaticky proznačkována, což později usnadní jejich propojení s příslušnými hesly v generálním rejstříku. Místo vydání uvádíme ve standardizovaném tvaru, přičemž u významných zahraničních lokalit, jako je v tomto případě Řím, používáme česká exonyma. V závorce pak připojujeme podobu zapsanou v listině či listu, uzná-li to autor regestu za vhodné. Jádrem regestu je souvislý text shrnující obsah příslušného dokumentu. V rámci našeho projektu vytváříme náhradní registry. Ty by v případě listin měly reprodukovat veškerá v nich zmíněná osobní i místní jména a vystihnout obsah právního pořízení, které je v listině realizováno, i okolnosti, jež k právnímu aktu vedly (tedy dispozici a naraci včetně petice či intervenience). Naproti tomu v regestu většinou

⁶ Podrobné zásady zpracovávání regestů byly zformulovány v *Pravidlech pro tvorbu regestů listin a listů husitské doby*, jež slouží členům projektového týmu i externím autorům jako závazná metodika. Dokument vzešel na počátku řešení projektu z kolektivních rozprav klíčových členů týmu a jeho hlavním autorem je Petr Elbel. Po skončení projektu budou *Pravidla* volně dostupná online v připravovaném portálu.

neuvádíme listinné formule, které nemají přímý vztah k obsahu listiny (tj. arengu, promulgaci atd.). Listy bývají na rozdíl od listin stylizovány volně a vyskytuje se v nich daleko méně ustálených formulí, a proto registry listů představují v podstatě jejich zkrácené parafráze v dnešní češtině.

Obsah registované písemnosti, ať už jde o listinu nebo o list, samozřejmě vždy převádíme do objektivní stylizace. Z původního pramene citujeme osobní a místní jména a tam, kde je to užitečné, také dobové právní termíny či jiné realie. Uplatnění nacházejí doslovné citace i u takových pasáží, které umožňují různý výklad, resp. již byly ve starších regestech a v literatuře rozdílně interpretovány. Nutno ještě podotknout, že v připravovaném portálu bude možné zobrazit si rovněž zjednodušenou podobu regestu bez těchto citací či jiného pomocného aparátu, což by mohli ocenit především uživatelé z řad laické veřejnosti. Odborníci naopak uvítají, že vlastní text regestu může obsahovat i poznámky pod čarou, jež se v portálu budou zobrazovat nejen pod textem, ale po najetí kurzorem na číslo poznámky také jako „bublíny“ (tooltipy).

Svědkové: N/A

Pečeti:

1. papež Martin V.; Martinus V; olovená; přivešená na červenožlutých hedvábných nitích

Kancelářské poznámky:

- Na plíse vpravo: *Rescripta gratis*, *G. de Urbino*
- Pod plíškou vlevo taxa: V

Jazyk: latina

Forma dochování:

- A: originál; pergamen

Archivní signatura uvedeného dochování:

- A: AMB; AMB - SLML; poř. č. 278; inv. č. 249

Digitalizáty a reprodukce:

- A: N/A

Pokud se některá ze zmíněných položek v registovaném dokumentu nenachází, napíšeme k ní zkratku N/A (not applicable). V případě této papežské listiny se jedná o položku „Svědkové“. Pečeti uvádíme v podobě číslovaného seznamu, jehož každý bod obsahuje čtyři údaje oddělené středníky: jméno pečetele v nominativu, pečetní opis, barvu nebo kov pečeti (u šlechtických či městských pečeti tedy údaj zní např. „červená v misce z přírodního vosku“) a způsob připevnění pečeti k listině. Pokud jde o kancelářské poznámky, uvádí se místo výskytu poznámky na originálu listiny a za dvojtečkou její doslovná citace kurzivou. V případě více poznámek je oddělujeme v odrážkovém seznamu. Odrážkové seznamy nacházejí uplatnění i v následujících položkách. U formy dochování, jeho archivní signatury a také u příslušných digitalizátů a reprodukcí používáme sigly, přičemž sigla A je vyhrazena pro originál, u kterého (na rozdíl od opisů) uvádíme i údaj o psací látce.

Edice: N/A

Regesty a výtahy:

- MVB VII/2, s. 598–599, č. 1501

Překlady: N/A

Literatura:

- Hruboň 2017, s. 139–140

Komentář:

Tento papežský protekční list patří k stereotypním formulářovým kusům vydávaným zjednodušeným postupem, tzv. expedicí *per viam correctoris*. Zvláštnost tohoto kusu vzhledem k adresátovi listu spočívá v tom, že kancelář uvedla **oslavanský klášter** jako instituci bezprostředně podřízenou římskému kostelu. To je neobvyklé, protože se objevuje mezi papežskými listinami a listy adresovanými **oslavanskému klášteru** jedině v tomto případě.

Způsob zpracování regestu: Dle originálu.

Autor regestu a datum zpracování: PH; 2021-05-17

Edice, regesty a výtahy, překlady i literaturu citujeme stanovenou zkrácenou formou. Úplné citace se budou v připravovaném portálu zobrazovat v tooltipech a ke všem bibliografickým položkám, u nichž to bude z hlediska autorských práv možné, bude připojen odkaz na plný text, ať už interní (na Czech medieval sources online, jejichž upgrade v rámci našeho projektu rovněž chystáme) nebo externí. Na konec uvádíme informace, kdo, kdy a podle čeho regist zpracoval (tj. např. dle originálu, dle digitalizátu originálu, dle opisu, dle edice apod.). V tomto případě je autorem Pavel Hruboň se siglou PH.

Dodržení všech popsanych formálních náležitostí nám potom umožňuje převádět vzniklé regesty z Google Dokumentů do jazyka XML, a to zatím prostřednictvím webové (CGI) aplikace naprogramované brněnskými informatiky, kteří na řešení projektu participují. Do budoucna bude možné regesty vytvářet pomocí intuitivního editoru, který bude součástí našeho portálu a jehož testovací verze vypadá takto:

uložit

Základní údaje

Text regestu

Osoby

Dochování

Reference

Zpracování regestu

Název regestu

Papež Martin V. přijímá do papežské ochrany oslavanský klášter a potvrzuje mu držbu

Stručné pojmenování regestu (max. 100 znaků)

Denní datum

1425-12-11

Datum vydání listiny ve standardizované podobě

Místo vydání

standardizovaný tvar

Řím

podoba v listině

Rome apud Sanctos Apostolos

Jazyk

latina

Prostý text, uváděno slovy: latina, němčina, čeština

XML schéma bylo převzato z *Regest Imperii* a přizpůsobeno potřebám našeho projektu. Schéma je založeno na standardu CEI (Charters Encoding Initiative),⁷ vycházejícím

⁷ Viz <https://www.cei.lmu.de> [cit. 2022-05-29].

z obecnějšího TEI (Text Encoding Initiative).⁸ Pro ilustraci připojujeme ukázkou, jak vypadá vlastní text rozebíraného regestu po převedení do jazyka XML:

```
<abstract>
<p>
<persName reg="Papež Martin V.">Papež Martin V.</persName> přijímá do ochrany své
a svatého Petra římskému kostelu bezprostředně podřízený <quote>Romane ecclesie im-
mediate subiecti</quote> <placeName reg="cisterciácký klášter Údolí sv. Marie v Osla-
vanech (Oslavia)">cisterciácký klášter Údolí sv. Marie v Oslavanech <transcription>(Oslavia)
</transcription></placeName>, jeho abatyši s řádovými sestrami a také všechny majetky,
které klášter právem vlastní nebo jež v budoucnu získá, zvláště jim však potvrzuje farní
kostely v <placeName reg="Rudíkově (in Rudwycaw)">Rudíkově <transcription>
(in Rudwycaw)</transcription></placeName> a <placeName reg="Troskotovicích
(in Dreskowicz)">Troskotovicích <transcription>(in Dreskowicz)</transcription>
</placeName>, které byly klášteru inkorporovány jeho apoštolskými předchůdci.
<note id="ftn1" note-class="footnote">
<note-citation>1</note-citation>
<note-body>
<p>ASP I, s. 482-483, č. 837.</p>
</note-body>
</note>
</p>
</abstract>
```

Nepovinnými položkami ve formuláři regestu jsou přepis celé listiny nebo listu, jeden či více překladů dokumentu a přepis jednoho či více souvisejících regestů, jakož i údaje o zpracovateli, datu a způsobu zpracování těchto přepisů a překladů. Názorně to lze ukázat na druhém příkladu regestu – tentokrát jde o manifest Pražanů k ostatním městům, svolávající poradu ohledně postupu proti křížové výpravě.

Název regestu:

Manifest Pražanů k ostatním městům, svolávající poradu ohledně postupu proti křížové výpravě

Denní datum: [1420-04-03]

Místo vydání: [Praha]

Vlastní text regestu:

[Pražští husité] se obracejí s výzvou k ostatním [husitským městům]. Ačkoli se snažili sloužit křesťanskému řádu, jejich úmysl zkazil papež a lstivý kostnický koncil, který se postavil proti přijímání pod obojí. Církev se k nim zachovala jako macecha, když ve **Vratislavi** vyhlásila křížovou výpravu. Koncil spolu s papežem k tomuto boji povolal přirozené nepřátele Čechů, Němce, jimž slíbili za účast odpustky. A ti, byť by neměli žádné důvody, vždy škodili českému národu, jako u **Rýna**, v **Míšni** a v **Prusích**, odkud jej vyhnali, a míní tak činit i nyní. Přes tuto kněžskou nepravost budou [pražští husité] hájit boží pravdu, k čemuž vyzývají i ostatní města. Ta se mají jako stateční rytíři rozpomenout na udatenství svých předků, starých Čechů,

⁸ Viz <https://tei-c.org> [cit. 2022-05-29].

a postavit se zlu spolu s vydavateli a obcemi **Starého** i **Nového Města pražského**, a bránit se každému, kdo by chtěl uvádět v život křížové tažení; jen tak mohou uhájít království a český národ, k čemuž jim bude dopomáhat Bůh i **sv. Václav**. Pro uskutečnění tohoto záměru mají příjemci vypravit dva nebo více zástupců z městské rady a obce k vydavatelům v určený den, ku prospěchu potomků i celého království.

Nejprve vidíme opět základní položky; za povšimnutí v tomto případě stojí, že datum i místo vydání dokumentu jsou interpretované, což je naznačeno hranatými závorkami. Ty jsou poté opakovaně použity i ve vlastním textu regestu. Obecně lze říci, že je zde používáme buď k rekonstrukci neúplného textu pramene, nebo tam, kde jsme nuceni něco doplnit na základě historického kontextu, protože regist by bez tohoto doplnění nebyl srozumitelný.

Svědkové: N/A

Pečeti: N/A

Kancelářské poznámky: N/A

Jazyk: čeština

Forma dochování:

- A: N/A
- B: prostý opis z 15. století
- C: prostý opis z 19. století (opis B)

Archivní signatura uvedeného dochování:

- A: N/A
- B: ÖNB Wien; Cod. 4557; fol. 204v–205v
- C: ANM Praha; Sbírka C – Muzejní diplomatář; sub dato

Digitalizáty a reprodukce:

- A: N/A
- B: N/A
- C: N/A

Edice:

- AČ III, s. 212–213, č. 17
- Macek 1951, s. 75–77
- Výbor 1963-I, s. 444–446
- Hruza 1997, s. 162–166 (transliterace)

Regesty a výtahy:

- UB I, s. 24, č. 16 (němčina)
- Bartoš 1932, s. 254–255

Překlady:

- Molnár (ed.) 1980, s. 64–66 (moderní čeština)
- Hruza 1997, s. 162–166 (němčina)
- Fudge (ed.) 2002, s. 58–60, č. 26 (angličtina)

Literatura:

- Palacký 1850, s. 305–306
- Tomek 1879-IV, s. 37
- Tomek 1899-IV, s. 36
- Bartoš 1925, s. 73, pozn. 12
- Pekař 1933-IV, s. 28–29

- Urbánek 1951, s. 25–26
- Hlaváček 1956, s. 77, pozn. 22
- Bartoš 1965, s. 88–89
- Pečířková 1966
- Kaminsky 1967, s. 368
- Čornej 1986–1987, s. 109
- Mezník 1990, s. 238
- Šmahel 1993-III, s. 37
- Hruza 1997, s. 123–131
- Hruza 1998, s. 84, 90–91
- Kavka 1998, s. 49
- Čornej 2000, s. 242–243
- Šmahel 2002-II, s. 1074
- Čornej 2019, s. 237–238

Komentář:

Manifest byl sestaven v souvislosti se shromážděním na radnici **Starého Města pražského** 3. dubna 1420, jež reagovalo na vyhlášení protihusitské křížové výpravy 17. března. Schůze se zúčastnili staroměstští a novoměstští husité, duchovní podobojí, univerzitní mistři a konšelé, sporná je účast husitské šlechty (její podíl nadhodil Pekař 1933-IV, s. 28, další badatelé to spíše odmítli). Kromě úpravy správních a vojenských záležitostí (mj. byli zvoleni pro **Staré i Nové Město** vždy čtyři hejtmani) se pražští husité snažili vtáhnout do obrany svého programu i další česká města, k čemuž byl určen právě tento manifest. Jeho text je dochován ve formulářovém znění, autorství manifestu bylo s otazníkem připisováno **Vavřinci z Březové** (Urbánek 1951, s. 25–26). Charakteristický je výrazný protiněmecký tón, naopak není zmíněn následník trůnu **Zikmund**, byť byl manifest namířen zjevně proti němu.

Způsob zpracování regestu:

Dle edice Hruza 1997, s. 162–166.

Autor regestu a datum zpracování:

RN; 2021-05-31

Z dalších položek je zřejmé, že se jedná o česky psaný dokument, který se nedochoval v originále, nýbrž jen ve dvou prostých a dosud nedigitalizovaných opisech, přičemž druhý opis z 19. století je odvozen od prvního z 15. věku. Manifest byl ale opakovaně edičně zpřístupněn, přeložen do moderní češtiny, němčiny i angličtiny a reflektován v četné literatuře. Připomeňme, že všechny citace, u nichž to bude z hlediska autorských práv možné, budou prolinkovány na plné texty. Komentář obsahuje v tomto případě i reference na literaturu, která regestovaný pramen neinterpretuje jednotně. Na příkladu Vavřince z Březové pak vidíme, že pokud je součástí osobního jména jedno či více jmen místních, autor regestu toponymum podtrhne, aby tyto pojmenované entity mohly být při následném automatickém zpracování textu náležitě rozlišeny.

Přepis:

Hotový úmysl k waší libosti s žádostí všeho dobrého. Opatrní mužie a prietelé wiernie milí. Ačkoli kdiž milost božie s námi dobrotiwiegie a láskawiegie byla gest a k swé milosti a cti pilniegie táhla gest a wolala, nic sme w našem srdci giného nemieli tak milostiwého a tak hodného než to, abychme božské wóle pilnie poslúchali a wší swú mocí drželi a wedli wieru

a zákon řádu křesťanského a všemi swými mocmi abychme slúžili pánu našemu Ihesu Kristu [...] A na toho dokonanie konečné račte dwa neb gich wiece staršie z rady a z obcie wašie k nám na c8 den skutečne vyslati, to wiedúc, že to všem wám y nám od nassich námiestków, synów a synów našich sinów má k weliké chwále a cti prigíti a k welebnému dobrodiečenstwí a také na weliký prospiech a úžitek wšie vlasti naše a králowstwie Czeského. Dán etc.

Způsob zpracování přepisu:

Dle edice Hruza 1997, s. 162–166.

Zpracovatel přepisu a datum zpracování:

RN; 2021-05-31

Překlad 1:

Hotový úmysl k vaší libosti s žádostí všeho dobrého. Opatrní muži a přátelé věrně milí! Když se k nám milost boží měla tak dobrotivě a laskavě a k své milosti nás nad jiné ochotněji táhla a volala, nic jsme v svém srdci jiného neměli tak milostivého a hodného než to, abychom boží vůli pilně poslouchali a vši svou mocí zachovávali a uskutečňovali víru a zákon řádu křesťanského, a všemi svými mocmi abychom sloužili Pánu našemu Ježíši Kristu. [...] A na dokonání toho konečné račte dva nebo více starších z rady a obce své k nám na stanovený den skutečně vyslati. A pamatujte, že to vše vám i nám u našich potomků, synů a synů našich synů dojde velké chvály a cti a velebicí vděčnosti na veliký prospěch a užitek vši vlasti naší a Království českého.

Způsob zpracování překladu 1:

moderní čeština; Dle překladu Molnár (ed.) 1980, s. 64–66.

Zpracovatel překladu 1 a datum zpracování:

RN; 2021-05-31

Překlad 2:

Bereite Absicht zu Eurem Wohlgefallen mit den Wünschen für alles Gute! Umsichtige Männer und treue, liebe Freunde! Obwohl wir, da die göttliche Gnade gütig und gefällig mit uns war und uns eifrig zu ihrer Gnade und Tugend gezogen und gerufen hat, nichts anderes so Gnädiges und so Liebes in unserem Herzen trugen, als dem göttlichen Willen eifrig zu gehorchen und mit unserer ganzen Kraft den Glauben und das Gesetz der christlichen Ordnung zu halten und auszuführen und mit all unserer Kraft unserem Herrn Jesus Christus zu dienen [...] Und zur endgültigen Vollendung dessen entsendet zu uns gefällig wirklich zwei oder mehr der Älteren eures Rates und eurer Gemeinde auf den festgesetzten Tag, und wisset, daß das alles Euch und uns bei unseren Nachkommen, Söhnen und den Söhnen unserer Söhne zu großem Lob und großer Ehre und zu lobpreisender Dankbarkeit und zu großem Vorteil und Nutzen unseres Vaterlandes und Königreiches gereichen wird. Gegeben usw.

Způsob zpracování překladu 2:

němčina; Dle překladu Hruza 1997, s. 162–166.

Zpracovatel překladu 2 a datum zpracování:

RN; 2021-05-31

Překlad 3:

Good men and dear faithful friends. As the grace of God has been given to us so gently and kindly and drawn us to his grace more willingly than to any other, we determined in our hearts that there was nothing more worthy than to obey the will of God and to observe and practice the faith and the law of Christian order with all of our power and to serve our Lord Jesus Christ with all of our ability. [...] Finally, for the accomplishing of this, kindly condescend to send two or more of your leading men from your community to us on the relevant day. Do remember that this will bring you as well as us, great praise, honour and the gratitude of our descendants for the greater welfare and benefit of our fatherland and the kingdom of Bohemia.

Způsob zpracování překladu 3:

angličtina; Dle překladu Fudge (ed.) 2002, s. 58–60, č. 26.

Zpracovatel překladu 3 a datum zpracování:

RN; 2021-05-31

A teď už se dostáváme k oněm nepovinným položkám regestu. Jedná se o přepis celého dokumentu a jeho překlad do moderní češtiny, němčiny a angličtiny, přičemž jméno zpracovatele, datum a způsob zpracování vyplňujeme obdobně jako u vlastního regestu. Přepis nebo překlad může zpracovatel buď převzít z edic, antologií či literatury, nebo pořídit vlastní. Všechny uvedené texty jsou ve skutečnosti samozřejmě celé, v ukázkách je zkracujeme z prostorových důvodů. A konečně patří mezi nepovinné položky i přepis souvisejícího regestu, v tomto případě převzatý z prvního svazku Palackého *Urkundliche Beiträge*:

Přepis souvisejícího regestu 1:

Manifest der Prager an alle getreuen Böhmen: heftige Klage über die zu Breslau am 17 März erfolgte Verkündigung des Kreuzes gegen die Freunde der Wahrheit in Böhmen, und Aufforderung, zum Schutze derselben auf zu sein und zu gemeinsamer Berathung Abgesandte nach Prag zu schicken.

Způsob zpracování přepisu souvisejícího regestu 1:

němčina; Dle edice UB I, s. 24, č. 16.

Zpracovatel přepisu souvisejícího regestu 1 a datum zpracování:

RN; 2021-05-31

Na závěr se pro lepší představu podívejme, jak bude regest vypadat v připravovaném portálu. Jedná se o expertní verzi zobrazení se zapnutým vyznačováním entit:

The screenshot shows the AHISTO web application interface. The sidebar on the left contains navigation links: Úvod, Edice, Registry, Nový regest, Mapy, Projekt, O projektu, Autori, and Nápověda. The main content area displays a detailed view of a historical document record. The record is titled 'Manifest Pražanů k ostatním městům' and is associated with the date '[1420-04-03]'. The 'Přepis' (Transcription) field is expanded, showing the full text of the document in German. The text describes a protest against the Crusade against the Bohemians in 1420. The interface also shows a search bar at the top and a footer with 'Copyright © AHISTO 2020'.

Projekt *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Hussiticae* si neklade za cíl zpracovat jen materiál z husitské epochy, ale poskytnout rovněž platformu pro publikaci listin a listů z dalších období. Po skončení grantu TAČR „Historické prameny na dosah“ bychom rádi pokračovali ve výběrovém zpracování materiálu z let 1437–1526, zde visí nicméně velký otazník v návazném financování. Počítat lze spíše s drobnějšími dotacemi, což ale vzhledem ke skutečnosti, že databáze bude naprogramována a bude tak možné přidávat i jednotliviny, nijak nevadí. Ve výhledu je zapojení tří dlouhodobých projektů zpracovávajících období před rokem 1419, tedy *Českého diplomatáře*, *Českomoravských regist* a řady *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.* Zatím nejdále pokročila jednání u diplomatáře, kde se počítá u dosud nevydaného svazku pro vládu Václava II. se zveřejněním registového katalogu, následně pak i s transformací předešlých dílů do databáze.

Poděkování

Tato studie vznikla v rámci projektu TAČR TL03000365 „Historické prameny na dosah. Zpřístupnění středověkých písemných dokumentů formou kontextuální databáze“, řešeného ve Filosofickém ústavu AV ČR.

Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

- Ivan HLAVÁČEK a kol., Skryté edice a registry listin a listů k dějinám husitské revoluce (1419–1437), I. část, *Táborský archiv* 1, 1987, s. 8–56.
- Ivan HLAVÁČEK a kol., Skryté edice a registry listin a listů k dějinám husitské revoluce (1419–1437), II. část, *Táborský archiv* 4, 1992, s. 5–31.
- Helena KRMÍČKOVÁ, *Edice středověkého diplomatického materiálu*, Brno 2014.
- Hana PÁTKOVÁ, O Regestech. Poznámky k vývoji jedné z českých edic, *Archivní časopis* 47, 1997, č. 2, s. 65–73.
- Rudolf TECL – Milan VONDRÁČEK, Skryté edice a registry listin a listů k dějinám husitské revoluce (1419–1437), III. část, *Táborský archiv* 6, 1994, s. 145–149.

MODERNÍ KRITICKÁ EDICE TZV. CANCELLARIAE REGIS GEORGII

JANA VOJTÍŠKOVÁ

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové; jana.vojtikova@uhk.cz

ABSTRACT**A Modern Critical Edition of the So-Called Cancellariae Regis Georgii**

One of the most important sources of the Poděbrady era is the collection of copies of deed documents, letters and in two cases of a literary nature, for which the name *Cancellaria Regis Georgii* was used with the contribution of František Palacký. The presented paper focuses on the introduction of the concept of editorial access to manuscript A – the original of the so-called *Cancellaria*, in which Hana Pátková, Jan Mareš and Zdeněk Beran participate with me. The modern critical edition will be published in 2024 in the traditional edition series Archiv český, which began to be published in 1840 by the aforementioned František Palacký.

Keywords: critical edition; manuscript; Cancellaria Regis Georgii; George of Poděbrady; 15th century

Jedním z nejvýznamnějších pramenů poděbradské éry je sbírka opisů písemností listinného, listového a ve dvou případech literárního charakteru, pro kterou se vžil s přičiněním Františka Palackého (1798–1876) název *Kancelář krále Jiřího* (*Cancellaria regis Georgii*, dále též CRG).¹ Rudolf Urbánek (1877–1967) měl k počátku 20. století povědomí o pěti rukopisných exemplářích.² Zatímco *rukopisy A* a *B* jsou v současné době uloženy v Národní knihovně a *rukopis C* v budyšínské knihovně,³ *rukopisy D* a *E* byly nezvěstné už v Urbánkově době. Předkládaný příspěvek se zaměřuje na představení koncepce edičního zpřístupnění originálu tzv. *Kanceláře*, na němž se mnou participují Hana Pátková, Jan Mareš a Zdeněk Beran. Moderní kritická edice vyjde v roce 2024 v tradiční ediční řadě Archiv český, který začal vydávat v roce 1840 již výše vzpomínaný František Palacký.

Úvodem si dovoluji připomenout všem editorům známou skutečnost: Aby byla práce editora či editorského týmu smysluplná, je vždy s ohledem na náročnost edičního podniku nezbytné vytipovat pramen či soubor pramenů, jež mají výrazný badatelský potenciál. Tyto předpoklady zcela naplňuje *Kancelář*, jež je příkladem soliterně (nebereme-li v úvahu pozdější opisy) dochované písemnosti s vysokou historickou hodnotou. Jak doložil nedávný výzkum, který jsem se Zdeňkem Beranem prezentovala na stránkách Sborníku

¹ Jana VOJTÍŠKOVÁ – Zdeněk BERAN, *Tzv. Cancellaria regis Georgii. Diplomatická analýza rukopisu A*, Sborník archivních prací 67/1, 2017, s. 98–145, zde s. 100–106.

² Rudolf URBÁNEK, „*Kancelář“ krále Jiřího*, Český časopis historický 17, 1911, s. 13–27.

³ *Rukopis A*: Národní knihovna České republiky (dále NK ČR), sign. XXIII D 172; *rukopis B*: NK ČR, sign. XXIII D 163; *rukopis C*: Stadtbibliothek Bautzen, Gersdorff-Weichaische Bibliothek, sign. 2° 39 163.

archivních prací,⁴ *rukopis A* je originálním pramenem, který vznikl v druhé polovině 60. let 15. století, v době vyostřeného konfliktu českého krále Jiřího z Poděbrad s papežskou kurií. Na základě tohoto rukopisu byl pořízen na počátku 16. století *rukopis B*, ten poté posloužil jako předloha *rukopisu C*.⁵

Pro editorský tým byl provedený výzkum klíčovým ke stanovení postupu prací. Výrazným rysem *Kanceláře* je totiž její zdánlivá chaotičnost, kdy se v ní řada textů opakuje. Některé texty dokonce svou formou připomínají obsah formulářových sbírek. To byl i důvod, proč Palacký jako první pramen považoval za „kancelář“. V rámci výzkumu tak bylo nezbytné pochopit systém vedení písemnosti, kterému doboví uživatelé rozuměli. S pomocí nejmodernějších metodických přístupů diplomatiky, kodikologie a paleografie bylo zásadní pramen komplexně zanalyzovat a v této souvislosti rozklíčovat podíl písařských rukou a dobu jejich zapisování. Pouze ve stručnosti přiblížím podstatná zjištění z výzkumu pramene.

Nejprve je podstatné uvést, jak CRG vypadala v době svého aktivního využívání, čili určit, zda máme před sebou kompletní pramen. Na základě analýzy její současné podoby, kdy v knize nacházíme 750 stran, lze doložit, že rukopis měl původně větší rozměry a byl foliovaný. Poškozená pozdně středověká vazba byla zásluhou Bohuslava Balbína (1621–1688), který s rukopisem pracoval a dočasně byl i jeho majitelem, nahrazena prostou pergamenovou vazbou. Z původního souboru folií jsou dnes nezvěstná tři, přičemž jedno je volně vloženo na počátku knihy a obsahuje tematicky koncipovaný rejstřík. Všechny původní texty základního souboru CRG jsou zachyceny do strany 746, na s. 747–749 následuje později zachycené rožmberské kalendárium.⁶

Pramenná analýza též prokázala, že má kniha svou podstatou blízko k pomocným kancelářským knihám, jež vykazují rysy kopiářového charakteru. Nelze ji však považovat za klasický kopiář, jehož obsahem by byly jen opisy písemností do kanceláře došlých. V rukopise je totiž možné najít i opisy písemností, které si poděbradská diplomacie zajistila účelově, pravděpodobně nějakými neveřejnými výměnnými mechanismy. Objevují se tu však také znění písemností, které královská kancelář expedovala rozličným adresátům zainteresovaným do složité zahraniční i vnitropolitické situace. Proto ve sbírce nacházíme jako odesílatele či příjemce nejen českého krále, ale též další osobnosti tehdejší evropské i domácí politiky, jež byly do personifikovaného konfliktu mezi Jiřím z Poděbrad a papežskou stolicí zapojeny. Že nejde o klasickou pomocnou kancelářskou knihu, dokládá zájem osob, které netvořily přímý personál kanceláře, byť její činnost zásadním způsobem ovlivňovaly, zejména německý humanista a diplomat Řehoř z Heimburka (kolem 1400–1472), působící v letech 1466–1471 jako králův osobní rádce.⁷ V knize je zachyceno 8 písařských rukou, z nichž pouze *písaři A* a *C* zaznamenali základní, účelně vytvářený soubor písemností. I když prozatím nejsme schopni je identifikovat podle jmen, je zřejmé, že to byli písaři-profesionálové pracující téměř s jistotou v královské kanceláři. Opisováním nashromážděných písemností však byli

⁴ J. VOJTÍŠKOVÁ – Z. BERAN, *Tzv. Cancellaria regis Georgii*, s. 98–145.

⁵ Tamtéž, s. 129–131.

⁶ Tamtéž, s. 106–110.

⁷ K jeho osobnosti výběrově Paul JOACHIMSON, *Gregor Heimburg*, Bamberg 1891 (reprint Aalen 1983) a ve slovníkovém heslu Peter JOHANEK, Heimburg, Gregor, In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Bd. 3. *Gert van der Schuren – Hildegard von Bingen*, edd. Kurt Ruh et al. Berlin – New York 1981, sl. 629–642.

pověřování nad rámec svých písařských povinností. I když rukopis nebyl součástí úředního knihového systému kanceláře, byl v jejích prostorách uchováván, aby byl všem zainteresovaným osobám k dispozici. V průběhu vlády Jagellonců se dostal do majetku Rožmberků, v 17. století byl ve vlastnictví Tomáše Pešiny z Čechorodu (1629–1680) a Bohuslava Balbína, jak dokládají četné marginální přípisky. Když s pramenem pracoval František Palacký, byl rukopis již součástí lobkovické knihovny. Shrneme-li zjištění výzkumu, lze knihu charakterizovat jako soukromý svod opisů písemností úředního a ve dvou případech literárního charakteru, které se dotýkaly naléhavých otázek poděbradské zahraniční diplomacie a vnitrostátní politiky a sloužily k obhajobě statu quo vycházejícím v Českém království a Markrabství moravském z kompaktát. Panovníkovi nejbližší poradci se tak spolu s králem snažili v době vzniku rukopisu a současně jeho aktivního využívání čelit diplomatické ofenzivě papežské kurie a zabránit vstupu uherského krále do konfliktu.⁸

Do knihy vždy zapisoval jen jeden písař. *Písař A*, který práce započal a udělal na aversu listů uprostřed nahoře původní foliaci rukopisu, byl s ohledem na charakter písma bezpochyby písařem-profesionálem, předpokládáme, z okruhu ingrosátorů královské kanceláře. Jeho aktivitu je v rámci CRG možné datovat s vysokou pravděpodobností do období podzimu 1466 až podzimu 1467. On dal knize základní strukturu respektující její členění na tematické oddíly, případně i pododdíly, což podtrhl vynecháváním listů. Volná folia tak byla nejen dělícím, ale poskytovala i případný prostor pro zařazení opisů dalších písemností. Texty, pro jejichž snazší zachycení si písař vytvářel linkování, zapisoval do vytvořených oddílů postupně, jak se mu dařilo nashromáždit písemné podklady (z register, z originálů, ze získaných opisů písemností). Výjimkou ovšem nejsou texty, u nichž chybí datační formule. Jestliže první badatelé narazili na tento fakt, jakož i na texty, které jsou uvozeny obecnou intitulací, např. „*Kniežata takto píší papeži*“, domnívali se vcelku logicky, že jde o formulářovou sbírku, tedy „kancelář“. Tehdejší poděbradská diplomacie ovšem rozesílala osobnostem domácí i evropské politiky, jejichž podporu potřebovala, návod, jak mají být hájeny zájmy českého panovníka. Proto se i takovéto písemnosti dostaly do CRG, aby byl komplexní přehled.⁹

Při sledování práce písaře A a způsobu řazení zápisů, zejména na stranách 1–41, je možno si povšimnout, že obsah CRG vznikl v reakci na soudobé dění. Původní myšlenka dávat k latinským textům vždy české překlady, aby byl soubor z jazykového hlediska přístupný pro všechny zainteresované osoby, se stal nepochybně brzy neúnosný, protože bylo nezbytné některé texty rychle zpřístupnit, a to podle aktuální potřeby žadatele. Překlady tak byly připojovány v případech, kdy byly k dispozici. Bylo-li třeba překlad přeci jenom pořídit, objevuje se nejednou o mnoho stran dále. Cíleně též vznikaly soubory s latinskými či českými texty, a to podle osoby či skupiny osob, jimž byly texty primárně určeny. Prvotní idea vytvořit reprezentativní rukopis se zdobenými a barevnými iniciálkami se také nakonec nenaplnila, neboť předkreslené iniciálky písaře A byly vybarveny jen v několika textech nejstarší vrstvy zápisů, a to červenou a žlutou barvou.¹⁰

Na s. 300–301 se nachází opis latinského listu Řehoře z Heimburka z 3. července 1466 určeného ostřihomskému arcibiskupovi, který zachytil *písař B*. Podle zběžně provedené-

⁸ J. VOJTÍŠKOVÁ – Z. BERAN, *Tzv. Cancellaria regis Georgii*, s. 110–111.

⁹ Tamtéž, s. 112–113.

¹⁰ Tamtéž, s. 111–113.

ho drobného písma s kurzivními prvky, které vykazuje inspiraci humanistickým písmem, jej zapsal snad samotný Řehoř, neboť rukopis je vypsáný, příznačný pro učence či často píšící osobu. Tuto domněnku podporuje i skutečnost, že zapsal opis nejstarší známé písemnosti vyhotovené Heimburkem v Praze v králově zájmu. Autor zřejmě svůj text do knihy připsal, když si procházel doposud zachycené opisy písaře A. I tato skutečnost klade počátky písařské aktivity v rámci CRG s větší jistotou do druhé poloviny roku 1466, protože např. Heimburkův list témuž adresátovi z 10. ledna 1467 již zachytil písař A v jednom ze svých oddílů.¹¹

Písař C, který měl za úkol pokračovat v opisování nově nashromážděných textů, se zapojil nejdříve na podzim 1467. V té době se zápasilo o nalezení záruk trvalejšího míru či alespoň o udržení války v mezích zemí České koruny. I v případě písaře C se jednalo o profesionála, jehož texty jsou zachyceny na folia, která prozatím ponechal písař A prázdná. Styl práce písaře C je tedy obdobný jako jeho předchůdce. V závěru roku 1467 a v prvních měsících roku 1468 zřejmě jeho práce dospěla do vrcholné fáze, což dokládají první dva rozsáhlé celky, jež zachytil. Válka ovšem brzy vzala naději na diplomatické řešení sporu a aktivita písaře C kolem poloviny roku 1468 ustává.¹²

I *písař D* byl podle charakteru písma profesionálem, který opsál již jen několik jednotlivin, zřejmě v polovině roku 1469. Texty proto byly umístěny na volná místa mezi dosavadními oddíly. *Písař E* – opět profesionál – zachytil nejmladší opisy pěti písemností z července až srpna roku 1470. Základní soubor CRG uzavírá opis překladu Korvínova *Manifestu* z 8. dubna 1468, který zapsal *písař F*, a navázal tak v opozici na předchozí opis listu českých stavů ve prospěch Jiřího z Poděbrad adresovaný Matyášovi. I v případě písaře F se jednalo o profesionála, pro něhož bylo zásadní samo zachycení opisu překladu, nikoli kvalita písma. Další, zřejmě dva písaři vytvořili drobné rejstříky: jeden se dochoval na onom volném foliu (*písař G*), druhý zárodek rejstříku s připojením pomocných chronologických údajů se nachází v samotném závěru rukopisu (*písař H*). Oba písaři mohli své záznamy vytvořit nejdříve v době zapisování písaře C, což lze odvodit od čísel folií, na která je odkazováno. Posledním, jehož rukopis můžeme v CRG rozpoznat, pomineme-li pozdější Balbínovy a Pešinovy badatelské příписy, je *písař I*, autor onoho latinsky psaného kalendária, zřejmě z doby kolem roku 1529, neboť je vzpomínáno údajné „dobyť“ Vídně Turky, tedy v podstatě soudobá poplašná zpráva. Na základě paleografické analýzy se zdá být jisté, že autorem kalendária je rožmberský kancléř a humanistický vzdělanec Václav z Rovného, který ještě ve 20. letech 16. století pobýval v rožmberském prostředí, kam se rukopis, jak již víme, někdy po smrti Jiřího z Poděbrad dostal.¹³ Dodejme, že se díky aplikaci paleografické metody podařilo ukončit spekulace o přímé účasti některých panovníkových důvěrníků na pořizování opisů jednotlivých textů. Zvláště panovala nejistota kolem králova sekretáře Pavla Poučka († 1498). Lze však podpořit Urbánkovu domněnku, že právě Pavel mohl přispět k nápadu nashromáždit pro nově příchozího králova rádce Řehoře z Heimburka soubor opisů písemností, jenž mu pomůže k rychlé orientaci v názorovém spektru tehdejší evropské i domácí politické špičky zainteresované do Jiřího sporu s papežskou kurií. Kniha však

¹¹ Tamtéž, s. 117.

¹² Tamtéž, s. 117–119.

¹³ Tamtéž, s. 119–121.

byla využívána i králem, jeho synem a některými dalšími osobnostmi užšího panovnického dvora pověřovanými diplomatickou činností.¹⁴

Absence uceleného rejstříku dává odpověď, proč se některé významné písemnosti objevují v knize opakovaně: jejich přítomnost napomáhá k dotvoření postupně shromažďované tematické skupiny písemností – již vzpomínaných oddílů. To byl systém, jemuž doboví uživatelé rozuměli. Podle jazyka a utvořených skupin zapsaných textů můžeme rozlišit, pro koho byly v určitém časovém sledu texty psány.¹⁵

Komparační metodou bylo možné určit, že *rukopis A* posloužil jako předloha *rukopisu B* a že podle *rukopisu B* vznikl *rukopis C*. Historická hodnota *rukopisu A* tak netkví pouze ve skutečnosti, že obsahuje velmi vzácný soubor opisů písemností¹⁶ odrážejících v kontextu českého státu i zainteresovaných zahraničních aktérů komplikovanost dění druhé poloviny šedesátých let 15. století, ale též ve faktu, že příkladně dokládá cenný dobový rukopis, jehož obsah byl účelně opisován s vědomím, že by se mohl v budoucnu v politickém „světě“ hodit. Motivovanost editorského týmu zpřístupnit pramen se zvýšila i se skutečností, že je jeho obsah již od 19. století využíván zahraničními badateli, zejména německými, maďarskými, polskými a těmi, kteří se zabývají dějinami papežské kurie. Proto byly některé písemnosti, zvláště latinsky psané, už dříve editovány, a to ve větším souboru Františkem Palackým ve 20. svazku *Fontes Rerum Austriacarum*¹⁷ a v *Archivu českém I a IV*,¹⁸ Józsefem Telekim v 10. a 11. díle věnujícím se éře Hunyadyů v uherských dějinách¹⁹ nebo Konstantinem Höflerem ve 12. svazku AÖG, kde byly publikovány vybrané kusy vztahující se přímo k Heimburkovi.²⁰ I v současné době zahraniční badatelé specializující se na středoevropské dějiny druhé poloviny 15. století CRG znají a vítají informaci, že pramen bude zpřístupněn prostřednictvím moderní kritické edice.²¹ S ohledem na přesah tématu za hranice českých zemí se editorský kolektiv rozhodl, že některé části edice budou přeloženy do angličtiny. Tímto konstatováním se již dostávám k představení editorského záměru.

¹⁴ Tamtéž, s. 113–114.

¹⁵ Tematickou analýzu viz tamtéž, s. 111–121.

¹⁶ Z dosavadní analýzy vyplývá, že se některé v originále ani nedochovaly.

¹⁷ *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*, *Fontes rerum Austriacarum*. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Zweite Abtheilung. Diplomataria et Acta. Band 20, ed. Franz Palacky, Wien 1860, č. 17, 22, 179, 223, 238, 269, 276, 285, 297, 303, 304, 315, 321, 323, 326, 327, 324, 330, 331, 333, 336, 339, 342, 344, 346, 347, 352, 356–358, 366, 370, 373, 374, 393, 403, 404, 406–408, 433, 434, 436, 458, 528, 647–660.

¹⁸ *Králové Jiří a Matyáš v Moravě roku 1470*, *Archiv český I*, ed. František Palacký, Praha 1840, s. 485–492; *Akta mezi králem Jiřím a jednotou panskou v Čechách od roku 1463–1468*, *Archiv český IV*, ed. František Palacký, Praha 1846, č. 15, 23, 32–34, 36–38, 40, 41.

¹⁹ *Hunyadiak kora Magyarországon*, 10, ed. József Teleki, Pesten 1853; *Hunyadiak kora Magyarországon*, 11, ed. József Teleki, Pesten 1855, č. 4–6, 18–21, 153, 164, 175, 177, 179–181, 183–187, 191–195, 196–199, 200–204, 206–208, 210–215, 217–219, 222, 224, 225, 229–244, 247–249, 250, 251, 267, 268, 278–282, 289, 290, 295–299, 306, 329–335, 339, 341, 342, 404.

²⁰ *Böhmische Studien*, ed. Konstantin Höfler, AÖG 12, Wien 1854, s. 317–348, zde s. 329–343, 346.

²¹ Prozatím byly výsledky bádání zpřístupněny zahraničním badatelům prostřednictvím dvou publikačních výstupů: Jana VOJTÍŠKOVÁ – Zdeněk BERAN, *Die sogenannte Cancellaria regis Georgii (eine bedeutende Quelle böhmischer Provenienz aus der zweiten Hälfte der Sechzigerjahre des 15. Jahrhunderts zu den tschechisch-deutschen Beziehungen)*, *Archiv für Diplomatik* 67, 2021, s. 305–344; Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Die sogenannte Cancellaria regis Georgii und ihre Verbindungen zur königlichen Kanzlei von Georg von Podiebrad (1548–1471)*, In: Tomáš Velička (Hg.), *Spätmittelalter in landesherlichen Kanzleien Mitteleuropas. Alte Tradition und der mühsame Weg zu neuen Fragen und Antworten*, Berlin 2021, s. 221–231.

Aktuálně realizované ediční práce spadají do oblasti tvorby klasických edic, kterých bychom se podle mého soudu neměli vzdávat, protože se jejich platforma osvědčila a neustále je zdokonalována. Je toho dokladem z poslední doby řada edičních počinů, velmi kvalitních.²² Použité adjektivum „moderní“ proto v tomto smyslu značí naplnění všech aktuálních trendů v oblasti knižního zpracování edic. Ediční dílo proto bude opatřeno úvodem v češtině a následně angličtině a poskytne historický kontext a komplexní pramennou analýzu *rukopisu A* s nastíněním jeho vazby k *rukopisům B* a *C*, kdy se v rámci detailní práce s texty daří dosavadní závěry ještě doplňovat o nové skutečnosti. Dvojjazyčná bude i ediční poznámka. Pramen bude editován *in extenso*, přičemž každý text – český i latinský – bude mít připojený záhlavní regist v češtině. Transkripci českých textů zajišťuji já, latinské texty zpřístupňují Hana Pátková a Jan Mareš.²³ Poznámkový aparát, tvořený textově kritickými a věcnými poznámkami, bude pouze v češtině, neboť by překladem neúměrně narostl. Zpracování věcných poznámek se ujal Zdeněk Beran. Nutnou součástí díla, napomáhající orientaci ve velmi komplikovaném prameni, bude tabelární zpřehlednění všech textových jednotek *rukopisu A*, včetně konkordance s *rukopisy C* a *B*. Tyto tabelární přehledy budou k dispozici i v anglické verzi. Využitelnost edice zvýší sdružený místní a jmenný rejstřík, obligatorní část, bez níž si již ediční dílo nelze představit. Samozřejmostí jsou také další soupisové části, jako seznam použitých pramenů a literatury a seznam zkratk. Kniha bude pochopitelně doprovázena i funkční obrazovou přílohou.

Protože jsou k dispozici tři exempláře CRG, nabízela by se možnost zpřístupnit je všechny formou digitální edice. Editorský tým se jednohlasně shodl, že pro uživatele-historiky má primární význam znění originálu. Pozdější *rukopisy B* a *C* se odlišují pouze v nechtěných vynechávkách či chybném čtení a v později přidaných textech, které s originálem nesouvisejí. Prospěch z digitální edice zachycující všechny tři texty by s ohledem na velkou náročnost editorského podniku nebyl tak výrazný. Na příkladu edice tzv. *Kanceláře krále Jiřího* je možno doložit, že se musí při volbě digitální, nebo klasické edice velmi pečlivě promýšlet, která varianta bude nejvhodnější.

Závěrem je třeba zodpovědět otázku, jež se stala leitmotivem konference: Čeká nás soumrak klasických, knižních podob edic zpřístupňujících písemnosti listinného charakteru? V kontextu české historické vědy bych se toho neobávala, neboť prozatím nevyprchalo badatelské nadšení, které je navíc v editorské komunitě podpořeno u stěžejních editorských podniků (zvláště registáře a diplomatáře) velmi vysokou kvalitou publikačních výstupů. To vše by ovšem nestačilo, kdyby nebyly knižní edice historickou obcí podporovány. Nedovolme proto, aby se práce editorů bagatelizovala nebo aby byla klasická edice považována za něco méně cenného než digitální edice. S oběma typy názorů jsem

²² Byť se nejedná o edice zpřístupňující listinný materiál, rozhodně stojí alespoň výběrově za pozornost: Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (edd.), *Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität. Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611*, Geschichte – Forschung und Wissenschaft, Band 60, Berlin 2019; Petr KOZÁK (ed.), *Účty budínského dvora krále Vladislava II. Jagellonského (1494–1495)*, Praha 2019; Tomáš STERNECK (ed.), *Věrnost a zrada v ohroženém městě. Prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání (1618)*, Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia, řada A, svazek II-3, Praha 2019.

²³ Při přepisu jsou využívána mj. pravidla Jiří DAŇHELKA, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, HT 8, 1985, s. 285–301; Anežka VIDMANOVÁ, *K vydávání latinských textů české provenience ze 14. a 15. století*, HT 8, 1985, s. 271–283.

se již setkala a dlužno dodat z úst lidí, kteří nemají s ediční prací potřebné zkušenosti, o znalostech a dovednostech nemluvě. I digitální edice je možností, jejíž potenciál prověří čas. Přistupme proto k digitálním edicím se vši seriózností a vytvořme z nich platformu, která bude schopna díla kvalitně a dlouhodobě zpřístupňovat. Vždyť to je hlavním úkolem edic. Nejinak jsme si vytyčili cíl při tvorbě kritické edice tzv. *Kanceláře*.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny

Nevydané

Národní knihovna České republiky (dále NK ČR), sign. XXIII D 172, XXIII D 163.
Stadtbibliothek Bautzen, Gersdorff-Weichaische Bibliothek, sign. 2° 39 163.

Vydané

Böhmische Studien, ed. Konstantin Höfler, AÖG 12, Wien 1854, s. 317–348.

Hunyadiak kora Magyarországon, 10, ed. József Teleki, Pesten 1853; *Hunyadiak kora Magyarországon*, 11, ed. József Teleki, Pesten 1855.

Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471), Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Zweite Abtheilung. Diplomataria et Acta. Band 20, ed. Franz Palacky, Wien 1860.

Literatura

Jiří DAŇHELKA, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, HT 8, 1985, s. 285–301.

Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (edd.), *Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität. Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611*, Geschichte – Forschung und Wissenschaft, Band 60, Berlin 2019.

Paul JOACHIMSON, *Gregor Heimburg*, Bamberg 1891 (reprint Aalen 1983).

Peter JOHANEK, Heimburg, Gregor, In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon. Bd. 3.*

Gert van der Schüren – Hildegard von Bingen, edd. Kurt Ruh et al. Berlin – New York 1981, sl. 629–642.

Petr KOZÁK (ed.), *Účty budínského dvora krále Vladislava II. Jagellonského (1494–1495)*, Praha 2019.

Tomáš STERNECK (ed.), *Věrnost a zrada v ohroženém městě. Prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání (1618)*, Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia, řada A, svazek II-3, Praha 2019.

Rudolf URBÁNEK, „Kancelář“ krále Jiřího, *Český časopis historický* 17, 1911, s. 13–27.

Anežka VIDMANOVÁ, *K vydávání latinských textů české provenience ze 14. a 15. století*, HT 8, 1985, s. 271–283.

Jana VOJTÍŠKOVÁ, Die sogenannte Cancellaria regis Georgii und ihre Verbindungen zur königlichen Kanzlei von Georg von Podiebrad (1548–1471), In: Tomáš Velička (Hg.), *Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien Mitteleuropas. Alte Tradition und der mühsame Weg zu neuen Fragen und Antworten*, Berlin 2021, s. 221–231.

Jana VOJTÍŠKOVÁ – Zdeněk BERAN, *Die sogenannte Cancellaria regis Georgii (eine bedeutende Quelle böhmischer Provenienz aus der zweiten Hälfte der Sechzigerjahre des 15. Jahrhunderts zu den tschechisch-deutschen Beziehungen)*, Archiv für Diplomatik 67, 2021, s. 305–344.

Jana VOJTÍŠKOVÁ – Zdeněk BERAN, *Tzv. Cancellaria regis Georgii. Diplomatická analýza rukopisu A*, Sborník archivních prací 67/1, 2017, s. 98–145.

III. PRAMENY K MĚSTSKÝM DĚJINÁM MEZI STŘEDOVĚKEM A NOVOVĚKEM

EDO VANIE AUTENTICKÝCH PROTOKOLOV HODNOVERNÝCH MIEST

BALÁZS CSIBA

Katedra archivnictva a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
v Bratislave; balazs.csiba@uniba.sk

ABSTRACT

The Edition of Authentic Protocols of the So-Called Places of Authentication

The term authentic protocol (*prothocollum authenticum*) refers to official books of the so-called places of authentication (*loca credibilia*) in the Hungarian Kingdom, in which were the issued charters variously registered. Although these protocols contain plenty of valuable and in most cases in other form not survived historical sources, hitherto they were not utilized adequately in research. The probable reason for it is that only few have their modern source publication. Therefore the paper provides methodological suggestions and directions for editing and publishing sources of this kind.

Keywords: places of authentication; authentic protocols; source publications; charters; Hungarian Kingdom

Slovenská či maďarská historiografia sa nemôže pochváliť tým, že by mala veľa skúseností v edovaní autentických protokolov hodnoverných miest. Táto skutočnosť prekvapuje predovšetkým z toho hľadiska, že spomínané pramene predstavujú nadmieru bohatý a cenný historický zdroj (z pohľadu stredovekára predovšetkým) k neskorostredovekým dejinám Uhorska. Keď sa autor tejto štúdie rozhodol pripraviť edície najstarších autentických protokolov Bratislavskej kapituly, ocitol sa v nalahkej situácii, totiž doteraz nejestvuje odborná literatúra, ktorá by približovala problematiku z metodologického hľadiska. V predloženej štúdii sa usilujem čiastočne odstrániť tento nedostatok.

Prácu som členil na dve kapitoly. V prvej stručne predstavujem činnosť hodnoverných miest v Uhorsku a uvádzam základné informácie o predmetných protokoloch. V druhej kapitole sumarizujem svoje skúsenosti v edovaní týchto prameňov a ponúkam metodologické usmernenia, odporúčania a riešenia. Robím to v nádeji, že jednak tie napomáhajú ostatným archivárom alebo historikom v tejto edičnej činnosti, jednak dúfam, že sa tým zvýši záujem o publikovanie týchto – podľa môjho názoru – doposiaľ nedocenených a v bádani neprimerane zužitkovaných prameňov.

Hodnoverné miesta a autentické protokoly

Hodnoverné miesta (*loca credibilia*) predstavujú v dejinách uhorské špecifikum. Formulovali sa od 13. storočia pri niektorých kapitulách a konventoch a boli to inštitúcie,

ktoré zlistiňovali rôzne súkromnoprávne akty. Okrem toho využívali ich aj tzv. riadni sudcovia kráľovstva (*iudices ordinarii regni*) pri súdnych úkonoch. Svoje dokumenty spečatili autentickou pečatou (*sigillum authenticum*), ktorá im zabezpečovala právnu silu. Hodnoverné miesta teda môžeme považovať za verejnoprávne ustanovizne, ktorých písomné svedectvá akceptovali s dôverou. Táto skutočnosť sa odzrkadľuje aj v ich označení. Vrchol ich pôsobnosti sa viaže so stredovekom. V novoveku sa ich význam znižoval najmä kvôli rozmachu písomnej agendy stolíc a mestských úradov. Tieto inštitúcie boli s konečnou platnosťou zrušené v roku 1874, keď ich činnosť definitívne nahradili verejní notári.¹

Písomnú agendu hodnoverného miesta viedol jeho notár (*notarius*), pričom mu spravidla pomáhali aj jeho zástupcovia (*subnotarius*) a pomocní pisári (niektorí členovia kapituly alebo konventu). Zjednodušene povedané vyhotovoval tri kategórie listín: výpovedné/vyhlasovacie (*fassionales*), relačné (*relatoria*) a (doslovné) odpisy (*transumptum*) iných dokumentov. Označenie tej prvej skupiny je odvodené od slovesa *fateor*, keďže tieto písomnosti zachytávajú výpovede (*fassiones*) osôb, ktoré vyhľadali príslušné hodnoverné miesto s cieľom ich zlistiňovania.² Šlo prevažne o záležitosti majetkovoprávneho charakteru, a taktiež o kvitancie, protesty, obligácie, odvolania predchádzajúcich výpovedí a podobné (spravidla súkromnoprávne) akty. Vyhotovovali ich buď v privilegiálnej podobe s privesenou pečatou, alebo patentne s pritlačenou pečatou. Na rozdiel od listín tohto typu, relačné listiny mali takmer zakaždým³ uzatvorenú formu a tým pádom aj uzatváraciu pečať. Boli odpoveďami (reláciami) na mandáty, ktoré králi a riadni sudcovia kráľovstva adresovali hodnoverným miestam, keďže tie museli zabezpečovať hodnoverné svedectvá (*testimonium*) pri nariadených právnych aktoch (štatuovaniach do vlastníctva majetkov, metáciach, predvolaniach na súd, vyšetrovaniach sťažností, rôznych upomenutiach atď.). Vysielali teda niekoho zo svojho stredy spolu s kráľovským (palatínskym, arcibiskupským, vojvodským atď.) poverencom (vykonávateľom prikázaného úkonu) a tí následne spolu poreferovali o danej záležitosti pred hodnoverným miestom, ktoré potom vyhotovilo relačnú listinu. V prípade tranzumptov mali notári relatívne ľahkú úlohu: museli len doslovne prepísať texty dokumentov, ktoré im ukázali žiadatelia odpisov. Tie sa tiež považovali za hodnoverné a boli akceptované na súdoch.

Kvôli evidencii vyhotovených listín, ale predovšetkým preto, aby vedeli neskôr vystaviť odpisy o stratených alebo o poškodených listinách (prípadne na žiadosť tých, ktorí napríklad kvôli nejakému nebezpečenstvu nechceli nosiť so sebou originály), hodnoverné miesta sprvu vyhotovovali dokumenty vo viacerých exemplároch, pričom jeden z nich (tzv. *par* alebo *paria*) uložili v ich úschovni (*conservatorium*). Robili to tak, že (zväčša) na pergamen napísali ten istý text dvakrát (v prípade potreby viackrát) a medzi texty

¹ O dejinách a fungovaní hodnoverných miest (či už jednotlivo, alebo vo všeobecnosti) je k dispozícii bohatá odborná literatúra. Kvôli obmedzenému rozsahu tu uvádzam len najrelevantnejšiu prehľadovú prácu: Ferenc ECKHART, *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungars im Mittelalter*, Budapest 2012, 352 s.

² Niekedy hodnoverné miesto vysielalo svojich (spravidla dvoch) ľudí k osobám, ktoré sa z nejakého dôvodu (kvôli chorobe, v prípade nebezpečenstva ap.) nemohli dostať pred neho. Štruktúra takýmto spôsobom zaznamenaných výpovedí sa podobá na formuláciu relačných listín, ale vskutku nie sú totožné a treba ich považovať za vyhlasovacie listiny.

³ Výnimku v tomto smere tvorili len svedectvá o úspešných štatuovaniach do vlastníctva majetkov, ktoré zvykli vyhotovovať v patentnej podobe. Reláciu bolo potrebné poselať sudcom len v prípade protirečenia.

nakreslili vždy inak mierne ozdobené písmená (najčastejšie ABC), cez ktoré prestrihli písaciu látku na dve časti a potom obe spečatili. Spomínané písmená sa nazývali chirograf (*chirographum*, *cyrographum*) a slúžili ako overovací prostriedok danej listiny, na ktorý zvykli poukazovať aj v jej koroborácii (*alphabetico per medium intercisas*). Ak niekto priniesol hodnovernému miestu listinu a žiadal vyhotovenie jej odpisu, príslušná kancelária najprv vyhládala jej pár a porovnali chirograf. Ak písmená nepasovali, bolo jasné, že ide o falzum.

Vyššie uvedený spôsob („archivovaný“ exemplár a chirograf) evidovania a overovania listín väčšina hodnoverných miest praktizovala do 15. storočia. Prevažne v rovnakom období začali používať kvalitatívne vyššiu úroveň predstavujúcu evidenčnú pomôcku: autentické protokoly (*prothocollum authenticum*, dobovo aj *registrum*), čiže úradné knihy (mnohokrát s rozsahom viac ako 1000 strán), do ktorých zaznamenávali texty vyhotovených listín. Viedli ich notári príslušných hodnoverných miest a to, aké typy listín a akým spôsobom (celým/skráteným textom alebo vo forme regestov) ich zapisovali, záviselo práve od nich. Z tohto dôvodu sú tieto úradné knihy rozdielne až do takej miery, že aj keď v nich neupozornili na prípadnú zmenu vo funkcii notára, výmenu v personálnom obsadení si všimneme hneď pri prvom pohľade na daný protokol na základe odlišného spôsobu registrovania záznamov. Inak povedané: čo sa týka vedenia autentických protokolov, nejestvoval jednotný a dôsledne rešpektovaný úzus ani pri jednom hodnovernom mieste.

Autentické protokoly mali nepochybne viacero výhod v porovnaní s predošlým spôsobom evidovania/archivovania vyhotovených listín. Jednak akiste zaberali menej priestoru v archíve hodnoverných miest ako vo viacerých kapsách alebo ladulách uložené páry dokumentov, jednak – keďže protokoly mali spravidla pevný obal – ich fólie boli lepšie chránené proti prípadným poškodeniam. Zároveň umožňovali v prípade potreby ľahšie spätné vyhľadávanie listín. Výhody protokolov si zrejme uvedomovali nielen samotné hodnoverné miesta, ale aj súdobí ľudia. Predovšetkým v novoveku sa stávalo, že žiadatelia o tranzumpty zároveň požadovali aj tzv. zaprotokolovanie (*prothocollatio*) predstavených dokumentov, a to akiste z toho dôvodu, aby sa tým zväčšila šanca ich zachovania. Z tohto dôvodu nachádzame v protokoloch pomerne veľa textov takých písomností aj od iných vydavateľov, ktoré sa už stratili alebo zničili.⁴ Dokonca môžeme v nich objaviť aj zoznamy listín istých (najmä rodových) archívov (čiže akési súdobé archívne inventáre), ktoré by si tiež zaslúžili pozornosť bádateľov.⁵

Z priestorových dôvodov na tomto mieste neuvádzam, odkedy viedli jednotlivé hodnoverné miesta autentické protokoly, koľko sa ich zachovalo, aké typy listín do nich zapisovali a podobné údaje, to by si totiž vyžadovalo minimálne rozsah jednej monografie. Treba však spomenúť, v prípade ktorých (predovšetkým stredovekých) protokolov sú k dispozícii edície. Zsigmond Jakó publikoval v dvoch zväzkoch protokoly Koložmonoštorského (Cluj-Mănăştur) konventu do roku 1556⁶ a Zsolt Bogdászki spolu s Emőke

⁴ Najmä z hľadiska uhorských stredovekých dejín by mohlo mať vytvorenie zoznamu zaprotokolovaných listín veľký prínos. Sám som prelistoval zatiaľ len všetky novoveké protokoly Bratislavskej kapituly a našiel som približne 200 v inej podobe nezachovaných neznámych textov.

⁵ Príklad na to pozri Tibor NEUMANN, *Két levéltárjegyzék 1588-ból (Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokban)*, Lymbus 17, 2020, s. 9 – 45.

⁶ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I – II (1289 – 1556)*, ed. Zsigmond Jakó, Budapest 1990, 1075 a 1081 s.

Gálfi pripravil edíciu protokolov Sedmohradskej kapituly do roku 1599.⁷ O pokračovanie tohto diela⁸ sa postarala posledne menovaná autorka, ktorá edovala aj zlomok protokolu (1504 – 1518) Orodскеj kapituly.⁹ Editori týchto zväzkov publikovali pramene vo forme maďarských registrov. Doteraz jedinú edíciu s celými textami listín pripravil autor tejto štúdie, ktorý edoval druhý najstarší (1504 – 1513) protokol Bratislavskej kapituly.¹⁰ V súčasnosti prebieha finalizovanie edície (iba v zlomku zachovaného) najstaršieho (1499 – 1500) a vo fáze pripravovania sú aj edície protokolov č. 5 (1514 – 1538) a 6 (1539 – 1546)¹¹ spomínaného hodnoverného miesta.

Metodológia edovania autentických protokolov

I keď v názve kapitoly figuruje slovo metodológia, treba považovať v nasledujúcich odsekoch uvedené skutočnosti skôr za odporúčania a rady, cieľom ktorých je napomáhanie k základnému rozhľadu v edičnej činnosti autentických protokolov. Jednak kvôli rozsahu tejto štúdie, jednak z dôvodu, že ja sám som si ešte dôkladne nepreštudoval každý zachovaný protokol (čiže možno mi nie sú známe všetky podstatné záležitosti), preto sa obmedzujem len na najdôležitejšie aspekty.

Prvým krokom by malo byť prelistovanie daného protokolu s cieľom vytvorenia zoznamu v ňom zaznamenaných listín, pričom treba určiť aj ich datovanie. Na základe takéhoto súpisu uvidíme, z akých rokov pochádzajú protokolárne záznamy. Pravda, vo väčšine prípadov archivári hodnoverných miest alebo neskôr zamestnanci tých archívov, v ktorých sú/boli príslušné protokoly uložené, uvádzali časové rozpätia na obaloch protokolov alebo na inom mieste, nemusí to však vždy korešpondovať so skutočnosťou.¹² Následne treba skontrolovať, či došlo k narušeniu pôvodného poradia fólií alebo chýbajú nejaké, zároveň zistiť, či sa v protokole nachádzajú aj také fólie, ktoré doň priviazali dodatočne. Ak sa narušilo poradie strán, musíme ich spárovať. Najefektívnejšie to môžeme urobiť tak, že ich zoradíme chronologicky (keďže v takom poradí by sme ich mali edovať) v osobitnom zozname (respektíve v tabuľke). Chýbajúce strany dokážeme nahradiť jedine v tom prípade, ak sa zachoval buď čistopis, alebo neskorší odpis (prípadne kópia) predmetných listín. Žiaľ, vo väčšine prípadov tie nie sú k dispozícii, takže nedostatok možno odstrániť len čiastočne. Našťastie podstatná časť protokolov sa zachovala v dobrom a takmer nepoškodenom stave.¹³

Spomínaný prvý krok (čiže vytvorenie zoznamu záznamov a ich usporiadanie) predstavuje najľahšiu úlohu v tejto edičnej činnosti, i keď aj ten zaberá hodne veľa času. Potom by mala nasledovať dôkladná analýza zapisovania záznamov. Spôsob uvádzania datovaní

⁷ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222 – 1599*, edd. Zsolt Bogdánsszki – Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 609 s.

⁸ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600 – 1613*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 236 s.

⁹ *Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504 – 1518)*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2011, 89 s.

¹⁰ *Autentický protokol Bratislavskej kapituly II (1504 – 1513)* (ďalej APBK II), ed. Balázs Csiba, Bratislava 2021, 541 s.

¹¹ Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Autentický protokol č. 5 a 6.

¹² Napr. na obale do jedného zväzku zviazaných najstarších protokolov (I – II) Bratislavskej kapituly figurujú aj roky 1501, 1502 a 1503, avšak záznamy z týchto rokov vskutku chýbajú.

¹³ Treba však dodať, že niektoré sa zachovali len torzovito, napr. vyššie spomínaný protokol Orodскеj kapituly.

si vlastne všímame už počas vytvárania zoznamu. Datovanie spravidla uvádzali tradične, teda na konci záznamu s tým, že rok častokrát nevypisovali slovami, ale číslovkami. Dokonca istí notári rok neuvádzali pri každom zázname,¹⁴ čo môže spôsobovať značné problémy, ak sa narušilo poradie strán.¹⁵ Ďalší frekventovaný spôsob skracovania datovania predstavuje to, že v prípade listín, ktoré vyhotovili v ten istý deň, dátum uviedli len pri prvom zázname a pri ostatných naňho poukazovali slovami *eodem die*. V istých protokoloch datovania nefigurujú na ich tradičnom mieste (t. j. na konci listiny), ale hneď na začiatku záznamov, avšak tento spôsob zväčša používali kombinovane s tým tradičným.

Následne by sme sa mali zamerať na analýzu formálnej stránky záznamov. Vo väčšine protokolov záznamy začínajú názvom (alebo nadpisom), ktorý je vskutku označením predmetu (respektíve typu) príslušného dokumentu. Spravidla ho napísali samotní vyhotovitelia záznamov, ale nemožno to považovať za štandardnú prax, totiž ho neuvádzal každý notár. Tieto názvy v mnohých prípadoch doplnil dodatočne až neskorší notár.¹⁶ Častou súčasťou protokolárnych záznamov sú aj rôzne kancelárske poznámky, ktoré sa nachádzajú spravidla na konci záznamu alebo vedľa neho na okraji. Ide o rôzne údaje: najčastejšie poznámka o zaplatení poplatku za vyhotovenie listiny (*solvit/solverunt*), o počte vydaných čistopisov (*fiant bine*); o skutočnosti, že záznam vpísali do protokolu na základe relácie niektorého člena príslušného hodnoverného miesta (*ad relacionem*) a podobne. Dokonca mnohokrát tieto kancelárske poznámky, ba neraz dodatky poskytujú údaje navyše aj k obsahu daného záznamu.¹⁷ Ďalším formálnym aspektom záznamov niektorých hodnoverných miest bolo to, že notár po vyhotovení čistopisu dotýčný protokolárny zápis jemne preškrtnal (spravidla do tvaru X). Avšak nie natolko, že by doboví alebo neskorší členovia daného hodnoverného miesta – a v neposlednom rade aj samotní moderní bádatelia – nevedeli daný záznam využívať, to by totiž podkopávalo zmysel vedenia týchto úradných kníh. Tieto preškrtnania musíme odlišovať od prečiarknutí hrubšími a výraznejšími ťahmi, ktoré signalizujú úplne zavrhnuté pasáže, čiže také, ktoré sa nestali súčasťou textu čistopisu. Ak prečiarkli celý záznam, v takom prípade buď jeho text nanovo sformulovali, alebo vôbec nevyhotovili listinu. Okrem uvedených skutočností v protokolárnych záznamoch nachádzame aj podčiarknutia – prevažne z hľadiska obsahu – dôležitých slov (mien, názvov atď.) a pasáží, ale tie sú zvyčajne zásahmi neskorších notárov alebo archivárov. Samozrejme, oni tiež doplňovali rôzne poznámky a väčšinou aj číslovanie fólií/strán.

V rozbere formálnych črt by sme sa mali sústreďovať aj na paleografickú analýzu, tú je však lepšie spojiť s analýzou obsahovej stránky záznamov. V prvom rade treba určiť, aké typy listín a ako ich zapisovali. Len zriedkavo ide o úplné texty, pričom najčastejšie vyne-

¹⁴ Napr. v najstaršom protokole (I) Bratislavskej kapituly sú roky uvedené na hornom okraji strán a v datovaniach len sviatok alebo deň.

¹⁵ Dobrý príklad toho predstavuje veľmi chaotický protokol Nitrianskej kapituly č. I (Kapitulský archív v Nitre), v ktorom je pôvodné poradie fólií natolko pomiešané, že sa v ňom dokážeme orientovať jedine pomocou komparácie záznamov s ich zachovanými čistopismi a inými formami.

¹⁶ Máme príklady na to, že názvy neboli doplnené ani dodatočne, porovnaj napr. jediný protokol Budínskej kapituly. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, č. 106083. Ohľadom neho pozri András KUBINYI – Erik FÜGEDI, *A budai káptalan jegyzőkönyve, Történeti statisztika évkönyv* 5, 1967 – 1968, s. 9 – 59.

¹⁷ Pozri napr. listinu Bratislavskej kapituly z 26. novembra 1507 (APBK II, s. 156, č. 155). Jej protokolárny záznam obsahuje dodatok, ktorý poskytuje ďalšie údaje k danej výpovedi, no tie dotýčné osoby chceli „in obscuro relinquere“. Práve preto nenachádzame tieto údaje v čistopise listiny.

chávali intituláciu a promulgáciu. Keďže v prípade autentických protokolov vydavateľom je – ak nerátame prípadné vložené odpisy alebo kópie listín iných vydavateľov – vždy to isté hodnoverné miesto a podoba promulgácie závisela od formy vyhotovenia čistopisu (čo vlastne prezrádza koroborácia), zanechaním týchto pasáží sa notári snažili jednak zjednodušiť svoju prácu, jednak akiste aj šetriť písacou látkou. Drvivá väčšina protokolárnych záznamov sa teda začína rovno naráciou a ostatné časti listín – s výnimkou už spomínanej datácie – neskracovali. Avšak niektorí notári uvádzali v skrátenej podobe aj často sa opakujúce formulky (napríklad tzv. *expeditoria cautio*), pričom spravidla napísali len prvé slová a zvyšok nahradili skratkou *etc.* Dokonca sa stretávame aj s takými protokolárnymi záznamami, ktoré sú v skutku len registami príslušných listín, takýto postup však aplikovali zväčša v prípade menej dôležitých listín (napríklad tzv. *procuratoria*).

Ako som už spomenul, autentické protokoly sa spravidla viažu k funkčným obdobiam konkrétnych notárov, čo však neznamená, že by sa v nich nevyskytovali záznamy iných osôb. Mohlo sa stať, že notár bol zaneprázdnený inými záležitosťami a v takých prípadoch ho zastupoval jeden z jeho pomocných pisárov. Keďže hodnoverné miesta viedli pomerne pestrú písomnú agendu, je pravdepodobné, že notári mali viacero takýchto pomocníkov či náhradníkov. Počas edovania autentických protokolov by sme sa teda mali zamerať aj na túto problematiku a ak naozaj nachádzame rôzne písárske ruky, usilujme sa ich identifikovať, prípadne zistiť, prečo zastupovali notára. Avšak treba dodať, že v drvivej väčšine ide o veľmi náročnú úlohu a úspech závisí predovšetkým od toho, aké a koľko prameňov sa zachovalo z funkčného obdobia príslušného notára.

Po týchto krokoch sa môžeme už venovať samotným textom protokolárnych záznamov. Vlastne už počas prvého prelistovania predmetného zväzku si všimneme, ako sú zaznamenané. Niektorí notári evidentne pripravovali podklady pre záznamy a až následne – a práve preto pomerne prehľadne – vpísali texty do protokolov, iní zasa štruktúrovali text priamo v protokole. Ak notár postupoval tým druhým (a našťastie zriedkavejším) spôsobom, jeho záznamy sú takmer vždy korigované, a to mnohokrát až do takej miery, že ich dokážeme prečítať len s ťažkosťami.¹⁸ Samozrejme, v takom prípade máme oveľa náročnejšiu prácu, keďže najprv treba dôkladne vypozerovať spôsob upravovania. Najčastejšími korekciami sú prečiarknutia a doplnenia slov nad riadkom, pričom takéto opravy možno občas nachádzať aj v čistopisoch. Avšak v autentických protokoloch mnohokrát dopĺňovali texty aj na okrajoch strán, dokonca sa neraz stalo aj to, že kvôli veľkému množstvu korekcií museli dodatočne priviazať nejaký kus papiera, aby sa text zmestil. Bolo bežným javom aj to, že notár do doplneného alebo upraveného textu ešte niekoľkokrát zasiahol. Kvôli uvedeným skutočnostiam sú niektoré záznamy natoľko neprehľadné, že nám spôsobuje obrovské problémy určenie konečnej podoby textu dotýčnej listiny.¹⁹ Takéto vedenie záznamov výrazne sťažuje ich využiteľnosť, na druhej strane však tieto pramene spravidla odmenia naše úsilie, vynaložené na ich rozlúštenie, množstvom cenných historických údajov.

¹⁸ Tatko viedol protokolárne záznamy napr. Imrich Pápoci, dlhoročný (1504 – 1547†) notár Bratislavskej kapituly (APBK II, s. 11 – 12). Keďže s edovaním jeho protokolov mám skúsenosti, náročnosť takejto práce viem potvrdiť z prvej ruky.

¹⁹ Azda najlepší príklad takéhoto chaotického protokolárneho záznamu predstavuje listina Bratislavskej kapituly z 31. marca 1505 (APBK II, s. 71, č. 57), počas edovania ktorej som vážne uvažoval nad tým, že kvôli jej neprehľadnosti publikujem len regist namiesto celého textu.

Počas analýzy textov by sme mali vypátrať, či sa zachoval čistopis, odpis (tranzumpt alebo konfirmácia) alebo kópia listiny, o ktorej figuruje záznam v autentickom protokole. Stredoveké písomnosti môžeme vyhľadávať v elektronických databázach, a to predovšetkým Maďarského národného archívu,²⁰ no v prípade novovekých písomností je nevyhnutný archívny výskum, čo predstavuje náročnejšiu úlohu najmä z časového hľadiska. Aj keď nájdeme čistopis listiny, nemali by sme zanedbávať jej protokolárny záznam. Jednak z toho dôvodu, že protokoly – o čom som sa už vyššie zmienil – vďaka prípadným kancelárskym poznámkam a dodatkom môžu poskytovať ďalšie údaje k danému dokumentu, jednak preto, lebo sa notári počas písania čistopisu (čiže kopírovania textu z protokolu) mohli pomýliť a tým pádom občas protokolárny záznam zachoval presnejší text.²¹ Treba dodať aj to, že sa písacia látka čistopisov mnohokrát poškodila a kvôli tomu nepoznáme úplné znenie textu, vtedy však zvyčajne dokážeme odstrániť nedostatky vďaka protokolárnym záznamom.²² Uvedené platí aj v prípade odpisov a kópií, navyše v nich spravidla prispôbovali hlavne tvary priezvisk a miestnych názvov dobovému štýlu písania.

Až po vykonaní spomínaných základných úloh sa oplatí pristúpiť k samotnému edovaniu protokolu. V prvom rade sa musíme rozhodnúť, či záznamy publikujeme úplným znením (*in extenso*) alebo vo forme regestov.²³ Ak si zvolíme tú druhú možnosť, budeme mať jednoznačne ľahšiu prácu, veď ušetríme množstvo času tým, že nemusíme uvažovať nad každým ťažko rozlústiteľným slovom, keďže mnohokrát aj bez nich chápeme kontext danej písomnosti. Napriek tejto a iným výhodám odporúčam publikovať úplné texty, a to predovšetkým z dvoch dôvodov: 1) Regestovanie možno v istom zmysle považovať za interpretáciu dotyčného prameňa a cieľom pramennej edície by malo byť sprístupnenie textov historických dokumentov v ich pôvodnej podobe, pričom ich výklad je úlohou historikov (a, samozrejme, názory bádateľov sa môžu líšiť). 2) Regesty sa v drvivej väčšine publikujú v národných jazykoch, čo zužuje recipientsku vrstvu danej edície. V Uhorsku bola latinčina primárnym úradným jazykom až do polovice 19. storočia (1836/1844), preto notári písali protokolárne záznamy prevažne po latinsky. Znalosť latinčiny patrí medzi povinnú „výbavu“ každého stredovekára a raného novovekára bez ohľadu na to, či ide o slovenského, maďarského, chorvátskeho, rumunského atď. historika. Z tohto dôvodu si poradí s publikovanými latinskými textami bez problémov, to isté však v prípade národných jazykov nemožno konštatovať vo všeobecnosti. Treba dodať, že sa v novoveku (približne od konca 16. storočia) objavujú v autentických protokoloch záznamy aj v maďarčine, nemčine, slovenčine atď. a tie treba tiež publikovať v pôvodnom znení.

²⁰ A Középkori Magyarországi Levéltári Forrásainak Adatbázisa (Collectio Diplomatica Hungarica). Dostupné online: <http://archives.hungaricana.hu/hu/charters>. Spomenúť treba aj databázu Monasterium. Dostupné online: <http://monasterium.net/mom/home>.

²¹ S tým máme dočinenia napr. v prípade listiny Bratislavskej kapituly z 22. apríla 1511 (APBK II, s. 314, č. 329), v ktorej sú vymenované majetky rodu Zomor, pričom v čistopise chýbajú tri. Dôvod toho spočíva v skutočnosti, že počas vyhotovenia listiny notár omylom vynechal jeden riadok v protokolárnom zázname.

²² Pozri napr. APBK II, s. 223 – 224, č. 229 alebo s. 237, č. 245.

²³ Teoreticky by sme mohli uvažovať aj nad treťou možnosťou, čiže nad publikovaním pôvodných textov v skrátenej podobe, veď aj niektorí notári takto písali záznamy. Osobne to nepovažujem za vhodné riešenie, keďže by zväzenie toho, ktoré slová/pasáže by mali byť vynechané, záviselo od subjektívneho zhodnotenia editora. Navyše časom aj v častých formulkách dochádzalo k zmenám a ich vynechaním by sme nevedeli pozorovať tieto modifikácie.

Záznamy by sme mali usporiadať chronologicky (čiže bez ohľadu na ich poradie v protokole) a priradiť k nim poradové čísla. Aj keď publikujeme texty v plnom znení, máme k nim pripojiť krátke registry, v ktorých sa treba usilovať o stručnosť a stačí vymenovať najdôležitejšie informácie. Podrobnosti môžu používatelia edície excerpovať zo samotných textov.²⁴ V diplomatickom aparáte sa žiada uviesť všetky formy zachovania daného prameňa a prípadné pramenné edície (diplomatár alebo registár). Pri protokolárnych záznamoch musí figurovať signatúra protokolu,²⁵ strany/fólie, na ktorých sa záznam nachádza, (ak sú, tak aj) názvy záznamov a kancelárske poznámky, prípadne iné skutočnosti. Pri ostatných formách zachovania uvádzame „klasické“ údaje, čiže pri čistopisoch signatúru, písaciu látku, jej stav (prípadne rozmery) a spôsob spečatenia, pri odpisoch, kópiách a zmienkach vyhotoviteľa, dátum a signatúru.

Po týchto údajoch už nasleduje samotný text listiny. Ak sa zachoval čistopis, odporúčam publikovať dokument na základe neho a uvádzať jeho protokolárny záznam v aparáte na druhom mieste, čiže akoby variant čistopisu. Samozrejme, v drvivej väčšine je k dispozícii len protokolárny záznam a v jeho publikovaní odporúčam postupovať rovnako ako notár v kancelárskej činnosti: na základe predlôh/konceptov vyhotovovať prehľadné texty. Poznámkovanie každej korekcie v záznamoch by spôsobovalo jedine to, že by bol edovaný text takmer rovnako neprehľadný ako samotná predloha. Navyše zbytočne by sa navýšil počet poznámok, dokonca mnohokrát by zaberali viac miesta ako texty dokumentov. Väčšinu úprav možno považovať za zásahy do štylistiky (napríklad upravený slovosled, korigovaná gramatika, vyškrtanie nejakej pasáže a jej opätovné naformulovanie, doplnenia nad riadkom, na okraji alebo na inom mieste atď.), ktoré sú z hľadiska využitia prameňa nepodstatné. Na neskoršie poznámky k záznamom, zväčša napísané vedľa nich na okraji tvorcom elenchu, tiež nemusíme upozorňovať, keďže spravidla ide o uvedenie názvu majetku (respektíve majetkov), ktorého sa príslušný záznam týka.²⁶ Stačí sa obmedziť na poznámkovanie takých úprav, ktoré môžu zvýšiť prínos daného záznamu (napríklad preškrtnané/opravené mená, lokality a rôzne iné údaje), a taktiež na niektoré odlišnosti medzi jednotlivými formami zachovania.²⁷ Na gramatické chyby a nesprávne

²⁴ Do úvahy eventúálne prichádza aj tá možnosť, že by sme registry nahrádzali názvami záznamov, toto riešenie však nemožno považovať za vhodné, keďže jednak nie každý notár zvykol dávať názvy, jednak tie sú vo väčšine prípadov vskutku označeniami typu dokumentu a o ich obsahu neprezrádzajú veľa.

²⁵ Uvádzanie signatúry protokolu pri každom zázname by sme mohli považovať za zbytočné, veď tá by mala byť zrejmá už na základe typu takýchto pramenných edícií (t. j. edujeme konkrétne protokoly) a pri jednotlivých záznamoch by stačilo uviesť len príslušné strany. Napriek tomu ju odporúčam vždy udávať, a to z nasledujúcich dôvodov: 1) Ak si zvolíme stručnú skratku pre signatúru, tá naozaj nezaberie veľa miesta v diplomatickom aparáte. 2) Niektoré zväzky môžu obsahovať viacero pôvodne osobitných protokolov a tie by sme mali v mnohých prípadoch publikovať separátne, i keď ich signatúra je rovnaká (pozri vyššie napr. najstaršie autentické protokoly Bratislavskej kapituly). 3) Neraz sa stávalo, že vypadnuté strany niektorého protokolu mylne zviazali do iného (napr. strany 139 – 175 a 129 – 134 v prvom zväzku piateho protokolu Bratislavskej kapituly pôvodne patrili do šiesteho, pričom sa nachádzali medzi neskoršie očíslovanými stranami 3 – 4) a také by sme mali publikovať v edícii toho protokolu, ktorého boli prv súčasťou. Teda v takých prípadoch je uvádzanie signatúry nevyhnutné.

²⁶ Pravda, občas (napr. v prípade poškodenia strany) vďaka týmto poznámkam vieme určiť, o aký majetok ide, na také identifikácie však treba upozorniť poznámkou.

²⁷ V tomto smere odporúčam obmedziť sa len na súdobé varianty (najmä na protokolárny záznam a jeho čistopis), keďže sa spôsob písania mien a lokalít časom výrazne zmenil, pričom najväčší kontrast jestvuje predovšetkým medzi stredovekom a novovekom. Upozorňovanie na každú odlišnosť medzi originálmi a odpismi by značne navýšilo počet poznámok a to by šlo na úkor prehľadnosti.

formulácie treba zakaždým upozorňovať (respektíve opraviť ich), rovnako aj na omyly vecného (obsahového) charakteru.²⁸

Ako som už spomínal, fólie autentických protokolov v drvivej väčšine nie sú poškodené, pričom prípadné škody predstavujú hlavne rôzne škvrny alebo odreté okraje strán. V pramenných edíciách kvôli poškodenej písacej látke neviditeľné alebo chýbajúce slová spravidla vyznačujeme alebo dopĺňame hranatými zátvorkami. V edovaní protokolov – takisto pre lepšiu prehľadnosť – odporúčam obmedzovať ich používanie na neisté doplnenia, pričom jednoznačné nedostatky (čiže také, ktoré evidentne vyplývajú z kontextu, napríklad ak chýba len niekoľko písmen) vypísať bez nich. Na druhej strane však v prípade čistopisov treba zakaždým označiť nedostatky a dopĺňať ich z protokolárnych záznamov.

V súčasnosti sa častokrát publikujú pramene diplomatického charakteru s normalizovanými textmi, čiže prispôbenými pravopisu klasickej latinčiny. I keď takýto prístup evidentne má svoje výhody, v prípade autentických protokolov neodporúčam jeho používanie a je lepšie zachovať pôvodný pravopis. Časom sa menil štýl písania (určitých pasáží alebo slov) každého notára a kvôli normalizovaniu textu by sme nemohli spozorovať zmeny. Tieto – mnohokrát na prvý pohľad nepodstatné – rozdiely môžu poslúžiť ako pomôcka pri určovaní aspoň približného datovania dokumentov, ktorých písacia látka sa poškodila.

V autentických protokoloch občas nachádzame aj nedokončené a/alebo úplne preškrtnuté záznamy, ba neraz len nadpisy plánovaných. Môžeme mať istotu v tom, že v ich prípade nakoniec nedošlo k vystaveniu listiny, no príčinu toho spravidla nemožno odhaliť. To však neznamená, že by sme nemohli – samozrejme, opatrne – zužitkovať v takýchto textoch zaznamenané údaje. Napríklad okolo 10. augusta 1510 sa Michael Erős (z Jurovej) a jeho syn Šimon určite dostavili pred Bratislavskú kapitolu s cieľom predniesť výpoveď, no od svojho zámeru nakoniec odstúpili. Svedčí o tom skutočnosť, že notár ešte stihol uviesť názov plánovanej výpovede.²⁹ Síce nevieme, o akej záležitosti chceli poreferovať a nakoniec prečo tak neučinili, je však isté, že spomínané osoby v roku 1510 ešte/už žili a nachádzali sa v Bratislave. Kvôli podobným údajom by sme mali publikovať aj takéto záznamy, avšak nie medzi riadnymi, ale v osobitnej prílohe. Rovnako by sme mali postupovať aj v prípade takých záznamov, ktoré vpísali alebo priložili do protokolu evidentne v neskoršom období, keďže tie prv akiste netvorili jeho súčasť.³⁰

Samozrejme, do úvahy prichádzajú aj ďalšie prílohy. V listinách sa zvykli odvolávať alebo spomínať iné skoršie vydané dokumenty (spravidla bez uvedenia ich datovania), ktoré by editori mali identifikovať. Mnohokrát ide o deperditá, čiže o listiny, ktoré sa nezachovali v žiadnej podobe. To však neznamená, že by sme ich nemohli zužitkovať v bádani, keďže zväčša poznáme ich približný obsah. Problém spočíva v tom, že k ich

²⁸ Samozrejme, chybám sa nevyhne žiaden človek a aj notári sa mohli pomýliť. Mnohokrát pravdepodobne neboli na vine oni, ale ľudia, ktorí im porozprávali v listinách obsiahnuté skutočnosti. Treba podčiarknuť, že prácou notárov nebolo overovanie im poreferovaných záležitostí, ale ich verné zaznamenávanie. Pre editora pramennej edície odhalenie takýchto – spravidla určite neúmyselných – chýb predstavuje náročnú úlohu, pretože v drvivej väčšine si ich možno všimnúť až po komparácii s inými prameňmi. Príklady na takéto obsahové chyby pozri napr. APBK II, s. 340, č. 356 alebo s. 353, č. 374.

²⁹ APBK II, s. 458, č. 10 (príloha I).

³⁰ Dokonca neraz nejde ani o dokument daného hodnoverného miesta. Pozri napr. novovekú kópiu listiny kráľa Vladislava II. z 13. novembra 1508. APBK II, s. 459, č. 3 (príloha II).

efektívnemu využitiu potrebujeme vedieť aspoň približné obdobie (vyznačené konkrétnymi rokmi) ich vyhotovenia, pričom určenie toho si vyžaduje dôkladné poznanie v nich uvedených osôb, udalostí, majetkových pomerov a podobných záležitostí. Objasneniu týchto zasa musíme venovať osobitné výskumy, čo z časového hľadiska predstavuje náročnú úlohu, ktorá mnohokrát aj tak neprinesie želaný výsledok. Teda editor musí zvážiť, či sa oplatí predlžovať vydanie protokolu z dôvodu, aby publikoval registry deperdit v osobitnej prílohe daného zväzku.

V prípade protokolu, ktorému chýbajú nejaké strany, možno uvažovať nad ďalšou prílohou, ak si vyhladáme čistopisy a iné formy tých záznamov, ktoré sa mohli nachádzať na stratených stranách. V takom prípade však potrebujeme presne vedieť, aké typy listín sa v danom protokole zaznamenávali. Samozrejme, je opäť na editorovi, či pripojí takú prílohu k danému zväzku. Ak nie, mal by aspoň uviesť zoznam týchto listín v úvodných častiach edície. Podobnú kategóriu tvoria aj tie listiny, ktoré z nejakého dôvodu nenachádzame v neporušenom protokole a poznáme „len“ ich čistopisy.³¹

Kvôli rôznym špecifikám autentických protokolov môžu ich edície obsahovať eventálne aj ďalšie prílohy, ale tie a vyššie spomínané musia byť určite oddelené od riadnych záznamov. Samozrejme, editor môže publikovať uvedené kategórie len v jednej prílohe, ale odporúčam vytvárať podľa potreby viaceré, a to nielen pre lepšiu prehľadnosť, ale hlavne kvôli ich odlišnému charakteru. Je dôležité, aby sme jednotlivé prílohy nejakou (rímskymi číslicami, písmenami atď.) odlišovali. Písomnosti v rámci nich môžeme číslovať klasicky, teda arabskými číslicami, ktoré však musíme používať (v indexoch a pri citovaní) spolu s identifikátorom príslušnej prílohy.

Efektívnu prácu s pramennými edíciami by mali zabezpečovať indexy, ktoré sú z tohto dôvodu takmer rovnako dôležitou súčasťou týchto publikácií ako samotné texty prameňov. Spravidla sa publikuje iba jeden univerzálny index, ale odporúčam vytvárať osobitné menné, miestne a vecné indexy. Tvorba precíznych indexov predstavuje náročnú úlohu. V mennom by sa mali nachádzať všetky osoby z prameňov, pričom každá z nich by mala tvoriť osobitné heslo. Keďže sa uvádzajú rôznymi spôsobmi (udávaním označenia spoločenského postavenia, rodinných vzťahov, prezývky/priezviska, predikátu – pričom ich zápis častokrát variuje – alebo funkcie, ktorú zastávali), odporúčam usporiadanie údajov, inak by boli heslá v mnohých prípadoch veľmi neprehľadné a preto aj samotný index ťažko využiteľný. Najúčelnejšie je obmedziť sa na základné rodinné vzťahy (syn/dcéra-otec, manželka/vdova), na druhej strane však treba uvádzať každý variant prezývky/priezviska a predikátu. Pri tvorbe miestneho indexu sa zakaždým potrápime s identifikovaním niektorých lokalít. Hlavne tých, ktoré zanikli alebo ktoré figurujú v prameňoch ako predikáty osôb. Je priam nemožné vytvoriť dokonalý miestny index, pretože mnohokrát nedisponujeme dostatočnými údajmi pre identifikáciu. Vo vecnom indexe by mali figurovať heslá predmetov, inštitúcií, geografických objektov (lúka, rybník, cesta ap.) bez názvu, funkcionárov a iných relevantných údajov vecného charakteru. Treba dodať, že v niektorých protokoloch – nejde však o bežný jav – nachádzame indexy, ktoré vytvorili spravidla tvorcovia neskorších elenchov. Tie nemusíme publikovať, keďže potrebám moderných bádání viac vyhovujú indexy editorov pramenných edícií.

³¹ Spravidla ide o nepatrný počet takýchto listín, napr. v prípade druhého protokolu Bratislavskej kapituly je ich len sedem (APBK II, s. 14) oproti 489 protokolárnym záznamom.

ZOZNAM PRAMEŇOV A LITERATÚRY

- A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I – II (1289 – 1556)*, ed. Zsigmond Jakó, Budapest 1990, 1075 a 1081 s.
- A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa (Collectio Diplomatica Hungarica). Dostupné online: <http://archives.hungaricana.hu/hu/charters>.
- Autentický protokol Bratislavskej kapituly II (1504 – 1513)*, ed. Balázs Csiba, Bratislava 2021, 541 s.
- Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504 – 1518)*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2011, 89 s.
- Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222 – 1599*, edd. Zsolt Bogdánzski – Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 609 s.
- Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600 – 1613*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 236 s.
- Ferenc ECKHART, *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, Budapest 2012. 352 s.
- András KUBINYI – Erik FÜGEDI, *A budai káptalan jegyzőkönyve*, Történeti statisztika évkönyv 5, 1967 – 1968, s. 9 – 59.
- Monasterium. Dostupné online: <http://monasterium.net/mom/home>.
- Tibor NEUMANN, *Két levéltárjegyzék 1588-ból (Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokban)*, Lymbus 17, 2020, s. 9 – 45.

MOŽNOSTI EDIČNÉHO SPRÍSTUPNENIA TESTAMENTÁRNEHO PROTOKOLU MESTA PREŠOVA Z OBDOBIA ROKOV 1661 – 1759

ZUZANA DZIVÁ

Sabinov – privátny bádateľ; zuzana.dziva@gmail.com

ABSTRACT

Possibilities of Editing the Testamentary Protocol of the Town of Prešov (Eperies) from the Period 1661–1759

One large testamentary protocol that capture the time interval of the years 1661–1759 is the precious sources of information for the history of everyday life and the history of spiritual culture of Prešov inhabitants. In this one official book can be well observed the gradual progress within the frame of closing last wills together at 430 testators. The part of this paper will be a detailed diplomatic analysis (changes at stated headlines, in opening, dispositional and closing parts of testaments, the role and name lists of notary public, the role of victims at closing last will, the question of sealing, the autobiographical signatures of testators, language variety, publication notes, modifications and amendments of testaments). Covering already mentioned aspects there will be analyzed the possibility of publishing in a form of regestator, in a form of “in extenso” or facsimile.

Keywords: testamentary protocol; diplomatic analysis; possibilities of the edition; Prešov; 17th–18th century

Ustanoviť svoju poslednú vôľu, neznamená len rozdeliť svoje hnutelné a nehnuteľné majetky. Tak ako dnes, aj v minulých storočiach si človek bez ohľadu na to, či mal na prípravu na smrť viac času alebo ho postihli neočakávané zdravotné problémy, musel do istej miery premyslieť samotný text svojej poslednej vôle. Síce nepatrnou, ale predsa len výhodou je istá ustálenosť v koncipovaní poslednej vôle. Aj v tejto ustálenosti však tkvie viacero podstatných rozdielov.

Po obyvateľoch mesta Prešova sa nám z obdobia rokov 1661 – 1759 zachovalo v protokole odpisov spolu 430 záznamov posledných vôlí. Nestalo by sa tak, nebyť viacerých pisárov, mestských notárov a richtárov. V predkladanej štúdii chceme bližšie poukázať na to, akým spôsobom postupne všetci títo ľudia vytvárali jedinečný archívny prameň, ktorý sa dá skúmať cez prizmu viacerých parciálnych výskumov a dnes nás oboznamuje s mikrosvetom prešovských mešťanov v období protireformácie, morových epidémií a protihabsburských povstaní.

Zároveň chceme (zatiaľ v podobe vízie) poukázať aj na možnosti edovania a teda publikovania testamentárneho protokolu v úplnej podobe (in extenso) alebo v podobe faksimile. Len tak sa totiž naplno prejaví potenciál tohto prameňa aj v súvislosti s inými ako testamentárnymi záležitosťami (hospodárske dejiny Prešova, dejiny hmotnej kultúry, výskum rodinných vzťahov a i.).

Stav výskumu testamentov¹ na Slovensku a v Prešove

Systematickému a dlhodobějšímu výskumu testamentov prináležiacim k niektorému zo slovenských miest sa doposiaľ venovalo doposiaľ len niekoľko autorov. Azda najväčšia pozornosť aj z hľadiska edičnej praxe bola v novodobej historiografii venovaná bratislavským stredovekým (edované „in extenso“) a trnavským novovekým testamentom (edované ako registár), menšej miere testamentom miest Modra, Banská Štiavnica a Kremnica (štúdie).²

V prípade Prešova môžeme hovoriť o pozitívnom vývoji, nakoľko bolo publikovaných niekoľko štúdií, ktoré podrobne a na vysokej odbornej úrovni opísali vývoj testaméntárnej praxe v Prešove v období stredoveku³ a taktiež niekoľko štúdií, ktoré sa venovali problematike zbožných odkazov uvádzaných v odpisoch posledných vôľ v druhej polovici 17. storočia. Rovnako tak aj štúdie zamerané na dejiny prešovských mestských špitálov v druhej polovici 17. a v 18. storočí, pričom ťažiskom týchto výskumov boli dva testaméntárne protokoly z obdobia rokov 1661 – 1822.⁴

¹ V období po roku 2014 prebiehala diskusia ohľadne používania právnych termínov závet a testament. Adriana Švecová sa na základe súčasnej právnej praxe a Občianskeho zákonníka priklonila k používaniu termínu závet. Termín testament síce považuje za rovnocenný k termínu závet, ale pokladá ho za historizmus: Adriana Švecová (ed.), *Trnavské meštianske závety (1700 – 1871)*, I., Trnava 2014, s. 26 – 27.

² Judit Majorossy – Katalin Szende (ed.), *Das Pressburger Protocollum Testamentorum*, I. (1410 – 1487), Wien 2010; Judit Majorossy – Katalin Szende (ed.), *Das Pressburger Protocollum Testamentorum*, II. (1487 – 1529), Wien 2010; Adriana Švecová (ed.), *Trnavské meštianske závety (1700 – 1871)*, I., Trnava 2014, 718 s.; Adriana Švecová (ed.), *Trnavské meštianske závety (1700 – 1871)*, II., Trnava 2014, 1384 s.; Adriana Švecová, *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, Bratislava 2010, 229 s.; Michal Duchoň, Testamenty svätajurských a modranských mešťanov ako prameň k dejinám každodenného života v ranom novoveku, in: *Zborník príspevkov ku konferencii s názvom Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, ed. Júlia Ragačová, Bratislava 2005, s. 242 – 255; Michal Duchoň, „Maličky statek, který mi Pan Buh propustil“ Doma domácnosť malokarpatských mešťanov v 17. storočí vo svetle testamentov a pozostalostných inventárov, in: *Historické rozhľady Zborník príspevkov katedry historie FF UCM v Trnave*, ed. Michal Chvojka – Michal Habaj, Prešov 2015, s. 51 – 77; Mária Šorecová, Testamenty banskoštiavnických mešťanov zo 16. storočia, in: *Zborník príspevkov ku konferencii s názvom Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, ed. Júlia Ragačová, Bratislava 2005, s. 225 – 234; Daniel Haas Kianicka, Výpovedná hodnota kremnických testamentov zo 16. storočia, in: *Mesto a dejiny*, Martin Pekár, Košice 2015, s. 6 – 14.

³ Marcela Domenová, K problematike finančných odkazov a tzv. zbožných úmyslov Prešovčanov v Knihe testamentov z rokov 1447 (1474) – 1513, in: *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky, ANNO 2013* [online], ed. Rastislav Kotulič, Prešov 2013, s. 131 – 143; Marcela Domenová, Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov: Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526, in: *Acta Historica Neosoliensis: odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*, ed. Rastislav Kozíak – Imrich Nagy, Banská Bystrica 2007, s. 85 – 107. Marcela Domenová, Pentapolitana a testamenty (Stav, charakter a využitie stredovekých prameňov pri výskume každodenného života mešťanov), in: *Pozdné stredoveké testamenty v Českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*, ed. Kateřina Jišová – Eva Doležalová, Praha 2006, s. 253 – 263; Marcela Domenová, Majetkové pomery Prešovčanov na prelome stredoveku a novoveku: Sonda do majetkoprávných písomností, in: *Annales historici Presovienses*, vol. 19, Prešov 2019, s. 7 – 29; Marcela Domenová, Prešov v zrkadle testamentov. Príspevok k dejinám každodennosti v rokoch 1527 – 1547, in: *Historica Carpatica*, roč. 35, Košice 2005, s. 31 – 42.

⁴ Zuzana Dzivá, Prešovské meštianske testamenty ako prameň k dejinám mestského špitála v Prešove v 2. polovici 17. storočia, in: *Spoločnosť a dejiny III. (pramene – pamiatky – kultúra)* [online], ed. Marcela Domenová, Prešov 2020, s. 7 – 28. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova10>>, Zuzana Dzivá, Špitály v Prešove v 18. storočí v zrkadle testamentov, in: *Od prameňov viery k dejinám cirkvi III.* [online], ed. Marcela Domenová – Ján Džujko, Prešov 2021, s. 27 – 53. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digi-

Diplomatická analýza knihy odpisov prešovských testamentov 1661 – 1759⁵

Fyzický a formálny opis

V Prešove sa z takmer troch storočí (obdobie 1245 – 1526) zachovalo v podobe listín len 123 testamentov (prevažne originálov). Osobitná kniha testamentov sa v Prešove zachovala až od roku 1447 a vedená bola do roku 1513. Nejde však o typickú knihu testamentov, v ktorej by boli zapísané úplné a celé texty testamentov. Sú to zápisy častí dispozícií, ktorých predmetom boli odkazy pre kostoly, špitál a zbožné úmysly. Podobne v už spomenutej najstaršej prešovskej súdnej knihe z rokov 1424 – 1509 sa nachádzajú zápisy, ktoré približujú testamentárnu prax pri dohodách o rozdelení majetku, vyplatení pozostalosti, sporoch o dedičstvo, testamentárnych odkazoch či istých majetkových prevodoch spísaných v prítomnosti richtára a prisažných. Najstaršia zmienka o uzavretí testamentu v tejto knihe pochádza z roku 1465. O niečo priaznivejší vývoj z hľadiska zachovania testamentov je možné pozorovať v období rokov 1527 – 1547. Z tohto krátkeho obdobia sa dodnes zachovalo 83 testamentov v listinnej podobe.⁶ Približne od polovice 16. storočia je už možné sledovať súvislé vedenie testamentárnych protokolov: Kniha zmlúv a testamentov 1561 – 1701 (*Liber transactionum*), Kniha pozostalostných záležitostí 1643 – 1660. Od začiatku 60. rokov 17. storočia nám posledné záležitosti Prešovčanov približuje testamentárny protokol, ktorý síce nemá priamo na prednej doske uvedený názov, no ten sa dozvedáme z názvu registra zaradeného hneď na začiatok tejto úradnej knihy (*Elenchus Seu Regestum Universorum ab Anno 1661 ad Annum 1759 inclusive in Libera hac Regiaque Civitate Eperiessinensi Conditorum, & Prothocolo Sub Nro. 60 insertorum Testamentorum Mutuarumque inter Conjugatos Celebratarum Transactionum, in hanc formam redactus Ao. 1778*). Ide teda o testamentárny protokol, ktorý je zároveň aj knihou manželských dohôd (je to badateľné hlavne pri spoločných manželských testamentoch) a patrí do fondu Magistrát mesta Prešov. Uložený je v Štátnom archíve v Prešove. Vzhľadom na obdobie vedenia tohto protokolu (od 12. februára 1661/prvý odpis testamentu – 31. 5. 1759/posledný odpis testamentu – 98 rokov) môžeme očakávať aj patričné rozmery a rozsah. Na výšku 31,2 cm a na šírku 19,2 cm. Pre zaujímavosť uvádzame aj hrúbku protokolu a síce 8,3 cm. Väzbu knihy tvoria lepenkové dosky potiahnuté kožou. Kožený pokryv je zdobený rámcovou a ornamentálnou slepotlačou a na obidvoch doskách a chrbáte knihy je výrazne ošúchaný. Knižný blok je zviazaný piatimi jednoduchými väzmi nachádzajúcimi sa na chrbáte knihy. Viazanie pozostáva z konopných šnúrok. Kapitálok nachádzajúci sa na hornom okraji chrbáta

tálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova13>>, Zuzana Dzivá, Zbožné odkazy v prešovských meštianskych testamentoch v 2. polovici 17. storočia, in: *Od prameňov viery k dejinám cirkvi II.* [online], ed. Marcela Domenová, Prešov 2021, s. 18 – 48. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova11>>, Zuzana Dzivá, Funerálna kultúra v meste Prešov v 18. storočí: Pochovávanie v zrkadle testamentov, in: *Liber – Verbum – Monumentumque III (pramene konfesionality a kultúry v dejinách)*, ed. Marcela Domenová, Prešov 2020, s. 209 – 217.

⁵ Ministerstvo vnútra Štátny archív Prešov (ďalej len MV SR ŠAPO), fond Magistrát mesta Prešov (ďalej len MMP) – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120.

⁶ Autorka v štúdiu podrobne opisuje právny vývin testamentov a testamentárnej praxe tak v Prešove, ako aj v ostatných mestách Pentapolitany v stredoveku.

má uvoľnenú konopnú šnúрку. Je však nutné povedať, že použitá knižná väzba nie je pôvodná, ale ako vyplýva zo spomínaného názvu registra, protokol bol v roku 1779 upravovaný. Knižný blok listov si síce zachováva rovnaký rozmer, no čitateľ na prvý pohľad podľa často chýbajúcich posledných písmen v riadku alebo pri uvádzaných číslach strán a folií, zistí, že listy boli orezané. Ak sa bližšie pozrieme na samotný blok listov, môžeme uviesť, že z 882 strán je zapísaných 829. Výsledných 53 nezapísaných strán nájdeme často ako 1 – 4 oddeľujúce nezapísané strany pri oddeľovaní zápisov medzi jednotlivými kalendárnymi rokmi.

Z bádateľského pohľadu veľmi oceňujeme na začiatku protokolu zaradený menný abecedný register, ktorého presný názov sme uviedli vyššie. V registri sú na každej strane rukopisne vyznačené štyri stĺpce (dva stĺpce s menami a prislúchajúce dva stĺpce s číslami folií). Nachádza sa na siedmich nestranovaných stranách a uvádza podľa jednotlivých písmen priebežne krstné mená a priezviská jednotlivých porúčiteľov podľa poradia, v akom sú zápisy ich posledných vôlí uvádzané v testamentárnom protokole. Tento register bol s najväčšou pravdepodobnosťou vytvorený v roku 1778 (tento rok sa uvádza v jeho názve ako rok úpravy celého protokolu). Je napísaný jednou písárskou rukou a úhladnou humanistickou kurzívou. Je veľkou pomocou nielen pri hľadaní konkrétnych zápisov v protokole, ale predovšetkým pri čítaní mien jednotlivých porúčiteľov. V samotných zápisoch je totiž niekedy náročné určiť správnu podobu priezviska testátora. Počas viacerých parciálnych výskumov tohto protokolu sme preto tento register použili aj na komparáciu s podobou priezviska uvedeného v zápise a len zriedkavo sa ako nesprávna ukázala práve podoba priezviska uvedená v registri. Tento menný register je nápomocný pre bádateľa aj pri rozhodovaní, ktorú podobu priezviska uprednostniť pri uvádzaní v odborných textoch. Osobne za túto precíznu záslužnú prácu neznámemu mestskému písarovi ďakujeme.

So spomínaným orezaním knižných listov testamentárneho protokolu úzko súvisí aj číslovanie listov a strán. Až po folio číslo 370 môžeme hovoriť o foliácií. Nasledujúce poradové číslo 371 už označuje číslo strany. Na viacerých listoch a stranách nájdeme orezanú časť uvedeného čísla listu/strany, prípadne nenájdeme žiadne číslovanie (časť listu s poradovým číslom bola zrejme orezaná) alebo nájdeme súčasným perom a písmom dopísané číslo strany. Pri citovaní jednotlivých zápisov to veľmi sťažuje a spomaľuje celý proces, nakoľko bádateľ sa musí orientovať iba podľa nasledujúcich/predchádzajúcich čísiel strán a menného registra. Malou pomôckou sú pre čitateľa prítomné reklamanty. Na konci strany uvedené prvé slovo textu z nasledujúcej strany však kvôli orezaniu listov taktiež nemusí byť dobre čitateľné.

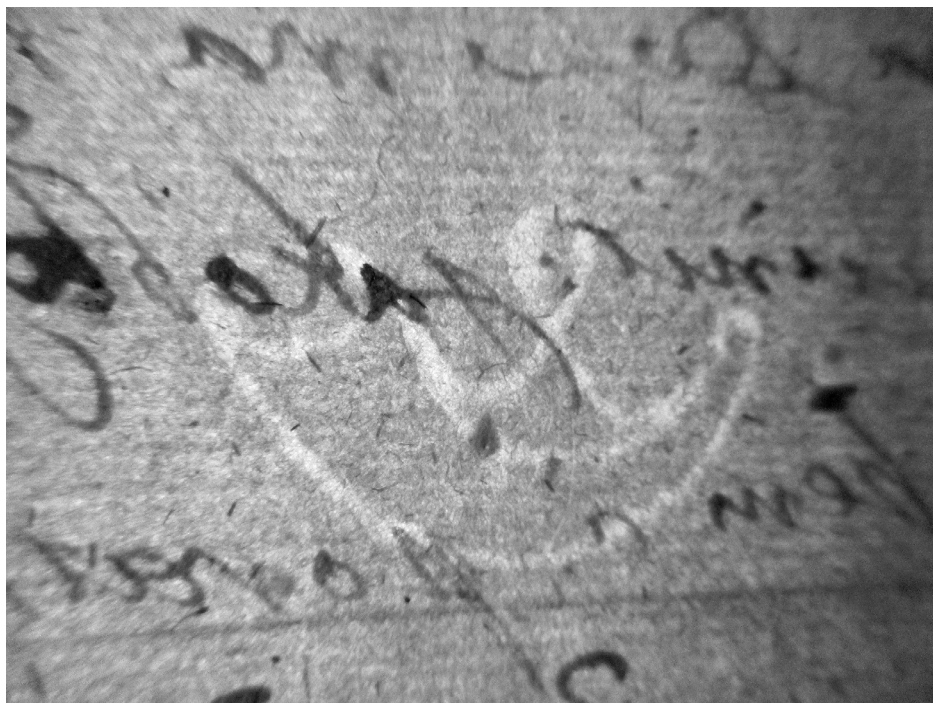
Rozsah samotného testamentárneho protokolu nedokumentuje len počet zapísaných folií a strán, ale aj počet samotných zápisov. Osobitných zápisov posledných vôlí sme spolu napočítali 430 (+ rôzne dopĺňujúce zápisy) v uvedenom časovom období rokov 1661 – 1759. Keďže už pri prvom pohľade na toto časové ohraničenie je zřejmý časový prelom 17. a 18. storočia, uvádzame aj počty zápisov posledných vôlí zaznamenaných od roku 1661 až do roku 1700 (39 rokov) – 340 zápisov a od roku 1702 do roku 1759 (58 rokov) – 90 zápisov.⁷ Pokladáme za dôležité spomenúť aj to, prečo začíname datovanie

⁷ Samotné zápisy nie sú nijako očíslované a tak sme súhrnné počty zápisov zistili iba prostredníctvom nášho vlastného numerického označenia poradia zápisov. Zároveň nám to veľmi pomohlo pri orientácii v samotnom protokole a vyhľadávaní jednotlivých testamentov.

Klenchur seu Regestum			
Amplexorum ab Anno 1661 ad Annum 1759 in clausura in libera hac Regiaque Civitate Episcopalis seu Cathedrali Protocolo sub 1720. Inscriptum Testamentorum Mutuarumque inter conjugatos sibi bene rum Transactionum hanc formam Redactus Ad 1778			
L. Folio		Op. Folio	
Agne huc exilis	197.	Burchard Joannis	298.
Adamus Joannis	290.	Boesha Martini Mutua	305.
Antoni Elizabetha	301.	Baxco Anna	306.
Alexander Desideri	305.	Baetel Jud. Ha	324.
B.		Burchard Pauli	325.
Bastjan Valentin	1.	Bartodicius Joseph	357.
Borbelij v. b. fillinger Reg.	6.	Berger Andre	369.
Eundem	55.	Bartodicius Alex. Andrei	372.
Balkarin Sophia Mutua	9.	Bolm Stij Thoma	381.
Eundem	82.	Balogh Michaelis	422.
Buchaczyn Novas Maxine	31.	Bauer Christi	489.
Banjaj Daniel	32.	Ejndem	560.
Burchard Pauli	37.	C.	
Bold Joannis	59.	Ceselin Stij Georgij	1.
Eximus Stij Margaretha	100.	Coxroy Stij Elizabetha	15.
Benedicti Kapistai	135.	Czarna Joannis	58.
Bolatin Anna	149.	Cziffra Joannis	91.
Bajareside Maxine	150.	Czudl Margaretha	92.
Bieren Angel fu Maxine	151.	Czival Stij Catharina	128.
Eundem	192.	Czibin Stij Anna	134.
Brodnyan Stij Sophia	152.	Czuder Joannis Mutua	136.
Brodnyan Stij Michaelis	154.	Conradin Barbara	170.
Boldy Elizabetha	157.	Ejndem	230.
Baxem Stij Georgij	222.	Ejndem	234.
Burchard Elizabetha	250.	Czudar Joannis	236.
Buczin Margaretha	254.	Czutta v. Chellung Anna	234.
Debet Dora Ha	240.	Cz. Szadura Matka	247.
Burchard Jacobi	287.	Czetto v. Matka Stij	252.
Brodus Eva	291.		
Burchard.		Carove.	

Obrázok 1. (Menný register testátorov), Foto Register 1 a 2

časti protokolu spísanej v 18. storočí až rokom 1702. Zvláštnosťou tohto testamentárneho protokolu je to, že niektoré roky sú z hľadiska vedenia zápisov vakantné a teda z týchto rokov nemáme v protokole uvedený žiadny zápis. Ide o tieto roky: 1686, 1687, 1689, 1691, 1692, 1701, 1706, 1715, 1717, 1719, 1720, 1721, 1723, 1726, 1727, 1741, 1742, 1744, 1745, 1752, 1756. Viac ako 10 zápisov posledných vôlí zaznamenaných za jeden kalendárny rok, sa vyskytovalo v období do roku 1685. Približne od tohto roku sme v našom výskume zaznamenali prudký pokles v počte ročne zaznamenaných zápisov (1 – 5). Celkovo najvyššie počty zapísaných posledných vôlí máme z roku 1679 (45) a z roku 1662 (27).

Obrázok 2. (Vodoznaky), Foto Vodoznaky 1 a 2

Samotní pisári sa však so spomenutými vakantnými rokmi v rámci vedenia testamentárneho protokolu vysporiadali skutočne vynaliezavo. Kontinuitu zápisov nijako neprerušili a tak si niekedy čitateľ môže pri zápisoch na rovnakej strane všimnúť podľa datovania aj niekoľkoročné rozdiely. Naproti tomu 1 – 4 nezapísané strany zvyknú oddeľovať zápisy datované do po sebe nasledujúcich rokov. Nie je to však pravidlo a tak zápisy z po sebe nasledujúcich rokov niekedy plynule pokračujú na rovnakej strane.

V závere formálnej analýzy spomenieme už len prítomnosť dvoch typov vodoznakov. Jeden z vodoznakov má podobu ozdobnej kartuše, v ktorej sú viditeľné iniciály M D a obrázok kvetu s lupeňmi. Pri druhom vodoznaku ide približnú podobu akéhosi rohu alebo polmesiaca. Ďalším špecifikom je aj posledná vôľa Mikuláša Michalszkeho, ktorú spísal v roku 1736. V protokole, ktorý pozostáva s odpisov vytvorených personálom kancelárie tak nájdeme jeho poslednú vôľu zapísanú v gréčtine a následne zapísanú v latinke a latinčine. Latinský preklad vytvoril taktiež gréckokatolík a sabinovský mešťan Konštantín Pascior.

Po prvotnej formálnej charakteristike prešovského testamentárneho protokolu z obdobia rokov 1661 – 1759, je vhodné pristúpiť aj k podrobnejšej analýze. Pre úplnosť je však nutné uviesť, že zmienený protokol je vo svojej podstate knihou odpisov. Znamená to, že zápisy sa doň uvádzali až po smrti jednotlivých testátorov a boli vyhotovené ako úplné alebo čiastočné odpisy originálov (niekedy mohli byť k originálu pripojené súpisy majetku /*Specificatio*/, ktoré nemusia byť súčasťou odpisu testamentu uvedeného v protokole).

Keďže v testamentárnom protokole máme za obdobie rokov 1661 – 1759 zaznamenaných spolu 430 odpisov posledných vôlí, je potrebné uviesť, že sa nám v listinnej podobe v origináli z tohto počtu zachovalo len približne osem zápisov posledných vôlí – testamenty Mateja Wittmana, Daniela Nebesta, Alžbety Boldiovej (*Boldi*), Krištofa Grittera, Anny Placzkitelovej (*Placzkittel*), Jakuba Pongracza⁸ Dôkazom toho, že v tomto prípade ide o knihu odpisov je aj tzv. chronologická nenáslednosť. Niekedy si totiž v datovaní jednotlivých zápisov môžeme všimnúť isté nezrovnalosti (poručníci totiž zomierali v rôznom období). Časovo neskôr spísané testamenty sú niekedy uvedené pred chronologicky staršími zápsmi. Týka sa to odpisov zaznamenaných v rôznych mesiacoch jedného roka, ale aj po sebe nasledujúcich odpisov datovaných do rôznych rokov. Ako príklad uvedieme testament mešťana a tkáča Matúša Frölicha spísaný 23. apríla 1663⁹ a za ním nasledujúci odpis testamentu Apolónie Seyffertovej (*Seyffertin*) spísaný 3. novembra 1662.¹⁰

Z jazykového hľadiska je približne do 20. rokov 18. storočia dominantným jazykom zápisov nemčina a čiastočne sa vyskytujúca maďarčina, v menšej miere slovenčina. Od dvadsiatych rokov 18. storočia až do roku 1759 začala v rámci vedenia zápisov výrazne prevládať latinčina. Je však nutné podotknúť, že často dochádzalo v zápisoch k používaniu dvoch jazykov pre samotný text testamentu a pre formálne časti zápisu: (nadpis, datovacia formulka, koroboračná formulka – latinčina/nemčina, číslovanie bodov poslednej vôle – latinčina – Primo, Secundo ... / nemčina – Erstlichen, Zweyten, Zum Ersten, Zum Zweyten / maďarčina – Elsöben, Másodszor / slovakizovaná čeština s prvkami šarišského nárečia).

Štruktúra zápisov

Nadpis a úvodná časť

Azda najzdlhvejšou a najnáročnejšou časťou nášho výskumu sa ukázalo skúmanie koncipovania samotných odpisov posledných vôlí jednotlivými pisármi. Už pri samotnom označovaní jednotlivých záznamov nadpismi sa v tomto protokole môžeme stretnúť s viacerými odlišnosťami. Niektoré zápisy posledných vôlí sú zaznamenané bez akéhokoľvek nadpisu (testament Kataríny Nels, rok 1677).¹¹ Početnú skupinu tvoria záznamy, ktorých nadpis pozostáva len zo slova testament a z mena testátora (*Testamentum Christiani Scholtz*).¹² Pri odpisoch posledných vôlí, kde poručníkom bola pozostalá vdova sa stretávame s menom zosnulého manžela uvedeným v nadpise (*Testamentum Dominae Annae Nyul Relictae Viduae Georgii Szallay*).¹³ Už z nadpisu sa tak môžeme o poručníteľkách dozvedieť niektoré biografické informácie. Toto tvrdenie v plnej miere platí aj pre spoločné manželské testamenty, v ktorých nadpisoch sú uvedené mená obidvoch manželov (*Testamentum Benedicti Schvarz & Consortis suae Elisabethae Stiberin*)¹⁴ / (Fas-

⁸ MV ŠA PO, fond MMP – Súdne spisy C – 2, inv. č. 167 – 195: škatule č. 97 – 105.

⁹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 37.

¹⁰ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 37.

¹¹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 211.

¹² MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 246.

¹³ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 227.

¹⁴ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 57.

sio mortis causa, seu Testamentum dispositio, super reciprota devolutione Bonorum, inter Georgium Schade, & Consortim Suam Susannam Turcsik celebrata).¹⁵ Niekedy sa čitateľ rovnako stretne aj s datovaním odpisu testamentu už v nadpise (*Testamentum Joannis Jarabinszky Anno 1712, die 21. Mensis Aprilis*)¹⁶ / (*Anno 1661 Die 12. Februarii*).¹⁷ Dátum uvedený v nadpise môže označovať aj začiatok nového kalendárneho roka v rámci vedenia protokolu (*Anno 1685 Testamentum Simonis Podhraczký*)¹⁸ / (*Anno 1684 Testamentum Helenae Synapy*).¹⁹ Veľmi zriedkavo sa už z nadpisu dá vyčítať aj postavenie testátora v hierarchii mestskej komunity (tu myslíme predovšetkým na iné testamenty ako sú testamenty vdov). Ako príklad uvádzame nadpisy odpisov testamentov Kataríny Mesterovej (*Mesterin*), ktorá bola šľachtičná (*Testamentum Nobilis Catharinae Mesterin*)²⁰ a slobodnej ženy Judity Schmidovej (*Schmidin*), (*Testamentum Virginis Judithae Schmidin*)²¹. V drvinej väčšine prípadov sú nadpisy odpisov posledných vôlí uvádzané v latinčine, no nájdú sa aj nadpisy v nemčine (*Testament undt letzter Wille des Herrn Andreae Platschko, wie er es nach seinem Tode will gehalten haben*)²² a slovenčine (*Testamentum Annae Czutkianae. Posledni wule Pani Anni Czutkowey naroczeney Selingerowey. Anno 1679 die 31 Juli*).²³ Hlavne v odpisoch posledných vôlí zaznamenaných v 60. a 70. rokoch 17. storočia (zriedkavo aj v neskoršom období) je nad nadpisom uvedený znak kríža „+“ a zriedkavejšie aj znak dvojitého kríža „‡“. Doposiaľ sa nám nepodarilo identifikovať význam tohto znaku vo vzťahu k testátorom alebo k odpisom ich posledných vôlí. Je možné, že slúžili ako pomôcka pre lepšiu prehľad pre pisára alebo notára. Podobne ako pri predchádzajúcej analýze nadpisov posledných vôlí obyvateľov Prešova zaznamenaných v období rokov 1661 – 1759, aj pri samotnom koncipovaní jednotlivých textov si môžeme všimnúť istú variabilitu, aj keď v mnohých znakoch zostal text zachovaný v obsahovo nezmenenej podobe. Úvodná časť odpisu testamentu začínala najčastejšie datovacou formulkou uvádzanou v latinčine a to aj pri odpisoch zaznamenaných v nemčine a maďarčine. V prípade tohto spôsobu zápisu, úvodnú časť odpisu testamentu formulovali svedkovia (zvyčajne dvaja členovia mestskej rady – testamentári) v 1. osobe plurálu – *My...*, ktorí prišli na príkaz richtára (v zápisoch z 18. storočia postupne prestalo byť v úvodných častiach uvádzané jeho meno)²⁴. V úvodnej časti sa pochopiteľne uviedlo

¹⁵ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 65.

¹⁶ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, s. 371.

¹⁷ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 1.

¹⁸ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 256.

¹⁹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 289.

²⁰ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 202.

²¹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 228.

²² MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 228.

²³ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 234.

²⁴ Uvádzame mená spomenutých mestských richtárov a roky, v ktorých sme ich v odpisoch testamentov prvýkrát identifikovali: Michael Hacker (1668), Ján Weber (1669), Michael Hacker (1669), Ján Makay (1674), Ján Weber (1675), Juraj Fleischhacker (1683), Žigmund Guth (zastupujúci/substitutus, 1684), Pavol Sikszai (1688), Štefan Harsaghy (1696), Sebastián Szeltmayer (1697), Michael Stösel (zastupujúci/ substitutus 1698), Sebastián Szeltmayer (1699), Krištof Gult (zastupujúci/substitutus 1700), Michael Roth (1705), Ján Klesch (1707), Peter Juliany (1711), Sebastián Szeltmayer (1712), Imrich Svaby (1713), Mikuláš Bán (1729), Juraj Szimeny (zastupujúci/substitutus 1729), Juraj Szimeny (1731), Juraj Szmolník (1733), Michael Szimeny (1735), Michael Spak (1738), Mikuláš Bán (1739), Andrej Platschko (1746). Významnou osobnosťou v dejinách Prešova bol richtár a lekárnik Ján Weber, ktorý je autorom protimorového spisu *Amuletum*. Bližšie k jeho životu a dielu pozri napríklad: Anton Bartunek, *Historický vývoj farmaceutického vzdelávania vo vzťahu k územia dnešného Slovenska*

meno poručiť, že je pri dobrom rozume a v úvahe o svojej smrteľnosti sa dobrovoľne a bez nátlaku rozhodol ustanoviť poslednú vôľu.²⁵ Takáto formulácia však predstavovala z hľadiska pestrosti zápisov iba základnú možnosť. Druhou najčastejšou možnosťou, ako začať formulovať svoju poslednú vôľu, bolo, že poručiť už na začiatku textu poukázal na to, že je kresťan. Celý testament totiž v mnohých prípadoch (predovšetkým v nemčine a sčasti aj v maďarčine písaných testamentoch) otvárala trojičná invokácia (V mene svätej a pochválenej Trojice Boha Otca, Boha Syna a Boha Ducha Svätého Amen). Ako príklad rozsahom dlhšej a rozvitej trojičnej invokácie uvádzame úryvok z testamentu lekárnik Martina Haasa z roku 1680. Martin Haas začínal svoju poslednú vôľu týmito slovami: „V mene svätej pochválenej Trojice, Boha Otca, ktorý ma stvoril, Boha Syna, ktorý ma vykúpil, Boha svätého Ducha, ktorý ma posvätil (...)“.²⁶ Aj keď poručiť koncipovali dispozičné časti svojich posledných vôľ prevažne v 1. a 3. osobe singuláru, pre odpisy posledných vôľ, ktoré začínali trojičnou invokáciou platilo, že testátori ich formulovali výlučne v 1. osobe singuláru – Ja... (*Ich.../Ën...*).²⁷ V prvej osobe plurálu My – (*Wir...*) zvyknú byť formulované spoločné manželské testamenty (Pr. testament Daniela Guttha a jeho manželky Anny Karatovej/*Karatin*, r. 1670).²⁸ Pri niektorých zápisoch sa čitateľ stretne aj s tým, že úvodná časť prechádza priamo do dispozície.²⁹ Menej často je testament zostavený tak, že chýba úvodná časť a za nadpisom nasleduje hneď dispozícia (Pr. testament Anny, vdovy po Matejovi Gyorisovi, rok 1671).³⁰

Ak sa na úvodnú časť odpisov testamentov pozrieme ako na zdroj informácií o poručiťoch, zistíme, že ich výpovedná hodnota je rôzna. V mnohých zápisoch nájdeme

od 14. storočia do roku 1918 (Prvá časť), in: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu historie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, Prešov 2017, s. 49 – 76; Lucia Lichnerová, Prínos prešovského lekára a lekárnika Jána Webera do tlačenej produkcie 17. storočia na Slovensku, in: *Studia Bibliographica Posoniensis*, Bratislava 2008, s. 129 – 140; Orsolya Bubryák, Ein bürgerlicher Mäzen in dem 17. Jahrhundert: Johannes Weber (1612 – 1684), Stadtrichter von Prešov, in: *Ars – časopis Ústavu dejín umenia Slovenskej akadémie vied*, Bratislava 2006, s. 185 – 198.

²⁵ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 193. „Anno 1667. die 13, Octobris Geindt wir untenbenannte ordentliche Testamentarii aus beuehfl undt anordnung des Edlewwessen undt wohlweyssen Herrn Johann Webers, der Zeith wohlverordneten Stadtrichters alhier ‚Zur dem Ehrbaren Hansen Klein erschienen, welcher in betrachtung seiner Sterblichkeit, bey gueter Vernunft, freywillig undt ungezwungen folgendes Testament aufgerichtet: (...)“

²⁶ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 258. „Inn nahmen der heyligen hochgelobten dreyfaltigkeit Gott Vatter, der mich erschaffen, Gott Sohn der mich erlöset, Gott heyliger Geist der mich geheyliget (...)“

²⁷ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 280, „Testamentum Jacobi Stein, Im Nahmen der heyligen hochgelobten ? Dreyfaltigkeit Gottes des Vatters, Gottes des Sohnes, Gottes des heyligen Geistes. Amen. Ich Jacob Stein bürger und Sathler (...)“ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 234. „Testamentum Annae Czutkianae. Posledni wule Pani Anni Czutkowey naroczeney Selingerowey. Anno 1679.“ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 242. „Testamentum Sabinae Rajner, Attyanak Fiunak és Sz. Lélek Istennek nevében Amen. Ën Rajner Sabina (...)“ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 60. „Testamentum Joannis Gesztely I.N.I (Iesus Nazarenus Iudeorum ?)“ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 92. „Testamentum Catharinae Glosius I.N.I.“

²⁸ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 158.

²⁹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 330. „Testament der frawen Catharinae Litzstein geborenen Semenzkin, welche dieselbe Vor uns Zu Endts Unterschriebene hierzu verordneten Testamentarii, den 31. Januarii 169 (orezaná strana) bey guther gesunden Vernunft, jedoch mit Leibs schwachheit behaftete aufgerichtet hatt.“

³⁰ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 166.

v úvode spomenuté iba meno poručiteľa, v niektorých aj jeho povolanie.³¹ Z niektorých odpisov sa dozvedáme okrem vykonávaného remesla aj to, že testátor bol mešťan.³² Od začiatku 80. rokov 17. storočia sa začínajú v úvodných častiach odpisov posledných vôľ prešovských mešťanov objavovať zmienky o tom, že členovia mestskej rady a svedkovia spísania testamentu (testamnetári) prišli na žiadosť testátora.³³ Obzvlášť pri poručiteľkách, ktoré mali žijúceho alebo zosnulého manžela (vdovách) zvyknú byť už v úvodnej časti spomenuté mená manželov.³⁴

Odpisy testamentov v skúmanom protokole, ako už bolo uvedené vyššie, boli približne od dvadsiatych rokov 18. storočia zaznamenávané prevažne v latinčine. Do úvodnej časti sa tak v rámci zaužívaných fráz dostali rovnaké vyjadrenia, aké zvykli byť uvádzané v nemecky písaných odpisoch (týkalo sa to hlavne zmienok o príchode svedkov do obydľia testátora na jeho žiadosť, o jeho ťažkej chorobe a dobrom rozume, pri poručiteľkách – zmienky o manželoch). Pribudli však obligátne frázy, ktoré sú z pohľadu diplomatiky, typické skôr pre listinné dokumenty (touto listinou oznamujeme všetkým, ktorým bude doručená). Ako typický príklad tohto vývoja uvádzame ukážku z odpisu testamentu Márie Schönovej (*Schön*) z roku 1753. Touto ukážkou však chceme poukázať aj na to, ako sa, čo sa týka prítomnosti viacerých už spomenutých druhov údajov, sformovala úvodná časť testamentu v polovici 18. storočia, vrátane podoby nadpisu.³⁵

Úvodná časť odpisu testamentu však nemusí byť bohatá len na informácie o samotnom poručiteľovi. Vo viacerých odpisoch testamentov nájdeme isté informácie aj o tom, za akých okolností bol daný testament uzatvorený. V zápisoch pochádzajúcich z prelomu sedemdesiatych – osemdesiatych rokov 17. storočia sa viackrát spomína skutočnosť, že testátor spísal svoju poslednú vôľu v nebezpečnom čase moru. Tak tomu

³¹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 222. „Anno 1678 17. Aprill Auf anordnung undt befehl des wohlleden und wohlweissen herrn Johann Weber derzeit wohlverordneten herrn Stadt richters alhier sindt wir untengesetzte undt ordentliche darzur deputierte Testamentarii in die behausung Gregorii Barwenik Schuemachers erschienen, dessen letzten Willen, welchen er nach seinem absterben gehalten haben will.“

³² MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 135. „Anno 1669, die 22 Aprilis. Seindt wir untenbenannte ordentliche Testamentarii aus beuefhl und anordnung des Edlewessen und wohlweysen Herrn Johann Webers jeziger Zeith angesetzten StadtRichters Zur dem Ehrbahren Stanislaio Benedicti, bürger und Schuemacher alhier erschienen (...).“ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 132. „Anno 1669. die 20 Februarii Seindt wir untenbenannte ordentliche Testamentarii, aus beuefhl und anordnung des Edlwessen herrn Michl hakers, der Zeit wohlverordneten Stadtrichters alhier, Zur dem Ehrweysen friedrich Saaroscher, bürger und binder alhier erschienen (...).“

³³ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 287. „Anno 1683. Die 14. Dezembri in Eperies Auff Anlangen des Ehrbahren Jacobi Bernhardi, Sindt wir (...).“ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 300. „Anno 1685. Die 12 Dezembri. Sindt Wir ordentliche hierzu deputierte Testamentarii, auf instanz der Ehrbahren Judithae, det Weyl. In Gott ruhenden Michael Kniesners hinterlasenen Wittib (...).“

³⁴ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, s. 463. „Infrascripti recognoscimus praesentium per vigorem, quod Anno Modo labente 1746 die 24 Martii Honesta Matrona Anna Demianyi, Prudentis ac Circumspecti Andreae Kudich Conthorali, Aegra quidem, et lecto graviter affixa (...).“

³⁵ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, s. 482. „Dispositio Testamentaria Honestae Matronae Mariae Schön Michaelis condam Szlatinay Relictae Viduae. In Nomine Sanctissimae Trinitati Amen. Infrascripti praesentium vigore recognoscimus memoriae commendamus, quibus expedit universis. Quod posteaquam Anno modo labente et die infranotatarum, ad debitam requisitionem Honestae Matronae Dominae Mariae Schön, Circumspecti condam Michaelis Szlatinay Relictae Viduae ad Domum ejusdem Residentialem fine excipiendae Testamentariae Dispositionis judicialiter exmissi venissemus eandemque licet quidem lecto affixam a longo tempore (...).“

bolo aj v prípade testamentov Baltazára Stiebera a Márie Gräntzerovej (*Gräntzerin*) z roku 1679.³⁶

Ako je zrejmé z už citovaných ukážok, pomerne často sa v úvodných častiach posledných vôľ spomína to, že testátori myslia na svoju smrť (*Betrachtung von der Sterblichkeit*). Je to pochopiteľné, keďže posledná vôľa sa dodnes chápe ako usporiadanie svetských záležitostí pred odchodom na večnosť. Poručitelia v 17. a 18. storočí, sa preto často odvolávajú na skutočnosť, že ich Boh navštívil ťažkou a dlhotrvajúcou chorobou (*mit langwirigen Kranckheit heimgesucht*), že nevedia, kedy si ich povolá k sebe a preto vlastne uzatvárajú poslednú vôľu. Tento naračný prvok tak do istej miery aj priamo odôvodňuje vznik konkrétneho testamentu. Ako príklad uvádzame úryvok z odpisu poslednej vôle najvyššieho strážmajstra a člena cisársko – kráľovského regimentu grófa Serenischu z roku 1681, ktorý okrem už spomenutých úvah o smrti, uviedol aj to, že mu zo dňa na deň ubúdajú sily a nevie, kedy ho Všemohúci Boh povolá z tohto slzavého údolia do večnej radosti.³⁷ V podobnom duchu rozmyšľala aj Alžbeta Burchardová (*Burchardin*) v roku 1679, ktorá navyše uviedla, že so svojim manželom Jurajom Steckelom viedla pekné kresťanské manželstvo na česť Bohu a pre dobrý príklad ľuďom.³⁸

Nestávalo sa to často, ale v niektorých prípadoch neuzatvárali poručitelia svoju poslednú vôľu vo svojom vlastnom príbytku. Takmer v každom odpise testamentu síce nájdeme zmienku o tom, že svedkovia spísania testamentu prišli k poručiteľovi do jeho domu, no ako už bolo uvedené aj v ukážke z odpisu testamentu Baltazára Stiebera (poslednú vôľu spísal v dome svojho brata), niekedy na účel tohto úradného aktu poslúžili obydlia príbuzných, priateľov alebo aj mestský špitál (testament poručíka Jána Karla La Flor z roku 1677, ktorý v prešovskom mestskom špitáli spravovanom minoritmi aj zomrel).³⁹ Na uvedených miestach zrejme testátori v závere svojho života trvalo bývali. Katarína Želinská (*Zelinskin*) sa rozhodla v roku 1685 svoju poslednú vôľu uzavrieť

³⁶ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 238. „*Ich Balthasar Stiber in betrachtung meiner sterblichkeit weilen mich Goth der Allmächtige in dieser Seuch und Pestilencz Zeit Kranckheit heimgesucht: habe eine solche disposition gethan, in meines brudern seiner behausung (...)*“ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 245. „*Ich Maria Gräntzerin geborenen Burchartin nachst betrachtung der jetzigen Pestilencz Zeith, in welcher an der so (...)*“ Podotýkame, že v roku 1679 vypukla v Prešove epidémia moru, ktorej podľahlo podľa niektorých správ asi 3000 obyvateľov (viac ako tretina všetkých obyvateľov mesta) a 4 z 12 členov mestskej rady a z 54 členov volenej obce 19. Z tohto roku máme zachovaný aj najvyšší počet odpisov posledných vôľ: Peter Kónya: Prešov v 17. storočí (1604 – 1711), in: *Dejiny Prešova I.*, ed. Peter Kónya, Prešov 2017, s. 421.

³⁷ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 273. „*Nach dem Ich Caspar Polini, dero Königlichen Kayserlichen des Löblichen Graff Serenischen Regiments zu Hausbestelter Obrister Wachmeister, von Goth den Almächtigen mi einer langwihrigen Kranckheit beladen und mehr von tag zu tag, an meinen leibeskräften abnehme, also Zwar, das es scheint der höchste Goth seye, mich aus diesem Jamerthal und zeitlichen leben in das Ewige abzufodern entschlossen. Solchem nach hab ich meinen Willen in den göttlichen gesetzet, und mir Vorgenommen, noch bey guthen Verstande aus meiner Habschaft alhier ein ordentliches Testament und Codicill oder letzten Willen aufzurichten und Zuschliessen: (...)*“

³⁸ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 250. „*Ich Elisabeth Burchardin, weil mich Goth der Allmächtige mit einer schweren Kranckheit hath heimgesucht, als welcher Goth weis ob ich kann aufkommen, weil das ich nun keine Erben nach mir lasse, Undt ich Goth sey lob, über ander (orezaná strana) halbjahr mith meinem lieben Mahn Georgio Steckel, eine schöne Christliche Ehe geführt habe, welche Goth zu Ehr (orezaná strana) undt anderen leüthen Zu guthem Exempel ist, daher wie ich auch?, vor meinem Todt, bey meinem guthen Verstand aus meinen guthen Willen ohngezwungen eine kürtze disposition wegen meinen kleinen Theils (...)*“

³⁹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 206.

v dome istého Jána Bösa. V nasledujúcom texte testamentu je však uvedené, že tento dom od nej na istý čas Ján Bös odkúpil.⁴⁰

Dispozičná časť

Z obsahového hľadiska ide o najpodstatnejšiu časť celej poslednej vôle. V drivej väčšine odpisov posledných vôlí v skúmanom období otváralo dispozičnú časť odkázanie duše Všemohúcemu Bohu a tela matke zemi. Doposiaľ bol publikovaný výskum dejín funerálnej kultúry Prešova v 18. storočí s využitím práve testamentárneho protokolu z obdobia rokov 1661 – 1759.⁴¹ Menej často začínala dispozičná časť súpisom zbožných odkazov súpisom finančných odkazov pre cirkevné a svetské inštitúcie pôsobiace v Prešove v 17. a 18. storočí alebo priamo delením majetku. Z hľadiska štruktúry zápisov zvykli byť záverečné časti dispozície vyňaté z celkového poradia a uvedené iba týmito slovami: Item, Letzlich, Übrigens.

Z predchádzajúcich skúseností s výskumom dvoch rozsiahlych prešovských testamentárnych protokolov (roky 1661 – 1822), usudzujeme, že dispozičná časť predstavuje bohatý zdroj poznatkov využiteľných pri viacerých parciálnych výskumoch vo vzťahu k dejinám mestských špitálov, rehoľných rádov a konfesionality, hmotnej kultúry, rodinných vzťahov, historickej topografie a dejín dedičského práva. Bližšiu analýzu dispozičnej časti preto ponechávame ako námet a tému pre tieto výskumy.

Záverečná časť

Do záverečnej časti sa podľa všeobecne platných pravidiel diplomatickej analýzy zaraďuje koroboračná a datovacia formulka. Pre lepšiu ilustráciu podmienok, za akých boli koncipované odpisy prešovských meštianskych testamentov sme sa však rozhodli bližšie analyzovať aj posledný bod dispozičnej časti. Okrem zmienok o odkazovaných

⁴⁰ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 257. „Anno 1685. Die 10 Martii, Auff anordnung und beuefl Ihro Edlwesten, Herrn Geörg Fleischackers Wohlbestelten StathRichters alhier, alhier Seindt Wir Endts benandte ordentliche Testamentarii, in Herrn Johan Bös behausung erschienen, aldar von der frauen Catharina hinterlasenen Withib, der Seeligen Johannis Zelinski dero letzten Willen Zuvernehmen (...).“

⁴¹ Zuzana Dzivá, Prešovské meštianske testamenty ako prameň k dejinám mestského špitála v Prešove v 2. polovici 17. storočia, in: *Spoločnosť a dejiny III. (pramene – pamiatky – kultúra)* [online], ed. Marcela Domenová, Prešov 2020, s. 7 – 28. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova10>>, Zuzana Dzivá, Špitály v Prešove v 18. storočí v zrkadle testamentov, in: *Od prameňov viery k dejinám cirkvi III.* [online], ed. Marcela Domenová – Ján Džujko, Prešov 2021, s. 27 – 53. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova13>>; Zuzana Dzivá, Zbožné odkazy v prešovských meštianskych testamentoch v 2. polovici 17. storočia, in: *Od prameňov viery k dejinám cirkvi II.* [online], ed. Marcela Domenová, Prešov 2021, s. 18 – 48. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova11>>; Zuzana Dzivá, Funerálna kultúra v meste Prešov v 18. storočí: Pochovávanie v zrkadle testamentov, in: *Liber – Verbum – Monumentumque III (pramene konfesionality a kultúry v dejinách)*, ed. Marcela Domenová, Prešov 2020, s. 209 – 217; Zuzana Dzivá, „Domum Suam in Platea majori civitatis hujus Eperiesiensis...“ (príspevok venovaný odpisom prešovských meštianskych testamentov ako prameňu pre historickú topografiu Prešova v 18. storočí) – publikovanie plánované v roku 2022; Zuzana Dzivá, Zvieria ako testamentárny odkaz v prešovských meštianskych testamentoch v 2. polovici 17. storočia – publikovanie plánované v roku 2022.

majetkoch totiž môžeme v záverečných častiach odpisov posledných vôlí často nájsť aj penitenčné formulky a žiadosti o ochranu testamentu. Ich podoba je viac alebo menej nemenná. Finančnú čiastku (100/200 zlatých) mal zaplatiť každý, kto by chcel napadnúť testament. Zvyčajne sa táto suma mala rozdeliť na polovicu medzi pozostaleho manželského partnera a mestskú radu. Aj medzi penitenčnými a ochranu žiadajúcimi formulkami sa však nájdú výnimky, z ktorých je jasné, akú vážnosť prikladali testátori svojim posledným vôľam. Vyššie spomenutá šľachtická Katarína Mesterová (*Mesterin*) v závere textu svojej poslednej vôle žiadala mestského richtára a mestskú radu, aby mali pozorný zrak a nikomu ani v najmenšom nedovolili napadnúť jej testament.⁴² Podobnú štylizáciu má aj žiadosť Antona Platschka v jeho testamente z roku 1679, v ktorej prosil cirkevnú vrchnosť o ochranu svojho testamentu, aby mal v zemi svoj pokoj a aby sa aj oni (zrejme tu myslí na cirkevnú vrchnosť) mohli zodpovedať Bohu s dobrým svedomím.⁴³ Podobný trest pre narušiteľov testamentu spomínal v roku 1679 známy prešovský lekárnik Martin Haas. Každého, kto by chcel napadnúť jeho poslednú vôľu povolával pred posledný súd.⁴⁴ O tom, že aj iní testátori sa spoliehali pri otázke zachovania neporušiteľnosti svojich posledných vôlí predovšetkým na božiu spravodlivosť svedčí aj odpis spoločnej manželskej zmluvy pre prípad smrti (*Fassio mortis causa*) uzatvorenej manželmi Gašparom Mihalkom Rebekou Dürnerovou (*Dürnerin*) v roku 1665. Každému z ich priateľov alebo aj jednému z manželov, ktorý by chcel, čo len v najmenšom bode zlomiť testament, má Boh odoprieť šťastie a požehnanie na zemi.⁴⁵ Veľmi podobne sa o rok neskôr o narušiteľoch svojej poslednej vôle vyjadrila aj vtedy tehotná Katarína Glosiusová (*Glosius*). Kto by chcel napadnúť jej testament, tomu nemal byť Boh milostivý ani v časnom a ani vo večnom živote.⁴⁶

Potvrdenie testamentu (koroborácia a svedkovia)

Ako každý úradný dokument, ktorý je výsledkom právneho pokonania, musel byť aj testament potvrdený. Keďže je však predmetom nášho výskumu kniha odpisov testamentov, ktorá slúžila zrejme pre internú evidenciu mestského notára, jednotlivé zápisy sú potvrdené iba podpismi dvoch svedkov (podľa rovnakej písárskej ruky, usudzujeme, že konkrétny zápis vyhotovil jeden z dvojice svedkov a štylizovaným podpisom sa podpísal

⁴² MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 202. „Diesem allen damit ein jeder nachlebe und nachkomme, bithet Sie Ein Ehrenvester Richter und Rath Wolle ein wachsames Aug haben, und nicht in geringsten diesen Ihren Willen widerstreben lassen.“

⁴³ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 228. „(...) als bitt ich eine Christliche von Goth eingesetzte Obrigkeit, sie wolle solchem meinen letzten Willen niemandt gestalt Zu brechen, oder Zu endern, das ich auch in der Erde möge meine Ruh haben, bis Zur gewise Zeith, undt sie auch es mit gueten gewisen Vor Gott mögen verantworten.“

⁴⁴ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 258. „Woferner sich jemandt unterstehen sollte diesen meinen letzten Willen, es sey mit was ? oder Vorwant zu disputieren, oder denselben umbzustossen denselben citire ich hiermit vor das jüngste gericht (...).“

⁴⁵ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 70. „(...) das woferne sich möge befinden Zwischen unseren Freündchafft oder uns beyden, welcher dieses unser ordentliches Testament undt disposition brechen möchte, in dem geringsten Punct alsdann soll diesem Gott khein Glück undt Segen geben auf erden.“

⁴⁶ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 93. „Kdoby tehda usiloval se tento můj Testament Zrussiti temu Pan Bůh nech neracsi ani Zde časne ani na wecsne Milostivy byti. Amen.“

aj za druhého svedka). Už v predchádzajúcich statiach našej štúdie sme uviedli, že svedkovia prichádzali do obydľí testátorov buď na príkaz mestského richtára alebo na žiadosť samotných testátorov a tak originálny zápis poslednej vôle vznikol priamo pri lôžku testátora. Aj keď sa nám zo všetkých odpisov posledných vôlí zachovalo iba osem originálov, je jasné, že originály testamentov boli potvrdené pritlačenými pečatami svedkov a ak používali pečať, tak aj testátorov. Pri menách svedkov v knihe odpisov testamentov však len výnimočne nájdeme v kruhu uvedené písmená L.S. / v kruhu uvedené slovo Sigill, a to isté platí aj pre pečate testátorov. Neskôr sa však ešte zmienime o publikačnej poznámke a pri nej je vždy uvedený aj znak L.S. notára, ktorý poznámku zaznamenal.

Všetky uvedené aspekty (spolu s chronologickou nenáslednosťou) potvrdzujú tézu, že skutočne ide v našom prípade o protokol odpisov, ktorý slúžil pre internú potrebu magistrátu mesta Prešov. Zaujímavo však vyzerá aj otázka podpísania poslednej vôle samotnými testátormi. Tie sa za jednotlivými zápsmi vyskytujú zriedkavo a podobne, ako to bolo pri podpise svedkov, aj tieto štylizované podpisy testátorov boli vytvorené písaťom, ktorý aktuálne vytváral samotný odpis testamentu. Poručníelia (často ležiaci na lôžku ťažko chorí doma), totiž s najväčšou pravdepodobnosťou nemali prístup k internému protokolu odpisov uloženému na radnici. Zohľadniť je potrebné aj spomenutú chronologickú nenáslednosť a teda to, že niekedy jednotlivé odpisy nenasledujú v správnom chronologickom poradí. Poručníelia totiž zomierali v rôznom čase a do samotného protokolu sa ich posledná vôľa (vrátane dátumu spísania) zaznamenala zrejme až po ich smrti. Zaujímavé však je, že aj keď poručníelia k testamentárnemu protokolu odpisov nemali prístup, zjavne o jeho existencii vedeli. V odpisoch posledných vôlí sme našli niekoľko zmienok o tom, že testátori žiadali zapísať svoju poslednú vôľu do protokolu. Nášmu vyššie spomenutému tvrdeniu, že odpisy boli vyhotovené až po smrti testátorov však do istej miery odporuje záverečný text odpisu testamentu Márie Conradovej (*Conradin*) z roku 1674. Poručníelka žiadala o zapísanie svojej poslednej vôle do testamentárneho protokolu ale pravdepodobne o tom chcela byť aj informovaná (*ein Pana mir darvon mittheilen*), čo by bolo možné len ak by ešte žila.⁴⁷ Rovnako v roku 1679 žiadala Žigmund Furar o zaznamenanie svojej poslednej vôle do protokolu.⁴⁸ Už v úvodnej časti si na zaznamenanie do mestského protokolu spomenuli svedkovia v testeменте Magdalény Weimanovej (*Weimanin*).⁴⁹

Celý text odpisu testamentu uzatvárala okrem štylizovaných podpisov svedkov aj datovacia formulka. Obvykle, ak sa dátum spísania poslednej vôle uvádzal v úvodnej časti, tak v závere testamentu sa iba uviedla odkazovacia formulácia (*Actum Anno et die ut supra/supranotatis/suprascriptis*). Ak však nebol dátum spísania uvedený vyššie, tak sa pochopiteľne uviedol v záverečnej časti (*Actum Die, Mensis, Anno*). V nemeckej podobe (*Geshehen/Gegeben in Eperies Die, Mensis, Anno*). Pomerne zriedkavý spôsob datovania

⁴⁷ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 176. „In übrigen sollte Was bleiben soll der Paul Brodtkorb sambt der Schwester Ewa Rosina Pücherin Zugleich Theilen, bitte die Herrn wollen diesen meinen letzten Willen in das Stadtbuch einschreiben, und ein Pana mir darvon mittheilen.“

⁴⁸ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 238. „(...) solches shrifftlich eingericht undt wie deswegen den Testament ProtocollVorgeschiebener Maßen es einverleibet unserer eigenen unterschrift.“

⁴⁹ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 244. „(...) steiff festen, folgendes Testament undt unverbrücklichen letzten Willen niedergeschriebenen undt einzutragen lassen Wie folget.“

podľa cirkevného sviatku (typický skôr pre obdobie stredoveku) je možné nájsť v odpise spoločnej poslednej vôle Daniela Nebesta a jeho manželky. Testament bol pôvodne spísaný pred lektorom Jágerskej kapituly (*lector capituli Agriensis*). Ten ako dátum spísania uviedol najbližšia piata féria po šestnástej nedeli sv. Trojice (*Datum feria quinta Proxima post Dominicam decimam sextam Trinitatis Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo primo* – 16. 6. 1661).⁵⁰

Spolu s dátáciou uzatvárali text poslednej vôle aj podpisy dvoch svedkov (členov veľkej mestskej rady). Ich funkcia pri zostavovaní testamentu sa začala uvádzať v zápisoch približne v sedemdesiatych rokoch 17. storočia. Zväčša boli označení ako vyslaní/riadni/ustanovení testamentári/zastupujúci testamentári v neprítomnosti riadneho testamentára (*pro tunc Testamentarius /ordinarius/constitutus/substitutus Testamentarius in absentia ordinarii Testamentarii*).

V prípade ak text poslednej vôle začínal trojičnou invokáciou, dispozíciou alebo aj úvahou testátora o smrti, bol za textom testamentu zaradený zápis, ktorý osvedčoval spísanie testamentu. Jeho text bol informačne a obsahovo v podstate totožný s úvodnou časťou.

Právny vývin testamentov

Pre testamentárnu prax v slobodných kráľovských mestách, ku ktorým patrili aj Prešov, platilo, že sa zvyčajne riadili miestnymi právnymi obyčajami a právnym poriadkom Tripartitum. Znamenalo to, že meštiansky testament sa ustanovil pred dvoma svedkami (členmi veľkej mestskej rady alebo notárom, alebo jeho zástupcom). Výraznejšiu zmenu v pravidlách zostavovania testamentov mal priniesť zákonný článok č. XXVII/1715, ktorý však slobodné kráľovské mestá nemuseli prijať. Jeho podstatou bolo ustanoviť jednotné pravidlá uzatvárania posledných vôľ. Zároveň však ponechával v platnosti miestne právne úpravy, ktoré boli založené na spolupráci s magistrátom a zaznamenávaní dispozičných aktov do mestského protokolu.⁵¹ Spomenutý zákonný článok z roku 1715 a zákonný článok CVII/1723 však zavádzali povinnosť publikácie testamentu v lehote do jedného roka od smrti testátora.⁵² V prípade nášho protokolu (rok 1723 neuvedené žiadne zápisy) máme prvý zápis o prečítaní testamentu na zasadnutí mestskej rady až z 29. augusta 1724. Ide o testament Mateja Stockingera, ktorý na zasadnutí mestskej rady prečítal šľachtic Ján Klesch s Juditou rodenou Klesch (pozostalou manželkou Mateja Stockingera). Za textom publikačnej poznámky je podpísaný notár Mikuláš Bán. Pre doplnenie kontextu uvádzame, že Matej Stockinger spísal svoju poslednú vôľu 5. 8. 1724.⁵³ Postupne sa podoba

⁵⁰ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. č. 45.

⁵¹ Adriana Švecová, *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, Bratislava 2010, s. 83.

⁵² Adriana Švecová, *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, Bratislava 2010, s. 66.

⁵³ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, s. 390. „Anno 1724. die 29. Mensis Augusti. In Curia Seu Domo Civitatis Praetoria Amplissimo Magistratui per Dominum Joannem Klesch et Nobilem Dominam Juditham Klesch, Egregii condam Matthiae Stockinger Relictam Suprascriptum Testamentum praesentatum est et exhibitum. Eperiessini die, et Anno quibus supra. Ex Mandato Superiori Subscripsit Nicolaus Bán Juratus Notarius. L.S.“

publikačnej poznámky ustálila a uvádzame ju v poznámkovom aparáte. Je to posledná publikačná poznámka zaznamenaná v nami skúmanom testamentárnom protokole.⁵⁴ Zákonný článok CVII/1723 zároveň zavádzal povinnosť začať viesť intabulačné protokoly, do ktorých sa mali evidovať všetky majetkové prevody, vrátane prevodov majetku, ktoré prebehli na základe testamentu. Vzhľadom na obdobie začiatku vedenia protokolu, ktorému sme sa aktuálne venovali (r. 1661 – 1759), si dovoľujeme tvrdiť, že magistrát mesta Prešov túto povinnosť plnil už oveľa skôr.

Registár, publikovanie „in extenso“, faksimile?

Otázka publikovania odpisov posledných vôlí zachovaných vo forme samostatného protokolu je jednoduchá a zložitá zároveň. Testament je druh archívneho dokumentu, ktorý má viac – menej nemennú štruktúru, často k nemu však prislúchajú aj ďalšie zápisy. Predovšetkým tu myslíme na rôzne doplnenia (*supplementum*), potvrdenia (*confirmatio*), modifikácie (*modificatio*), publikačné poznámky, zápisy osvedčujúce spísanie. Pre zachovanie úplnosti výpovednej hodnoty testamentárneho protokolu ako celku sa prikláňame k možnosti faksimile. Forma registára je z nášho pohľadu najmenej vhodná pre tento typ archívneho dokumentu, keďže pre komplexný výskum zameraný na viacero oblastí je potrebné poznať podrobne celé texty jednotlivých zápisov a nie len vybrané informácie. Publikovanie formou „in extenso“ je vodnejšie, ale dáva istý priestor pre pochybenia pri prepise zápisov. Podoba faksimile celého protokolu, ktorá by bola vytvorená prostredníctvom kvalitného fotografického a grafického spracovania sa nám zdá najvhodnejšia. Spolu s vytvoreným menným a miestnym registrom by poskytovala potencionálnym bádateľom najlepšie možnosti pre výskum aj mimo priestorov Štátneho archívu v Prešove a zároveň by išlo aj o esteticky hodnotnú publikáciu. Pri tejto forme publikovania by už bolo na zvážení editora (podľa časových a finančných možností), či by do takejto publikácie okrem výsledkov parciálnych výskumov zaradil aj preklady vysokého počtu odpisov posledných vôlí. Preklady do slovenčiny by totiž výrazne priblížili tento prameň aj laickej verejnosti. Tu by však už bolo v rámci tlačenej verzie potrebné prihladiť aj na predpokladaný záujem/nezáujem bežného čitateľa a celkovú predajnú cenu takejto publikácie. Oveľa ekonomickejším, ale do istej miery aj náročným, sa zdá byť publikovanie v elektronickej podobe, ktoré však v súčasnosti v prostredí slovenských archívov žiaľ takmer neprebíha.

Záver

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že opísať po formálnej stránke archívny dokument je druh nezaujímavého výskumu. Opak je však pravdou. Na príklade knihy odpisov prešovských testamentov z obdobia rokov 1661 – 1759 sme sa presvedčili, ako veľmi je

⁵⁴ MV SR ŠAPO, fond MMP – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, s. 519. „Praeinsertam Dominae Andreae Sztankovics ultimam testamentariam Diaspositionem per Dominos infrascriptos ordinatos Testamentarios Amplissimo Magistratui lectam et publicatam esse. In Sessione Magistratuali Eperiessini 10 Junii 1759 in Curia Praetoria celebrata.“

spôsob vedenia testamentárneho protokolu prepojený s dejinami mesta Prešova a jeho obyvateľov v uvedenom období. V schematicky sa opakujúcich úradných formuláciách nájdeme zmienky o morovej epidémii aj mestského richtára Jána Webera, ktorý je dodnes jednou z významných osobností v dejinách Prešova. Samotný protokol na základe niektorých znakov (chronologická nenáslednosť, absencia spečatenia) veľa napovedá o spôsobe uzatvárania posledných vôľ a zaužívanej administratívnej praxi v Prešove v druhej polovici 17. storočia. Rovnako tak aj o duchovnej mentalite obyvateľov Prešova. Môžeme však povedať, že aj keď diplomatická analýza prameňa patrí k najnáročnejším druhom parciálneho výskumu, jej výsledky sú využiteľné aj pri obsahových a tematických výskumoch. Dopĺňa totiž celkovú mozaiku obrazu o živote mesta, jeho vedúcich osobností a nakoniec aj bežných obyvateľov.

ZOZNAM PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Pramene

Ministerstvo vnútra Štátny archív Prešov, fond Magistrát mesta Prešov – Knihy, inv. č. 483, por. č. 2120.
Ministerstvo vnútra Štátny archív Prešov fond Magistrát mesta Prešov – Súdne spisy C-2, inv. č. 167 – 195: škatule č. 98.

Literatúra

- Anton BARTUNEK, Historický vývoj farmaceutického vzdelávania vo vzťahu k územiu dnešného Slovenska od 14. storočia do roku 1918 (Prvá časť), in: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu historie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, Prešov 2017, s. 49 – 76.
- Orsolya BUBRYÁK, Ein bürgerlicher Mäzen in dem 17. Jahrhundert: Johannes Weber (1612 – 1684), Stadtrichter von Prešov, in: *Ars – časopis Ústavu dejín umenia Slovenskej akadémie vied*, Bratislava 2006, s. 185 – 198.
- Marcela DOMENOVA, Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov: Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526, in: *Acta Historica Neosoliensia: odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*, ed. Rastislav Kožiak – Imrich Nagy, Banská Bystrica 2007, s. 85 – 107.
- Marcela DOMENOVA, K problematike finančných odkazov a tzv. zbožných úmyslov Prešovčanov v Knihe testamentov z rokov 1447 (1474!) – 1513, in: *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky, ANNO 2013* [online], ed. Rastislav Kotulič, Prešov 2013, s. 131 – 143.
- Marcela DOMENOVA, Pentapolitana a testamenty (Stav, charakter a využitie stredovekých prameňov pri výskume každodenného života mešťanov), in: *Pozdné stredoveké testamenty v Českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*, ed. Kateřina Jišová – Eva Doležalová, Praha 2006, s. 253 – 263.
- Michal DUCHOŇ, Testamenty svätajurských a modranských mešťanov ako prameň k dejinám každodenného života v ranom novoveku, in: *Zborník príspevkov ku konferencii s názvom Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, Júlia Ragačová, Bratislava 2005, s. 242 – 255.
- Michal DUCHOŇ, „Maličký statek, který mi Pan Buh propustil“ Dom a domácnosť malokarpatských mešťanov v 17. storočí vo svetle testamentov a pozostalostných inventárov, in: *Historické rozhľady Zborník príspevkov katedry historie FF UCM v Trnave*, Michal Chvojka, Michal Habaj, Prešov 2015, s. 51 – 77.
- Zuzana DZIVÁ, Funerálna kultúra v meste Prešov v 18. storočí: Pochovávanie v zrkadle testamentov, in: *Liber – Verbum – Monumentumque III (pramene konfesionalít a kultúry v dejinách)*, ed. Marcela Domenová, Prešov 2020, s. 209 – 217.
- Zuzana DZIVÁ, Prešovské mešťianske testamenty ako prameň k dejinám mestského špitála v Prešove v 2. polovici 17. storočia, in: *Spoločnosť a dejiny III. (pramene – pamiatky – kultúra)* [online], ed. Marcela Domenová, Prešov 2020, s. 7 – 28. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova10>>

- Zuzana DZIVÁ, Špitály v Prešove v 18. storočí v zrkadle testamentov, in: *Od prameňov viery k dejinám cirkvi III.* [online], ed. Marcela Domenová – Ján Džujko, Prešov 2021, s. 27– 53. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova13>>
- Zuzana DZIVÁ, Zbožné odkazy v prešovských meštianskych testamentoch v 2. polovici 17. storočia, in: *Od prameňov viery k dejinám cirkvi II.* [online], ed. Marcela Domenová, Prešov 2021, s. 18–48. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova11>>
- Daniel HAAS KIANIČKA, Výpovedná hodnota kremnických testamentov zo 16. storočia, in: *Mesto a dejiny*, Martin Pekár, Košice 2015, s. 6–14.
- Peter KÓNYA, Prešov v 17. storočí (1604 – 1711), in: *Dejiny Prešova I.*, ed. Peter Kónya, Prešov 2017, s. 421.
- Lucia LICHNEROVÁ, Prínos prešovského lekára a lekárnik Jána Webera do tlačenej produkcie 17. storočia na Slovensku, in: *Studia Bibliographica Posoniensia*, Bratislava 2008, s. 129–140.
- Judit MAJOROSSY – Katalin SZENDE (ed.), *Das Pressburger Protocollum Testamentorum, I. (1410 – 1487)*, Wien 2010.
- Judit MAJOROSSY – Katalin SZENDE (ed.), *Das Pressburger Protocollum Testamentorum, II. (1487 – 1529)*, Wien 2010.
- Mária ŠORECOVÁ, Testamenty banskoštiavnických mešťanov zo 16. storočia, in: *Zborník príspevkov ku konferencii s názvom Diplomatická produkcia v stredovekom meste*, Júlia Ragačová, Bratislava 2005, s. 225 – 234.
- Adriana ŠVECOVÁ (ed.), *Trnavské meštianske závetý (1700 – 1871), I.*, Trnava 2014, 718 s.
- Adriana ŠVECOVÁ (ed.), *Trnavské meštianske závetý (1700 – 1871), II.*, Trnava 2014, 1384 s.
- Adriana ŠVECOVÁ, *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, Bratislava 2010, 229 s.

ZAPOMENUTÁ EDICE. „PRIVILEGIA KRÁLOVSKÉHO MĚSTA PELHŘIMOVA“ JAKO PŘÍKLAD VÝBĚROVÉ EDICE ÚČELOVÉHO TYPU V PODOBĚ NE ZCELA KLASICKÉHO DIPLOMATÁŘE

LENKA MARTÍNKOVÁ

Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích; martink1@ff.jcu.cz

ABSTRACT

Forgotten Edition. “Privileges of the Royal Town of Pelhřimov” as an Example of an Exclusive Edition of the Purpose-Built Type in the Form of Not-So-Usual Codex Diplomaticus

In 1996, a selection of privileges and charters issued for the town of Pelhřimov by Czech rulers and local nobility in the years 1289–1802 was published. The impetus for the publication was the 400th anniversary of Pelhřimov's promotion to the status of a royal town. The publication was conceived as “representative” and therefore was published in a small edition and did not reach the regular distribution network. Its preparation and processing presented a number of difficulties: the occurrence of deperditas, the varying degrees of damage to the edited documents, the different times of their creation, the different types of fonts, scribal hands and documentary languages used. The paper explains how the editors coped with these obstacles and how they incorporated the special requirements of the commissioning authority, which was the Municipal Office in Pelhřimov, into the edition.

Keywords: lands of the Czech crown; royal towns; Pelhřimov; editions; codex diplomaticus; charters; 13th to 19th century

Výběrová edice nazvaná „Privilegia královského města Pelhřimova“ (*Privilegia civitatis regiae Pilgramiensis*) vyšla na rozhraní léta a podzimu roku 1996 v Pelhřimově. Zadání vzešlo od Městského úřadu v Pelhřimově a zpracovateli edice byli tehdejší zaměstnanci státního okresního archivu tamtéž. Technické stránky vydání publikace se ujal osvědčený partner, jímž byla Nová tiskárna Pelhřimov, s.r.o.¹ Hlavním impulzem pro vznik specializovaného „pelhřimovského listináře“ se stalo významné jubileum: v září roku 1996 uplynulo 400 let od okamžiku, kdy byl Pelhřimov císařem a králem Rudolfem II. povýšen mezi česká královská města. Dostal se do kategorie tzv. podkomořských měst, což představovalo významný postup na žebříčku stavovské hierarchie tehdejší české společnosti. V případě Pelhřimova šlo od roku 1572 v krátké době dokonce už o druhý společenský vzestup. Tehdy se město po delším soudním sporu vyplatilo z poddanství, koupilo od Karla Říčanského z Říčan celé pelhřimovské panství, na němž

¹ Lenka MARTÍNKOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK (edd.), *Privilegia královského města Pelhřimova*. Edice, Pelhřimov 1996, 56 s.

se samo stalo pozemkovou vrchností, a tímto způsobem přešlo nejprve do kategorie tzv. municipálních (tj. ochranných) měst.²

V souvislosti se čtyřtým výročím povýšení mezi královská města se v Pelhřimově v průběhu roku 1996 v rámci oslav připravovala řada akcí, které měly výročí připomenout. Jednou z nich byla v září téhož roku reprezentativní (byť krátkodobá) výstava originálů nejvýznamnějších listin a dalších dokumentů dochovaných ve fondu Archiv města Pelhřimov, a to včetně slavnostního pergamenového majestátu Rudolfa II. vydaného 21. září 1596 v Praze, jímž bylo stvrzeno povýšení Pelhřimova do stavu svobodných královských měst. Místo původně zamýšleného brožovaného a jen několikastránkového katalogu, který by přinesl pouhý přehled a stručnou charakteristiku každého z vystavených dokumentů, však výstavu nakonec doprovodila mnohem náročnější a rozsáhlejší vázaná publikace, navíc v reprezentativním provedení. Vznikla výběrová plnotextová edice zpřístupňující kolekci sedmadvaceti nejdůležitějších privilegií a listin z uvedeného fondu, které byly od středověku až na práh moderní doby postupně pro město Pelhřimov a jeho obyvatele vydány jak místními pozemkovými vrchnostmi, tak i českými panovníky. V edici jsou proto zahrnuty texty pocházející z dlouhého časového období od konce 13. století až do roku 1802.

Než bude podrobněji přiblížena vlastní edice, její charakter, obsah, soubor k vydání vybraných listin, účel vzniku a ediční záměr, nejprve se stručně zastavím u otázky, kterou pro výzkum městské diplomatiky nejen ve středověku, ale zejména v raném novověku a v předmoderní době až do roku 1850 považují za velmi důležitou: jaké jsou v rámci českých zemí možnosti komparace poznatků o různých městských archivech, kancelářích, jejich diplomatických aktivitách, a také o jimi přijatých, jakož i expedovaných listinách a dalších dokumentech, čili jaký je stav zpřístupnění nejen středověkého, ale zejména raně novověkého diplomatického materiálu z našich měst pro potřeby širší badatelské veřejnosti.³ Pro zjednodušení se v tomto příspěvku zaměřím na dvě eventuality, a sice 1. na existující výběrové edice charakteru městských diplomatů (čili listinářů), případně registářů, zpracovaných jako samostatné monografie, a dále 2. na výběr z odborných studií speciálně zaměřených na zkoumání městských privilegií a listin, jak přijatých tak expedovaných.⁴ Za tímto účelem jsem připravila dvě jednoduché tabulky, které ve vý-

² K těmto událostem srov. Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, díl II., Pelhřimov 1927; díl III/1, Pelhřimov 1950; díl III/2, Pelhřimov 1954; nověji Zdeněk MARTÍNEK a kol., *Pelhřimov. Historie – kultura – lidé*, Praha 2014, zejm. s. 151–175 a 178–189; nejnověji Karel KRATOCHVÍL – Pavel HOLUB a kol. (edd.), *Kniha o koupi pelhřimovského statku*. Edice pamětního spisu o sporu pelhřimovských měšťanů s vrchností z druhé poloviny 16. století, Pelhřimov 2017, 298 s.

³ Základní přehled o stavu bádání z poslední doby na poli městské diplomatiky přináší například Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Středověké a raně novověké městské kanceláře: široké téma pro široké využití*, Sborník archivních prací 68, 2002, s. 58–93, kde se nachází odkazy i na mnohé další tituly a literaturu k tématu. Jak důležitá je komparace informací z různých lokalit pak táž autorka ukazuje na příkladu Hradce Králové, Jaroměře a Poličky. Srov. Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Z dosavadního výzkumu městských kancelářů v Čechách v době 18. století (zejména na příkladu vybraných východočeských královských věnných měst)*, Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století, 10, 2020, č. 1, s. 71–83.

⁴ Za tímto účelem studie využívala informace běžně dostupné v publikacích bibliografického charakteru (zejm. Bibliografie československé historie, 1955–1992; Bibliografie české historie od r. 1993; Bibliografie československého archivnictví, 1957–1992, Bibliografie českého archivnictví od r. 1993) a rovněž na webu „Bibliografie dějin českých zemí“ provozovaném Historickým ústavem AV ČR (<https://biblio.hiu.cas.cz>).

běrovém přehledu alespoň rámcově a bez nároku na úplnost mapují situaci nejen v Čechách, ale pro srovnání také na Moravě a ve Slezsku.

Tabulka 1. Přehled 27 editovaných privilegií a listin pro Pelhřimov⁵

Základní udělení práv a výsad	Právní úpravy	Trhová privilegia	Městský statek	Panovnické konfirmace starších listin a práv
1289–1295* <i>Tobiáš z Bechyně</i>	1375* <i>Jan Očko z Vlašimi</i>	1503 Vladislav II. Jagellonský	1511 Mikuláš Trčka z Lipy	1417 Václav IV.
1406 Zbyněk Zajíc z Házmburka	1379 Jan z Jenštejna	1598 Rudolf II.	1511 Bratři Trčkové z Lipy	1468 Jiří z Poděbrad
1596 Rudlof II.	1414* <i>Konrád z Vechty</i>	1602 Rudolf II.	1554 Eva Říčanská z Olbramovic	1561 Ferdinand I.
	1551 Adam Říčanský z Řičan	1674 Leopold I.		1562 Ferdinand I.
	1571 Karel Říčanský z Řičan	1802 František II.		1570 Maxmilián II.
				1628 Ferdinand II.
				1675 Leopold I.
				1719 Karel VI.
				1747 Marie Terezie
				1786 Josef II.
				1794 František II.
3	5	5	3	11

⁵ Kurzívou a hvězdičkou jsou v tabulkovém přehledu a také dále v textu označována deperdita.

Tabulka 2. Přehled speciálních (a výběrových) listinných edic pro města, plnotextových a regestových, případně soupisů listin apod. (s datem vydání)

Čechy			Morava	Slezsko
Diplomatáře	Regesta	Soupisy	Diplomatáře a jiné	Diplomatáře a jiné
Bělá pod Bezdězem (1889)	Česká Lípa (2000)	Domažlice (1981)	Boskovice (1972)	Brušperk (1993)
Bor u Tachova (1987)		Jihočeská města a městečka (1973)	Dačice (1941)	Jablunkov (1938)
České Budějovice (1901)		Středočeská města a městečka (1971)	Fulnek (1959–1960)	Koryčany (1998), regesta
Český Krumlov (1908–1910)		Západočeská města a městečka (1968)	Jevíčko (1939–1940), regesta	Moravská Ostrava (1929)
Domažlice (1848)			Mohelnice (1936)	Opava (1961–1969, 1996)
Hradec Králové (1960)			Moravský Krumlov (1998–2000), regesta	Rýmařov (1994)
Chrudim (1900)			Nové Město na Moravě (1937–1939)	
Cheb (1879)			Nový Jičín a okolí (1999)	
Kamenice nad Lipou (2004)			Valašské Meziříčí (1888–1891)	
Kladruby (1896)			Žďár nad Sázavou (1907)	
Nové Strašecí (1966)				
Pelhřimov (1996)				
Plzeň (1901–1905)				
Polná (1940)				
Příbram (1981)				
Stříbro (1920)				
Teplice-Schönau (1929)				
Ústí nad Labem (1896, 1908, 1971)				
Žatec (1892)				
21	1	4		
26			10	7

Tabulka 3. Rámcový výběrový přehled studií o městských listinách, privilegiích atp. (s připojenou výběrovou edicí v příloze i bez ní)

Čechy	Morava	Slezsko
Broumov (2018)	Brno (2 × 1958, 1993, 2005, 2008, 2009)	Frenštát pod Radhoštěm (2007)
Čechy: královská města (1982, 2018)	Dačice (2017)	Krnov (2018)
Čechy: města (2014)	Hodonín (1931, 1975, 1983)	Slezsko: města (2014)
Čechy: vrchnostenská města (2009)	Hustopeče (1972, 1996)	
České Budějovice (1958, 1959, 1968)	Ivančice (1990)	
Český Brod (1948, 1996, 1999)	Jemnice (2006)	
Dobříš (1915)	Nový Jičín (1997)	
Kadaň (1873)	Stonařov (2002)	
Karlovy Vary (1998)	Uničov (1989)	
Kostelec nad Černými lesy (1981)		
Kralovice (1982)		
Mirovice (2004)		
Náchod (2007, 2009)		
Pacov (1997)		
Pelhřimov: okres (1999)		
Polička (2008)		
Rakovník (2002, 2006, 2016)		
Slaný (1997)		
Vodňany (1960, 1997)		
28	17	3

Oba přehledy bohužel ukazují zhruba totéž, a sice že zpřístupnění diplomatické látky (tedy v prvé řadě privilegií a listin), je v případě našich měst velmi nerovnoměrné, což ostatně konstatoval už na konci devadesátých let 20. století například Jiří Kejř ve své vynikající práci o vzniku městského zřízení v českých zemích.⁶ Samozřejmě zde zohledňují skutečnosti, že Čechy byly rozlohou největší z korunních zemí a že české země byly navíc už od středověku urbanizovány značně nerovnoměrně. Počet zeměpanských a vrchnostenských měst a stejně tak i městeček v Čechách byl tudíž oproti vedlejším korunním zemím násobně vyšší,⁷ čemuž odpovídá i existence vyššího počtu publikací, ať edic nebo odborných statí.

⁶ Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, 348 s.; zde zejm. s. 10.

⁷ Srov. např. Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002, zejm. s. 54–80. Na s. 69 se zde nachází tabulka ukazující přehledně počty královských (zeměpanských) měst, vrchnostenských měst a městeček v jednotlivých zemích

Pro Čechy máme pro základní přehled o situaci k dispozici *Codex iuris municipalis* (dále CIM), který zpravidla v plném textu, výjimečně pak ve formě podrobných registů zpřístupnil diplomatický materiál českých měst, a to soustavně až do roku 1526.⁸ CIM současně antikvoval některé starší městské diplomatáře z konce 19. nebo z počátku 20. století, z nichž většina byla navíc zpracována pro etnicky německá města v Čechách.⁹ V případě Moravy chybějící zpracování čistě městského listinného materiálu aspoň částečně nahrazuje *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) dovedený ale pouze do ledna 1411.¹⁰ Problematickým faktem je bohužel to, že v obou případech jde o edice, které se primárně zaměřují na listinné pozůstalosti ze středověku. Přitom střední a malá česká, ale i moravská a slezská venkovská města, královská i vrchnostenská, a ještě častěji pak městečka v mnoha případech své nejdůležitější listiny obdržela až v průběhu 16. století anebo dokonce ještě později. Příkladem budiž nejen zde uváděná edice pelhřimovských privilegií, o níž bude podrobněji pojednáno dále v textu, ale také edice právních pramenů z města Kamenice nad Lipou.¹¹

Zkoumání konkrétních městských archivů a v nich uložených listin z raného novověku přitom často přináší zcela nové a někdy překvapivé poznatky, které však mnohdy není s čím srovnávat, což je pro diplomatika i správního historika samozřejmě velmi nepříjemný stav, který nemůžou zcela vyřešit ani případné srovnávací pokusy využívající zpřístupněný materiál ze zahraničních městských archivů (pro naše potřeby zejména slovenských, ale i polských, rakouských, nebo maďarských, slovinských, chorvatských apod.). Zda by řešení dokázaly nabídnout „klasické edice“ anebo zda by bylo v případě takto rozsáhlé a současně i roztržité materie, jakou městské listiny a privilegia představují, vhodnější zvolit jiný postup (např. podobný, jakým je pro středověké listiny databáze *Monasterium*), je otázka, kterou by asi bylo třeba vyřešit co nejdříve.

Nyní bych ráda obrátila pozornost ke shora uvedené „zapomenuté“ edici nejvýznamnějšího listinného materiálu z pelhřimovského městského archivu. Jde o výběrovou (speciální) edici, která byla sestavena na základě požadavku, aby do ní byly zahrnuty všechny známé pro město Pelhřimov vydané listiny, které obsahovaly jakékoli právní ustanovení

České koruny a to k roku 1300, 1400 a 1500. Zatímco v prvním roce na Čechy z celkového počtu 252 připadalo 164 těchto lokalit (tj. 65 %), tak v roce 1500 z celkového počtu 650 připadalo na Čechy 418 těchto sídel (64 %), tedy téměř dvoutretinová většina.

⁸ Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH – Antonín HAAS (edd.), *Codex iuris municipalis*, I–IV, Praha 1886–1961. (Díl 1: Privilegia měst pražských; díl 2: Privilegia českých venkovských měst královských do roku 1419; díl 3: Privilegia českých venkovských měst královských 1420–1526; díl 4/1–3: Privilegia českých venkovských měst nekrálovských 1232–1526).

⁹ Srov. např. Ludwig SCHLESINGER (ed.), *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526*, Prag – Leipzig – Wien 1892; Wenzel HIEKE – Adalbert HORČIČKA (edd.), *Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526*, Prag 1896; Karl KÖPL (ed.), *Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen I/1 (1251–1391)*, Prag 1901; Valentin SCHMIDT – Alois PICHA (edd.), *Urkundenbuch der Stadt Krummau un Böhmen I–II*, Prag 1908–1910; případně Augustin MÜLLER (ed.), *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Töplitz–Schönau bis zum Jahre 1500*, Prag 1929. Z českých srov. např. Josef STRNAD (ed.), *Listinář královského města Plzně a druhdy poddáných osad*, I–II, Plzeň 1891–1905; František KRÍŽEK (ed.), *Dačický listinář*, I–II, Dačice 1941 a jiné.

¹⁰ Antonín BOČEK – Josef CHYTIL – Peter von CHLUMETZKY – Vincenc BRANDL – Berthold BRETHOLZ (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, I–XV, Olomouc – Brno 1836–1903. Studie využíla databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

¹¹ Irena KRČILOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK – Lenka MARTÍNKOVÁ (edd.), *Práva a privilegia města Kamenice nad Lipou 1462–1798*, Pelhřimov 2004, 158 s.

dotýkající se stavovské příslušnosti města, postavení obce i jednotlivých jejích příslušníků, dále právního prostředí ve městě, a tudíž v prvé řadě výsad a práv, ale rovněž obecního majetku a městského statku, případně jiných právních skutečností, které se týkaly obce jako celku. Samozřejmostí pak bylo, že sem budou zahrnuta i jejich panovnická potvrzení. Takto sestavený soubor necelých tří desítek privilegií a listin tvoří ucelenou skupinu, která podává dosti přesný obraz o právním prostředí, jaké v městě Pelhřimově panovalo až do poloviny 19. století, a současně také o společenském postavení obce i jejích příslušníků v rámci tehdejší nerovnorodé společnosti.

Pelhřimovský diplomatář tedy obsahuje sedmadvacet listinných textů. Tři z nich dnes představují tzv. deperdita (1289*, 1375*, 1414*), zatímco ostatních čtyřadvacet textů bylo do edice převzato z originálně dochovaných listin anebo z ověřených opisů v panovníckých listinách (1379, 1406, 1417, 1468, 1503, 1511, 1511, 1551, 1554, 1561, 1562, 1570, 1571, 1596, 1598, 1602, 1628, 1674, 1675, 1719, 1747, 1786, 1794 a 1802). Z tohoto souboru pochází deset kusů ze středověku do roku 1526 a čtrnáct kusů z raného novověku až do roku 1802.

Jak již bylo naznačeno shora v tabulce č. 1, z obsahově právního hlediska lze uvedený soubor rozdělit zhruba do pěti základních tematických skupin. V prvé řadě jde o základní práva a svobody (1289*, 1406, 1596); dále pak o právní úpravy dotýkající se celé obce (1375*, 1379, 1414*, 1551, 1571); o tržová privilegia (1503, 1598, 1602, 1674, 1802); o listiny pojišťující držbu městského statku (1511, 1511, 1554); a konečně o nejpočetněji dochované panovnické konfirmace již dříve vydaných výsad, svobod, práv a také listin (1417, 1468, 1561, 1562, 1570, 1628, 1675, 1719, 1747, 1786, 1794). Posledně jmenovaná skupina představuje téměř polovinu (41 %) z celkového počtu těchto významných dokumentů vydaných pro město Pelhřimov. Vzhledem k tomu, jak malou část z této kolekce představují listiny dnes ztracené, můžeme brát soubor městských privilegií a listin pro Pelhřimov jako velmi dobře dochovaný a reprezentativní. Městská rada i obec dbaly o jejich uložení i uchování a na některých z nich v průběhu staletí stavěly své společenské postavení a rovněž ekonomickou sílu, stejně jako jejich případnou obranu.¹² Z přímých dokladů víme i to, že právě městská obec v tomto ohledu bedlivě dohlížela na radu a její počínání a uměla jí řádně zatápnout, pokud nabývala dojmu, že se purkmistr a konšelé obsahu městských svobod, práv a výsad jakkoli zpronevěřují.¹³

Z hlediska formálního, bez přihlédnutí k deperditům, o jejichž podobě většinou nelze říci nic bližšího, jde v tomto souboru ve všech případech o pergamenové listiny v nejpečlivější úpravě opatřené a ověřené velkou pečetí vydavatele, případně v raném novověku také jeho vlastnoručním podpisem. Písmo odpovídá u každého jednotlivého originálně dochovaného kusu době jeho vzniku. Ve všech případech je fyzický stav dochovaných listin dobrý nebo aspoň vyhovující. Pouze některé přípravné dokumenty během jednání o emisi těchto nákladných listin byly psány na papíře a opatřeny ptištěnou pečetí pod papírovým krytem (1627). Soudobé městské listiny vydávané purkmistrem a radou pod

¹² Srov. Z. MARTÍNEK a kol., *Pelhřimov*, s. 158–166 (boj o městská práva v letech 1564–1571), s. 232–234 (konflikty mezi radou a obcí v letech 1657–1687 a později).

¹³ K. KRATOCHVÍL – P. HOLUB a kol. (edd.), *Kniha*, s. 120–121, č. 17 až 19 (spor mezi radou a zastupci obce měšťanů o správný výklad městských privilegií a listin: když konšelé přijali panský výklad směřující v neprospěch města, obec se proti tomu ohradila, trvala na správním výkladu a připomněla konšelům „nevěrnost“ jejich předchůdců, kvůli které přišli měšťané za Trčků z Lípy o jisté arcibiskupské privilegium).

městskou pečeti navíc braly dokumenty pocházející vesměs z panovnické kanceláře jako své vzory, které se snažily napodobovat (1603).

Z hlediska jazykového jsou v edici zastoupeny listiny latinské (pět kusů), (staro)české (čtrnáct kusů) i německé (šest kusů). Jedním z požadavků zadavatele směrem k editorům proto bylo, aby edice uspokojila i mírně poučené zájemce z řad laické veřejnosti. Cizojazyčné texty byly proto v doprovodném aparátu edice doplněny buď dobovým (byl-li k dispozici), anebo moderním českým překladem.

Záměrem a hlavním cílem zpracovatelů bylo připravit edici, která měla být schopna dostát několika požadavkům, jež na ni byly postupně vzneseny. Prvořadé byly (hlavně pro oba její zpracovatele) pečlivá příprava a zpracování odpovídající požadavkům na vědecké nebo alespoň populárně-vědecké edice, jaké se běžně dodržovaly na konci 20. století.¹⁴ Přípravě každého editovaného listinného textu proto byla věnována nejen potřebná péče při přepisu (transliterace) a ediční úpravě (transkripce), ale také poměrně podrobná rešerše v jiných archivních fondech a v dalších pramenech, aby bylo možné doplnit každý editovaný text doprovodným aparátem (textové a kontextové poznámky) v odpovídající kvalitě. Výsledkem tak byl vznik i několika dílčích studií publikovaných oběma editory o málo později.¹⁵

Dalším požadavkem zadavatele byla slavnostní formální úprava publikace, která zpracovatelům připravila nejednu horkou chvíli, neboť se po nich chtělo, aby nezbytný doprovodný aparát edice „pokud možno nezabíral víc textu než editované listiny“. Navzdory tomu však zazněl také požadavek, který se týkal cizojazyčných textů a jejich překladů do soudobé češtiny, o němž jsem se už shora zmiňovala, kvůli němuž se rozsah edice nakonec rozrostl téměř dvojnásobně. Zejména však šlo o to učinit edici dostupnou pro co nejširší okruh zájemců a především badatelů. Většina editovaných listinných textů patří mezi vzácné archivní památky, jejichž předkládání ke studiu v badatelně podléhá zvláštnímu zacházení a ochrannému režimu. Edice tedy měla být současně i prostředkem, jak zjednodušit jejich studium zejména v případech, kdy není pro badatele nezbytně nutné zkoumat přímo originální dokument. Právě tento poslední záměr se nakonec nepodařilo beze zbytku naplnit, ovšem nikoli vinou zpracování publikace. Takřka celý náklad, který činilo pouhých 200 kusů, totiž připadl zadavateli, a tudíž se pro „normální smrtelníky“ stal de facto nedostupným, neboť publikace nebyla uvedena do běžné distribuční sítě.

Přes všechny shora uvedené peripetie vybraný soubor privilegií a listin polepšujících nebo potvrzujících městské svobody, práva a výsady, případně držbu různých částí městského statku, zpřístupnil listiny, jejichž prostřednictvím byly položeny základy právního postavení města Pelhřimova a celé městské obce. Do jisté míry zajišťoval již od středověku a dále po celý novověk také ekonomickou prosperitu města a jeho obyvatel, což ostatně bylo zejména po roce 1596 i v zájmu koruny. Jen hospodářsky konsolidovaná městská obec byla schopna vedle plnění všech ostatních svých závazků platit královskému fisku

¹⁴ Jak editoři uvedli v úvodu k edici, vycházeli ze vzoru, kterým pro ně byl zejména český diplomatář.

¹⁵ Zdeněk MARTÍNEK, *Thrová privilegia měst a městeček na Pelhřimovsku do poloviny 18. století*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska (dále VSP) 10, 1999, s. 41–54; Lenka MARTÍNKOVÁ, *Nový pramen ke nejstarším dějinám Pelhřimovska*, VSP 10, 1999, s. 31–40; TÁŽ, *K tzv. rýnárecké listině z r. 1203 a jejím konfirmacím*, SPFFBU, roč. 52, řada Historica (C 50), 2003, Studia historica Brunensia, Vladimírovi Vašků k sedmdesátinám, Brno 2004, s. 17–29.

pravidelně a v plné výši přímé a časem také různé nepřímé daně, zaváděné zejména od pobělohorské doby.

Stejně tak mohla movitá a konsolidovaná městská obec hradit královské kanceláři i značně vysoké poplatky, které byly vždy spojeny s vydáním těchto slavnostně vyhotovených dokumentů. Již zmíněné privilegium Rudolfa II. ze září 1596 město Pelhřimov vyšlo na „dobrovolný dar“ ve výši 4 000 kop českých grošů.¹⁶

Zatímco ve starší době se potvrzování pelhřimovských městských listin ze strany panovníků dělo zřídka a mělo punc jisté výjimečnosti (zejména před rokem 1526), tak v pozdější době obdrželo královské město Pelhřimov nejméně jedno konfirmační privilegium prakticky při každé změně na trůně. Současně docházelo stále častěji také k revizi obsahu potvrzovaných listin. Nejpozději od doby vlády Marie Terezie v konfirmační formulí pravidelně figuruje ustanovení o sekvestrování všech výsad a svobod odporujících platnému zemskému zřízení a panovnickým zákonům a nařízením, případně poškozujících či narušujících práva třetích osob. Vývoji směřujícímu k odstraňování kolektivních i individuálních výsad a k unifikaci právního prostředí neunikla ani kolekce pelhřimovských právních dokumentů.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Edice pramenů

Antonín BOČEK – Josef CHYTIL – Peter von CHLUMETZKY – Vincenc BRANDL – Berthold BRETHOLZ (edd.), *Codex diplomaticus et epistolars Moraviae*, I–XV, Olomouc – Brno, 1836–1903.

Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH – Antonín HAAS (edd.), *Codex iuris municipalis*, I–IV, Praha 1886–1961.

Wenzel HIEKE – Adalbert HORČIČKA (edd.), *Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526*, Prag 1896.

Karl KÖPL (ed.), *Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen I/1 (1251–1391)*, Prag 1901.

Karel KRATOCHVÍL – Pavel HOLUB a kol. (edd.), *Kniha o koupi pelhřimovského statku*. Edice pamětního spisu o sporu pelhřimovských měšťanů s vrchností z druhé poloviny 16. století, Pelhřimov 2017.

Irena KRČILOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK – Lenka MARTÍNKOVÁ (edd.), *Práva a privilegia města Kamenice nad Lipou 1462–1798*, Pelhřimov 2004.

František KRÍŽEK (ed.), *Dačický listinář*, I–II, Dačice 1941.

Lenka MARTÍNKOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK (edd.), *Privilegia královského města Pelhřimova*. Edice, Pelhřimov 1996.

Augustin MÜLLER (ed.), *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Töplitz–Schönau bis zum Jahre 1500*, Prag 1929.

Ludwig SCHLESINGER (ed.), *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526*, Prag – Leipzig – Wien 1892.

Valentin SCHMIDT – Alois PICHA (edd.), *Urkundenbuch der Stadt Krummau un Böhmen*, I–II, Prag 1908–1910.

Josef STRNAD (ed.), *Listinář královského města Plzně a druhdy poddaných osad*, I–II, Plzeň 1891–1905.

Literatura

Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, díl II, Pelhřimov 1936, X + 1083 s.; díl III/1, Pelhřimov 1950, 840 s.; díl III/2, Pelhřimov 1954, 929 s.

Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002.

Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.

¹⁶ Z. MARTÍNEK a kol., *Pelhřimov*, s. 187.

Zdeněk MARTÍNEK a kol., *Pelhřimov. Historie – kultura – lidé*, Praha 2014.

Zdeněk MARTÍNEK, *Trhová privilegia měst a městeček na Pelhřimovsku do poloviny 18. století*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 10, 1999, s. 41–54.

Lenka MARTÍNKOVÁ, *Nový pramen k nejstarším dějinám Pelhřimovska*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 10, 1999, s. 31–40.

Lenka MARTÍNKOVÁ, *K tzv. rynárecké listině z r. 1203 a jejím konfirmacím*, SPFFBU, roč. 52, řada Historica (C 50), 2003, Studia historica Brunensia, Vladimírovi Vašků k sedmdesátinám, Brno 2004, s. 17–29.

Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Středověké a raně novověké městské kanceláře: široké téma pro široké využití*, Sborník archivních prací 68, 2002, s. 58–93.

Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Z dosavadního výzkumu městských kancelářů v Čechách v době 18. století (zejména na příkladu vybraných východočeských královských věnných měst)*, Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století, 10, 2020, č. 1, s. 71–83.

Internetové zdroje

<https://biblio.hiu.cas.cz>

<https://lindat.cz>

KAMENICE NAD LIPOU: PRIVILEGIA MĚSTA V HISTORICKÉM KONTEXTU

ZDENĚK MARTÍNEK

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov; martinek@mza.cz

ABSTRACT

Kamenice nad Lipou: Town Privileges in the Historical Context

The edition of the Rights and Privileges of Kamenice nad Lipou includes not only the town's codex diplomaticus but also the edition of the town's rights from 1462–1476 and several other documents. It thus presents these documents in the comprehensive context of the original manuscript of the town's law code. The publication of the complete set of the town privileges allows the individual documents to be viewed in the broader context of their genesis. While the privileges issued before 1615 expanded and only exceptionally corrected the rights of the town and the burgesses, in the charters issued between 1638 and 1698 there was a strong element of revision related to the interests of the upper class, the demands of the burgesses and the role of the sovereign power. Another aspect is the consideration of the possibilities of using the publication character of the edition in the context of regional history.

Keywords: Kamenice nad Lipou; towns; privileges; municipal rights; municipal administration; editions

Edice Práva a privilegia města Kamenice nad Lipou 1462–1476 byla publikována v roce 2004.¹ Původním záměrem editorů bylo nově zpřístupnit jednu z nejpozoruhodnějších archiválií uložených v archivním fondu tohoto města ve Státním okresním archivu v Pelhřimově, tzv. práva města Kamenice nad Lipou. Tato práva udělil měšťanům v roce 1462 Jindřich ze Stráže, který do nich dal začlenit také několik článků převzatých z práv města Tábora. Další ustanovení nechal v roce 1476 doplnit tehdejší majitel kamenického panství, nejvyšší kancléř Jan ze Šelmberka.² Obecně akceptovaný význam této archiválie byl již před řadou let potvrzen udělením statutu archivní kulturní památky České republiky.³

Text rukopisu byl již od roku 1960 odborné veřejnosti snadno dostupný díky spolehlivé edici Antonína Haase v jedné ze základních edičních řad, *Codexu iuris municipalis*.⁴ Důvody, proč za této situace přistoupit k edičnímu zpracování znovu, byly především

¹ Irena KRČILOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK – Lenka MARTÍNKOVÁ (edd.), *Práva a privilegia města Kamenice nad Lipou 1462–1798*. Edice. Pelhřimov 2004 (dále jen *Práva a privilegia*).

² František HOFFMANN, *Rukopis práv města Kamenice nad Lipou*. Studie o rukopisech 17, 1978, s. 145–154.

³ Archivní kulturní památka č. 74.

⁴ Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*. Tomus IV/2. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500. Praha 1960, č. 389, s. 93–111.

dva. Prvním bylo zjištění, že rukopis práv, který dnes fyzicky tvoří samostatný svazek,⁵ byl v době svého vzniku s velkou pravděpodobností součástí šířeji zaměřené právní a správní knihy města. Tato kniha je dnes ve fondu Archiv města Kamenice nad Lipou rovněž dochována, a to v podobě neúplného torza.⁶

Souvislost rukopisu práv a nejstarší vrstvy právní a správní knihy je zřejmá jak po stránce paleografické, tak i z hlediska výtvarného pojetí textu. Nejstarší část knihy má jednotnou grafickou úpravu a vznikla nejpозději kolem roku 1520. Kromě textu práv města obsahovala také opisy několika městských privilegií. Poté vedla městská správa knihu až do roku 1579 (s jedinou výjimkou dodatečně pořízeného zápisu z roku 1713), ovšem odlišným způsobem. Původní vazba právní knihy opatřená dřevěnými deskami je dnes silně porušená a nese zřetelné znaky toho, že část původních folií byla ze svazku dodatečně vyjmuta. Samotný rukopis městských práv je dochován v podobě sešitu svázaného v novodobé kartonové vazbě. O tom, jakými peripetii od doby svého vzniku prošel, nevíme v podstatě nic.⁷

Uvedené skutečnosti nabídl editorům možnost prezentovat text městských práv v kontextu původního svazku, tedy v podobě, v jaké fungoval v městské kanceláři, a pokusit se tak naznačit, co takto koncipovaný rukopis prozrazuje o právní a správní praxi poddanského města v 15. a 16. století. Skutečnost, že vedle opisů v právní a správní knize jsou texty některých nejstarších listin dosud dochovány i v podobě originálů, pak zdůraznila provázanost knihy s další důležitou skupinou písemností, jíž je soubor městských privilegií. Touto cestou se zrodila výsledná koncepce edice, která je ve svém oboru sice žánrově poněkud netypická, jejíž obsahová komplexnost a závažnost je však zřejmá.

Druhým důvodem publikování edice pak bylo naplňování poslání regionální archivní instituce, jejímž úkolem je nejenom chránit a ukládat archiválie, které jí byly svěřeny, ale také pečovat o to, aby zůstávaly živou součástí kulturního bohatství regionu, v němž vznikly a k němuž se svým obsahem vztahují. V tomto kontextu vystupovala do popředí samozřejmě otázka, nakolik lze publikací tohoto typu laickou veřejnost oslovit.

Struktura textu právní a správní knihy v kontextu prezentované předpokládané původní podoby naznačuje dvě fáze jejího vzniku. Starší část vzniklá nejpозději kolem roku 1520 obsahuje, jak již bylo řečeno, opisy městských práv a nejstarších městských privilegií. Svým obsahem i náročnějším formálním provedením představuje příklad rukopisu povícero reprezentativní povahy, jak to odpovídalo charakteru a významu jednotlivých textů. Neúplnost fyzického dochování dnes již neumožňuje určit, zda kniha původně obsahovala i opisy dalších privilegií či jiných pro měšťany významem srovnatelných písemností, či zda původní způsob jejího vedení byl již kolem roku 1520 ukončen.

Dochovaná druhá část knihy obsahuje záznamy pořízené především v šedesátých a sedmdesátých letech 16. století a dokládá výraznou proměnu charakteru a funkce svazku v úřední agendě městské kanceláře. Kniha již nyní nesloužila jako náročněji koncipovaný kopíř práv a privilegií města, ale proměnila se ve svého druhu správní příručku, do níž

⁵ Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov, Archiv města Kamenice nad Lipou (dále jen MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Kamenice nad Lipou), inv. č. 14.

⁶ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Kamenice nad Lipou, inv. č. 13.

⁷ Novodobá vazba je nejspíše spojena se jménem Vladimíra Dvorského, jehož *ex libris* a otisk kulatého razítka jsou umístěny na vnitřní straně předního listu obálky. Vladimír Dvorský byl synem českého zemského archiváře Františka Dvorského.

se zapisovaly jak texty pamětního, tak ryze administrativního charakteru. K první skupině náležely vklady veřejnoprávně relevantních textů – záznamy o některých usneseních městské rady, o hmotném zabezpečení městského kostela, faráře a učitele, o údajném udělení práva ke konání dvou trhů některým majitelem z rodu Leskovců z Leskovce či záznam o narovnání rady s mlynářem stran vedení vody.⁸ Je zde ale také zápis o požáru města v roce 1560, tedy text výrazně memorabilního charakteru.⁹

Kromě toho rukopis obsahuje i několik vkladů písemností charakteru soukromoprávního, jako jsou smlouvy a narovnání o dluhy, dědická vyrovnání či narovnání sporů o soukromé pivovary.¹⁰ Vzhledem k tomu, že z agendy kamenické městské kanceláře z období třetí čtvrtiny 16. století nejsou dochovány jiné písemnosti obdobného charakteru a významu, není možné jednoznačněji určit, zda tyto vklady byly učiněny proto, že městská správa pro obdobné záležitosti dosud nevedla další obsahově specializované knihy, či zda se jednalo o nahodile vybrané příklady, které by bylo možné zařadit k oné druhé, ryze administrativní vrstvě. K ní v textu rukopisu patří především formuláře zachovacích listů pro vystěhování z města či pro doložení řádného původu uchazeče o řemeslo nebo formule pronášená při zahájení městského soudu.¹¹ Přepisy textů zmíněných smluv či narovnání mohly tedy pro městské písaře sloužit rovněž jako vzory formálního vyhotovení. Skutečnosti, že v praxi městské kanceláře té doby mohla kniha skutečně plnit úlohu obsahově dosud nespécializovaného institutu, může ale nasvědčovat vklad testamentu Ondřeje z Chmelného, držitele jednoho z měšťanských domů, z roku 1566, jehož textu je předeslána obecná formulace zaznamenávající výslovnou žádost testátora o potvrzení kšaftu zástupci města a o jeho vklad do městských knih.¹² V každém případě podává společná edice obou dochovaných rukopisů strukturovanější obraz o životě menšího poddanského města v 15. a 16. století a o fungování jeho správy.

Celek privilegií města Kamenice nad Lipou zahrnuje 19 listin vydaných mezi léty 1465–1798. Také v tomto případě umožňuje rekonstrukce úplného souboru nahlížet na jednotlivé listiny v širším kontextu jeho geneze. Po formální stránce se sice jedná o písemnosti vyhraněně právního charakteru, u nichž byla vždy primární jejich normotvorná role, tedy stanovení rámce, v němž se obyvatelé města pohybovali, ale se vznikem, fungováním a recepcí těchto dokumentů je spojena i řada otázek a poznatků, jejichž obsah zřetelně přesahuje právní rovinu interpretace. Na druhé straně je zřejmé, že právě zmíněný právní rámec vytváří svébytnou genetickou a obsahovou provázanost celého souboru opírající se o dobové mechanismy udělování, potvrzování či odnímání jednotlivých práv. Již z toho je zřejmé, že rekonstrukce souboru a jeho případné publikování je zde základním předpokladem hlubšího výzkumu.

Kamenická privilegia se v rovině své vnitřní obsahové provázanosti člení na dva soubory. První, početnější a proměnlivější, tvoří listiny týkající se právního postavení městské obce a měšťanů. Druhý, časově a obsahově již z podstaty věci sevřenější, obsahuje privilegia opravňující ke konání trhů.

⁸ *Práva a privilegia*, s. 88–94.

⁹ *Tamtéž*, s. 97.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 87, 91–92, 94–96.

¹¹ *Tamtéž*, s. 86–87.

¹² *Tamtéž*, s. 89–90.

Vznik, respektive vydání jednotlivých privilegií bylo v životě města vždy svého druhu mimořádnou událostí, završením procesu diskusí a střetávání zájmu měšťanů, často aktivních žadatelů, a jejich pánů s jejich představami o organizaci a fungování panství či někdy i celého konglomerátu rodového majetku. Načasování snahy o uspořádání poměrů bylo individuální. Jindřich ze Stráže a Jakub Jindřich Paradies z Eschaide tak učinili na sklonku svého panování,¹³ tak říkajíc sub articulo mortis, a to jak pro své zaneprázdnění předcházející kariérou, tak možná i se snahou učinit milost a obdarování poddaným v prvním či právně zkonsolidovat poměry pro budoucí dědice v druhém případě. Naopak Anna Magdalena Vencelíková z Malovic vydala měšťanům privilegium v roce 1610 jen krátce poté, co se vyvázala z moci poručníků a ujala se sama správy majetku.¹⁴

S tím, jak se postupně rozšiřoval rozsah práv měšťanů, nabývala na významu otázka recepce těchto práv při změně vrchnosti. První krok v tomto směru učinil Jan ze Šelmberka, který byl za svého života vydavatelem několika listin pro Kamenici nad Lipou i další města na své rozsáhlé doméně. V případě Kamenice vydal v roce 1495 měšťanům listinu, v níž shrnul jejich dosavadní oprávnění v oblasti odúmrti, práva dědit a volně se stěhovat z města.¹⁵ Pro poznání toho, jaký význam byl zlistinění právního porřízení současníky přikládán, je zajímavá skutečnost týkající se v privilegiu opomenutého darování výnosu cla, které Jan ze Šelmberka učinil „před dávnými časy“, ale nejspíše pouze ústně. Proto je nechal zahrnout nejenom do textu smlouvy, jíž panství prodal Leskovcům z Leskovce, ale pro větší bezpečnost je nakonec sám ještě ztvdil samostatnou listinou vydanou v roce 1497.¹⁶

Podobné potvrzení či rozšíření práv, alespoň ve formě vydání samostatného privilegia, nebylo při změnách vrchností u Kamenice nad Lipou běžné. Po podkomořím Albrechtovi Leskovcovi z Leskovce, který měšťanům vydal privilegium obdobného charakteru v roce 1507,¹⁷ následovala až zmíněná listina Anny Magdaleny Vencelíkové z roku 1610, tedy o více než sto let později. Ta měšťanům navíc povolila vložit jejich privilegia do desek zemských. Ještě na vyšší stupeň pak tento proces přivedl její manžel a dědic Zikmund Matěj Vencelík z Vrchovišť, který pro měšťany vyžádal v roce 1615 potvrzení jejich práv konfirmační listinou císaře Matyáše.¹⁸

O listiny vydané z panovnické moci opírali do té doby kameničtí měšťané pouze svá práva ke konání jarmarků. Jindřich ze Stráže a Jan ze Šelmberka jim trhovářská privilegia vymohli v roce 1465 u krále Jiřího a v roce 1487 u krále Vladislava II. Jagellonského. K nim pak v roce 1652 přibýly další dvě listiny od císaře Ferdinanda III. získané s pomocí dalšího majitele města, Bartoloměje de Lassaga – Paradies.¹⁹ Je však paradoxní skutečností, že navzdory takovému počtu listin došlo při přejímání termínů jarmarků mezi jednotlivými listinami či jejich konfirmacemi k tolika nepřesnostem, že se měšťané z Kamenice nad Lipou postupně domohli nadstandardního počtu trhů.²⁰ S právním

¹³ *Tamtéž*, listiny č. 1, 11.

¹⁴ *Tamtéž*, listina č. 9.

¹⁵ *Tamtéž*, listina č. 5.

¹⁶ *Tamtéž*, listina č. 6.

¹⁷ *Tamtéž*, listina č. 8.

¹⁸ *Tamtéž*, listina č. 10.

¹⁹ *Tamtéž*, listiny č. 2, 4, 12, 13.

²⁰ V průběhu konfirmačního řízení u obou listin císaře Ferdinanda III. z roku 1652 bylo snad přihlédnuto i k zápisu v právní a správní knize, podle něhož konání dalších dvou trhů povolil městu v neuve-

zakotvením jejich termínů si pak lámali hlavu ještě úředníci českého místodržitelství či právníci vídeňského Nejvyššího správního soudu při revizi oprávnění ke konání trhů na přelomu 19. a 20. století.²¹

Zatímco privilegia ke konání trhů práva měšťanů kontinuálně rozmnožovala, u listin týkajících se práv městské obce a měšťanů je mezi privilegii vydanými do počátku 17. století a později zřetelný rozdíl. Zatímco privilegia vydaná do roku 1615 práva obce i měšťanů rovněž rozšiřovala a jen výjimečně korigovala, v listinách vydaných v následujících desetiletích byl výrazně přítomný prvek revize související se zájmy vrchnosti, s požadavky měšťanů a s rolí panovnické moci.

K dílčí revizi přistoupila ve svém privilegiu již Anna Magdalena Vencelíková v roce 1610, když právo volného stěhování omezila pouze na měšťany, kteří se dobře chovají vůči vrchnosti a neporušují boží příkázání, a z potvrzení vyloučila leskovecké listiny týkající se nakládání se sirotky. K mnohem výraznějším změnám však došlo v proměněných společenských poměrech po roce 1620. Do starších práv měšťanů podstatným způsobem zasahovalo privilegium Jakuba Jindřicha Paradiese z Eschaide z roku 1638 a v odlišném kontextu také privilegium Jana Izaiáše z Hartigu vydané v roce 1694.²² Poté již v řadě privilegií následují pouze panovnické konfirmace. Císař Leopold I. vydal takovouto listinu v roce 1695, mimo jiné jako nejvyšší arbitr ve sporu měšťanů s vrchností.²³ Poslední čtyři listiny souboru, konfirmace od Karla VI. z roku 1740, od Marie Terezie z roku 1747, od Josefa II. z roku 1783 a od Františka II. z roku 1798,²⁴ pak již byly pouze víceméně rutinním produktem obligátního konfirmačního řízení, jehož důsledkem bylo především otevření cesty k postupnému omezování individuálních práv měšťanské komunity v souvislosti s proměnami právního prostředí.

Zastavme se však ještě u zajímavých osudů dvou městských privilegií z pobělohorské doby. Listina císařského plukovníka Jakuba Jindřicha Paradiese z Eschaide, který kamenické panství získal v roce 1623, byla vydána až v roce 1638. Po řadu let tedy ve městě formálně vládlo právní provizorium, neboť podle tehdy prosazeného právního názoru pozbývala stará privilegia bez potvrzení novou vrchností svou platnost. Tuto skutečnost neopomněl vydavatel listiny zdůraznit v rozsáhlé naraci, kde také, zcela neočekávaně, cítil potřebu ospravedlnit svou pozici konstatováním, že panství od císaře řádně koupil, zaplatil a nechal vložit do desek zemských. Nedůvěru ve stabilitu poměrů však dávali najevo i měšťané, kteří si na vrchnosti vymohli výslovné ustanovení o provádění obnov městské rady, závazek, že žádný z budoucích majitelů nebude moci obsah Paradiesovy listiny změnit, a právo odvolat se v případě potřeby přímo k panovníkovi. Restriktivní prvky zahrnovaly samozřejmě omezení městských práv pouze na osoby katolického vyznání, omezení práva na stěhování v zájmu zabránění depopulace města, a především bezskrupulózní přivlastnění si důležitého zdroje příjmů, měšťanského pivovaru, za nějž

deném roce některý z příslušníků rodu Leskoců z Leskovce. O případném zlistinění tohoto právního aktu však nejsou dochovány žádné informace, udělování práva ke konání trhů bylo navíc obvykle výsadou panovníka. *Práva a privilegia*, s. 90–91, v originále fol. 18r.

²¹ Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní úřad Kamenice nad Lipou, inv. č. 847, kart. č. 265.

²² *Práva a privilegia*, listiny č. 11, 14.

²³ *Tamtéž*, listina č. 15.

²⁴ *Tamtéž*, listiny č. 16–19.

dostali měšťané pouze neadekvátní náhradu v podobě práva obchodovat se solí a vínem. Privilegium také poprvé obsahovalo ustanovení o robotních povinnostech měšťanů, dosud evidovaných pouze v urbáři.²⁵

První pobělohorská vrchnost se tak ještě spokojila s příjmem z pivovaru a výši robot stanovila mírně. To se ovšem změnilo za Paradiesových nástupců, kteří se v duchu zásad hospodaření robotního velkostatku snažili rozsah robotní práce zvyšovat, případně nutili měšťany k její aboliční nebo k povinnému odebírání produktů velkostatku. V tom jim ovšem do jisté míry bránilo znění privilegia jejich předchůdce. Spory mezi oběma stranami se tak vlekly řadu let. V této době se i zde objevil proslulý fenomén „starých práv“. Jimi kameničtí měšťané rozuměli soubor předbělohorských privilegií, která byla přes panovnickou konfirmaci a vložení do desek zemských po Bílé hoře formálně zneplatněna a posléze nahrazena listinou z roku 1638. V povědomí měšťanské komunity však měla i po mnoha desetiletích stále své místo. Po zkušenostech z poddanského povstání roku 1680 byl takovýto boj za „stará práva“ ovšem natolik podezřelou a nežádoucí aktivitou, že v roce 1692 císař Leopold I. nařídil stará kamenická privilegia z desek zemských vymazat.²⁶

Teprve tento razantní krok zlomil vůli měšťanů k odporu a otevřel cestu ke smíru s vrchností. K němu ovšem došlo již za dalšího majitele panství Jana Izaiáše z Hartigu. Tento vysoký úředník české dvorské kanceláře uměl ocenit výhodu kompromisu a výsledek vyjednávání s měšťany nechal v roce 1694 vtělit do podoby formálně značně netypické listiny. Roli jakési narace zde zaujímal inzert supliky měšťanů, základ dispozice pak tvořila odpověď vrchnosti na jednotlivé body supliky. Přes četné obsahové přesahy nebyl ovšem poměr této listiny k předchozímu privilegii Jakuba Jindřicha Paradiesa vztahem původní listiny a její konfirmace, ale obě písemnosti představovaly víceméně samostatnou právní a textovou variaci na soubor práv měšťanů. Hartigova listina se pak stala na další desetiletí základní normou upravující poměry měšťanské obce a její povinnosti vůči vrchnosti. V roce 1695 potvrdil její platnost císař Leopold I. a Hartig neváhal využít svého postavení u vídeňského dvora a vyžádat u panovníka pro měšťany udělení „perdonu“ za mimořádně závažný delikt odporu proti vrchnosti a povolení k vložení panovnické konfirmace znovu do zemských desek.

Vlastní ediční zpracování vycházelo z obecných zásad platných v době přípravy publikace s přihlédnutím k charakteru a době vzniku jednotlivých editovaných písemností. Obě části rukopisu právní a správní knihy jsou společně uloženy ve fondu Archiv města Kamenice nad Lipou a dochovány jsou ve velmi dobrém stavu. Poněkud komplikovanější situaci bylo třeba řešit u souboru privilegií, kde vlastnímu edičnímu zpracování musela předcházet rešerše ve fondech dalších archivů.²⁷ Rekonstruovaný soubor čítal nakonec 19 listin z let 1465–1798, z nichž jedenáct bylo dochováno v originále a text zbývajících osmi byl znám ze soudobých či pozdějších opisů, inzertů, výjimečně registů.

²⁵ Jindřich VACEK, *Poddanské povinnosti na panství Česká Kamenice, v polovině 16. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností 64, 1956, s. 176–183.

²⁶ O průběhu sporu obecně Jindřich VACEK, *Spor poddanského města České Kamenice s vrchností koncem 17. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností 63, 1955, s. 203–221.

²⁷ Národní archiv Praha, fondy a sbírky Česká dvorská kancelář, Salbuchy, Rybičkova sbírka; Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Velkostatek Kamenice nad Lipou.

Zde je třeba připomenout specifický problém týkající se velmi rozsáhlé listiny Jakuba Jindřicha Paradiesa z Eschaide z roku 1638. Ta je sice dochována v originále,²⁸ ale jeho písmo postupně mizí natolik, že na několika místech je dnes text již prakticky nečitelný. V tomto případě zvolili editoři formu paralelní edice neúplného znění originálního textu listiny, jeho pozdějšího opisu z roku 1811, který však není zcela přesný, a výtahu pořízeného někdy kolem roku 1700. Díky dochování těchto verzí má dnes uživatel nakonec k dispozici text privilegia v dostatečné úplnosti. Ediční zpracování v tomto případě navíc plní svou roli i při zabezpečení fyzicky nevratně poškozené originální archiválie.

Jak již bylo uvedeno, patřilo od počátku k záměru zpracovatelů zpřístupnit editované prameny i širší veřejnosti. Tomu bylo třeba přizpůsobit způsob zpracování, ovšem s tím, že současně musely být zachovány i všechny standardní postupy ediční práce. Doprovodný aparát proto obsahuje nepominutelné informace odborného charakteru, současně však byl doplněn a rozšířen tak, aby mohl posloužit i zájemcům mimo okruh poučených badatelů. Součástí edice je proto zejména zevrubně koncipovaný úvod, který vydávané písemnosti zasazuje do širších historických souvislostí a do kontextu dějin města Kamenice nad Lipou a regionu jihovýchodních Čech. Listiny, jejichž originální znění je německé, případně latinské, jsou pak ze stejného důvodu opatřeny v doprovodném aparátu dobovými či moderními českými překlady. Samotný text městských práv a do jisté míry i texty editovaných privilegií jsou navíc natolik obsahově barvitě, že nabízejí i pro laického zájemce poutavý obraz každodennosti měšťanské komunity poddanského města v 15. století i v pozdější době.

Zkušenosti se zpracováním a následnou reflexí edice kamenických práv a privilegií naznačují, že i v případě regionálně zaměřeného výstupu přináší vklad editorské práce nepominutelný přínos v oblasti systematického průzkumu pramenů a vytvoření podmínek k jejich adekvátnímu rozboru a hodnocení. Kladný ohlas a zájem místní veřejnosti pak dokládají, že i edice, tento zdánlivě akademicky odtažitý žánr, pokud respektuje specifické potřeby širšího okruhu potenciálních uživatelů, může přispět k jednomu ze základních úkolů vědy, totiž ke kultivaci historického povědomí společnosti.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny nevydané

Národní archiv Praha, Česká dvorská kancelář, sign. IV D 7, inv. č. 129, 759.

Národní archiv Praha, Salbuchy, Vídeň, sv. 25, fol. 347–364, 294–303, sv. 266, fol. 693–696.

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov, Archiv města Kamenice nad Lipou, inv. č. 4, 13, 14.

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní úřad Kamenice nad Lipou, karta č. 265, inv. č. 847.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Velkostatek Kamenice nad Lipou, inv. č. 1092.

Edice pramenů

Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*. Tomus IV/2. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500. Praha 1960, 410 s.

²⁸ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Kamenice nad Lipou, inv. č. 4.

Irena KRČILOVÁ – Zdeněk MARTÍNEK – Lenka MARTÍNKOVÁ (edd.), *Práva a privilegia města Kamenice nad Lipou 1462–1798*. Edice. Pelhřimov 2004, 158 s.

Literatura

František HOFFMANN, *Rukopis práv města Kamenice nad Lipou*, Studie o rukopisech 17, 1978, s. 145–154.

Jindřich VACEK, *Spor poddanského města České Kamenice s vrchností koncem 17. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností 63, 1955, s. 203–221.

Jindřich VACEK, *Poddanské povinnosti na panství Česká Kamenice, v polovině 16. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností 64, 1956, s. 176–183.

IV. METODOLOGICKÉ VÝZVY: SPECIFICKÉ PRAMENY A NOVÉ TECHNOLOGIE

ZPŘÍSTUPNĚNÍ LISTINNÉHO MATERIÁLU V EDICÍCH RANĚ NOVOVĚKÝCH EGO-DOKUMENTŮ NEBO VYPRÁVĚCÍCH PRAMENŮ

MARIE RYANTOVÁ

Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích; ryantova@ff.jcu.cz

ABSTRACT

Making Documents Accessible in Editions of Early Modern Self Documents or Narratives

The aim of the paper is to draw attention to documents of a diplomatic nature that can be found in various early modern ego-documents or narrative sources. Usually, these are documents that are significantly older and often difficult to access elsewhere, damaged or have not survived to this day. Three examples were selected – the memoirs of Jindřich Hýzrlé of Chodaw, which contain a number of charters and other official documents, the text of the passport of the Dominican and exile Jiří Holík, included in his anti-Catholic printed books, and the chronicle of the provost of the monastery in Borovany by Konrád Fischer, also with examples of many charters and other official documents. Attention is also paid to the editorial processing of these documents, where, due to the different nature of the entire source, a different method is usually chosen than in classic diplomatic editions.

Keywords: ego-documents; narrative sources; official documents; charters; edicts; Jindřich Hýzrlé a Chodow; the exile Jiří Holík (Georg Holyk); passport; monastery of Borovany; the provost Konrad Fischer; transliteration

Edice listinného, resp. diplomatického materiálu z období středověku tvoří tradiční součást kritické historiografie v podstatě již od jejich počátků, takže sama jejich historie je dosti bohatá a o jejich významu není pochyb. Jak dokládají jiné příspěvky informující o stavu a perspektivách těchto edic, přesto nejde o uzavřenou kapitulu a nadále existují mnohé s nimi související otázky, úkoly a rezervy. Tím spíše to platí, pokud jde o zpřístupňování materiálu raně novověkého, kde množství dochovaných dokumentů oproti středověku narůstá mnohem výrazněji – a přitom ani chronologicky nejvíce „rozprážené“ edice listinného materiálu obvykle nepřekračují rok 1526 (např. *Codex iuris municipalis* do roku 1526, nebo *Regesta imperii* do roku 1519). Specifickou výjimku představují edice nunciatur, příp. edice regest z fondu „Militare“, a samozřejmě edice jiných typů diplomatického materiálu (berní rula, soupis poddaných podle víry, zpovědní seznamy, městské knihy, urbáře, aj.). Cílem tohoto příspěvku, který si v žádném případě neklade nároky na úplnost, je upozornit na několika příkladech na písemnosti listinného charakteru v různých ego-dokumentech nebo vyprávěcích pramenech a také na jejich ediční zpřístupnění či jeho úskalí.

1. Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů

Prvním příkladem jsou známé „příběhy“ Jindřicha Michaela Hýzrla z Chodů, které jsou dochovány hned ve dvou verzích: české, nacházející se původně v Archivu Národního muzea, poté v Archivu Země české a dnes v Národním archivu (sign. A 215), a německé, uložené v Knihovně Národního muzea (sign. VI A 12).¹ Český rukopis byl zpřístupněn ve známé edici z roku 1979,² i když se nejedná o edici kritickou, ale spíše populární, určenou širší veřejnosti, současně do ní byl zahrnut také překlad německého rukopisu, jehož kritická edice vyšla zcela nedávno.³ Nemám v úmyslu rekapitulovat na tomto místě detailně obsah tohoto ego-dokumentu, v němž autor vyličil své bohaté zážitky, ale především chci upozornit na nemalé množství úředních dokumentů v podobě listin, dekretů či jiných typů písemností, které autor do svého textu zařadil v podobě přepisu, a to k dosvědčení uváděných informací, takže představují cenné svědectví o vnímání úředních písemností a jejich významu. Edice z roku 1979 však tyto dokumenty nezřídka opomíjí, nebo na ně případně upozorňuje v poznámce, a J. Petráň v závěrečném pojednání o genezi Hýzrlého díla označuje závěrečné pasáže, kde počet těchto textů narůstá, dokonce za „kopiář různých listin a listů, proložený tu a tam kratší zmínkou pro paměť“.⁴ Připomenu výběrově alespoň několik (úplný výčet by byl rozsáhlejší), i s ohledem na zmíněnou variabilitu dokumentů:

Listina Rudolfa II. z 19. července 1611, již povyšuje Jindřicha Michala Hýzrlého z Chodů a jeho mladšího bratra Bernarda do stavu svobodných pánů (KNM, sign. VI A 12, fol. 83v–85r)⁵ – v edici z roku 1979 na s. 280–282, v českém překladu, bez závěrečných podpisů a odkazu na folia německého rukopisu.

Dekret z 19. listopadu 1629, jímž je Jindřich Michal Hýzrle z Chodů jmenován reformačním komisařem v Bechyňském kraji (KNM, sign. VI A 12, fol. 139r–v)⁶ – v edici z roku 1979 na s. 359–360.

Smlouva s františkány z 16. května 1636 o zřízení rodinné hrobky (KNM, sign. VI A 12, fol. 147r–v)⁷ – v edici z roku 1979 pouze zmínka v poznámce na s. 369.

Potvrzení generálního vikáře Maxmiliána Rudolfa ze Šlejinic o udělení papežského dispensu k druhé Hýzrlého svatbě (s neterí jeho první choti, Ludmilou Maxmiliánou

¹ *Raiss-Buch und Leben, darinnen begriffen, was ich Henrich Hiesserle von Chodaw, seider vom ailffften Jar meines Alters, als de Anno 1586 angefangen und gefüret, somit Figuren hiebeineben gezieret, unnd jetzt aufs new abgeschrieben worden im 1612* [správně snad 1652, resp. před 1649]). Tento rukopis je přístupný i v databázi www.manuscriptorium.com (editováno 31. 3. 2022).

² Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979.

³ Zdeněk MUŽÍK (red.), *Cesty a život Jindřicha Hýzrla z Chodů. Studie, edice a překlad*, Praha 2021. První svazek obsahuje kromě úvodních studií Jiřího Kubeše a Vítězslava Prchala (Cesta za paměti: Český šlechtic Jindřich Hýzrle z Chodů (1575–1665) a jeho život očima dalších pramenů neliterární povahy), Martiny Šarovcové (Paměti Jindřicha Hýzrla z Chodů v uměleckohistorickém kontextu) a Michala Dragouna (Rukopis německých pamětí Jindřicha Hýzrla z Chodů) zejména samotnou edici připravenou Václavem Bokem a Lenkou Vodrážkovou, k níž byl doplněn upravený a rozšířený překlad převzatý z první edice (jeho autorkou byla Alena Šimečková, kterou doplnili Jiří Kubeš, Karel Pacovský a Marta Vaculínová). Druhý svazek pak tvoří zmenšené faksimile rukopisu.

⁴ Josef PETRÁŇ, Geneze Hýzrlova literárního díla. In: V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, s. 379–388, zde s. 383.

⁵ Z. MUŽÍK (red.), *Cesty a život Jindřicha Hýzrla z Chodů*, s. 222–225.

⁶ Tamtéž, s. 315–317.

⁷ Tamtéž, s. 330–333.

Vratislavovou z Mitrovic) z 15. března 1637 (KNM, sign. VI A 12, fol. 151r–v)⁸ – v edici z roku 1979 pouze zmíněno v poznámce na s. 371, a to jako „list od papeže“.

Nově vydaná edice německého rukopisu, připravená Václavem Bokem a Lenkou Vodrážkovou, tj. filology, již tyto texty zahrnuje – ovšem v podobě transliterace (a to dokonce nezvykle i u výše zmíněného českého dekretu z 19. listopadu 1629,⁹ i když je současně doplněn novodobý přepis), pro uživatele klasických listinných edic tedy bez dalších poznámek či komentářů, zato byl k latinským a německým textům doplněn překlad. Oproti dřívějším přístupům, které tyto texty opomíjely, je rozšíření edice tímto způsobem třeba rozhodně uvítat (což souvisí i s proměnami historiografického zájmu), jiný způsob edičního zpřístupnění je přitom vzhledem k odlišnému charakteru celého pramene (paměti, literární dílo) pochopitelný – ale přesto by bylo vhodné doplnit informace v poznámkách či komentářích, příp. ediční poznámce, a ideálně také dohledávat dochování a uložení originálních archiválií, zejména listin.

2. Pas exulanta Jiřího Holíka

Druhý příklad představuje uvedení úředního dokumentu v tištěné knize – konkrétně v knize někdejšího dominikána Jiřího Holíka (1635–1700/1710?), který v roce 1666 uprchl za hranice s úmyslem stát se protestantským kazatelem českých exulantů, a postupně vydal několik silně protikatolicky zaměřených knih, jimiž se snažil získat podporu.¹⁰ Jiří Holík se pokusil o útěk nejprve během svého působení v Litoměřicích v listopadu 1665, byl však dopaden, krátce uvězněn a poté za trest poslán do konventu sv. Kříže v Jihlavě. Již na počátku září 1666 se mu od tamního převora Konstantina Lustenauera podařilo získat povolení navštívit otce a nevlastní matku, kteří žili údajně dvanáct mil odtud, současně byl pověřen vybíráním almužny pro jihlavský konvent, což i sám přislíbil. Zmíněné povolení, resp. pas, poté J. Holík zařadil jak do zmíněných knih, a to v originálním latinském znění či v německém překladu:

Fünffacher Geistlicher Spiegel. Wittenberg 1669:¹¹ [K3r–v] – latinsky s německým překladem;¹²

Behmisk klage-gråt. Uppsala 1672:¹³ [C6v–C7r] – latinsky;¹⁴

⁸ Tamtéž, s. 338–339.

⁹ Viz výše pozn. 6.

¹⁰ Detailně, včetně edice Holíkových knih, Marie RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku. Der Konvertit und Exulant Georg Holik. Ein Beitrag zur Geschichte des Exils und zur Konversionsproblematik in der Frühen Neuzeit*. Pelhřimov 2016.

¹¹ *Fünffacher Geistlicher Spiegel, in welchem Alle rechtläubige Evangelische, besonders aber die umb Christi willen in dem Königreich Böhmen geplagte und verfolgte, oder aus demselben verjagte betrübte Christen, Sich Ihrer gutten Lehre und Sache, wie auch eines kräftigen Trostes, zuersehen haben, In Böhmischer Sprachen beschrieben, von Georgio Francisco Holyk, Dominicaner Ordens gewesenem Prediger, nunmehr durch des Heil[igen] Geistes Gnade erleuchtetem, rechtläubigen, Evangelischen, Lutherischen Converso. Anitzo aber von demselbigen auff's neue in die Deutsche Sprache übersetzt*. Wittenberg, Michael Meyer 1669 (VD17 39:149052K; [8 + 128] ll.; 8°).

¹² M. RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík*, s. 295–296.

¹³ *Behmisk klage-gråt Thet är En kort och sanfärdigh berättelse om thet ymkelige the rätta Evangeliske Christnas tillstånd uthi Behmen Vthaff Medymkan beskriwfen aff Georgio Holyk The fördrefne Lutherske Behmers Kyrkioheerde*. Uppsala, Heinrich Curius 1672 ([3 + 36] ll.; 8°).

¹⁴ M. RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík*, s. 352.

Blutige Thränen Des Höchst bedrängten und geängsten Böhmer-Landes. Wittenberg 1673:¹⁵ [C8r–v] – v německém překladu;¹⁶

Päbstische Geissel. Wittenberg 1673:¹⁷ [C8r–v] – v německém překladu.¹⁸

Důvodem k zařazení dokumentu do Holíkových knih byla nepochybně snaha ospravedlnit se před případným nařčením z útěku a navrácením zpět na české území, protože na základě dohody mezi císařem a saským kurfiřtem byli stíháni uprchlí poddaní, za jednoho z nichž mohl být Holík považován – a stejně tak nařizovala akta řádových kapitul dominikánského řádu vracet uprchlíky do jejich mateřské provincie a konventu.¹⁹ Zařazení do edice uvedených tisků tak je v tomto případě odůvodnitelné, navíc se jedná o dokument ojedinělý a krátký, a tedy ani doplnění nutných poznámek nebylo problémem. Originální dochování dokumentu (pokud navíc pomíneme případné pochybnosti o jeho existenci či hodnověrnosti) přitom z pochopitelných důvodů (ojedinělý osobní dokument, odvezený za hranice) doloženo není.

3. Probošt Konrád Fischer (1631–1701) a jeho historie kláštera v Borovanech

Jako třetí příklad poslouží sepsání dějin borovanského kláštera, jehož autorem byl tamní probošt Konrád Fischer (1631–1701) a které bylo edičně zpřístupněno v rámci disertace Tomáše Hunčovského.²⁰ Konrád Fischer se stal borovanským proboštem v roce 1677 a v roce 1693 (poté co dokončil sepsání klášterního urbáře²¹) začal psát historii kláštera v Borovanech, a to pod dlouhým názvem *Historia Monasterii B[eatissimae] M[ariae] V[irginis] Visitantis in Borowan Can[onicorum] Reg[ularium] S[ancti] Augustini Sive Deductio Primaevae Foundationis Monasterii. A Quo fundatu[m]? Quomodo? Quo Anno Soecularisatum? Quo Anno, a Quo, Cui denuo S[acro] Ordini restitutum? Qui primi Supe-*

¹⁵ *Blutige Thränen Des Höchst bedrängten und geängsten Böhmer-Landes* (Das ist, Eine kurtze und warhafftige, aber betrübte und traurige Erzehlung der vier erbärmlichen Plagen, mit welchen Das Herrliche und berühmte Königreich Böhmen nun von vielen Jahren her jämmerlich gedrucket worden, Erstlich In Böhmischer Sprache entworfen Von Georgio Holyk, Böhmischen Prediger, Welchen solches Elend auch ziemlich getroffen hat, Nachmals aber Von demselben ins Teutsche übersetzt. Zu Wittenberg, Gedruckt bey Michael Meyern, im Jahr unsers einzigen Erlösers und Seligmachers Jesu Christi 1673). Wittenberg, Michael Meyer 1673 (VD17 39:134451Y; [7 + 112] ll.; 8°).

¹⁶ M. RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík*, s. 416–417.

¹⁷ *Päbstische Geissel*, Das ist Eine kurtze und warhafftige, aber betrübte und traurige Erzehlung der vier erbärmlichen Plagen, mit welchen Das Herrliche und berühmte Königreich Böhmen nun von vielen Jahren her jäm[erlich] gedrucket und gezeisselt worden, mit welcher Geissel alle Papisten, vornemlich aber die Mönche und Pfaffen wiederum durch Gottes Wort wegen ihrer falschen betrüglichen Lehre, und wegen ihres bösen ärgerlichen Lebens gestraffet und gezeisselt werden, Erstlich In Böhmischer Sprache beschrieben Von Georgio Holyk, Böhmischer Exulanten Prediger, Welchen solches Elend auch ziemlich getroffen hat, Nachmals aber Von demselben ins Teutsche versetzt. Wittenberg, Michael Meyer Wittib 1673 ([4 + 112] ll., 8°).

¹⁸ Vzhledem k tomu, že je tisk totožný (až na titulní stranu) s knihou *Blutige Thränen*, byla edice zpracována pouze pro ni (a zmíněnou titulní stranu); viz pozn. 16.

¹⁹ M. RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík*, s. 42, 141; 90, 177.

²⁰ Tomáš HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer. Život a dílo borovanského probošta*, České Budějovice 2021 – disertační práce obhájená na Ústavu archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, která by, doufejme, měla vyjít tiskem.

²¹ Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Třeboň, fond Velkostatek Borovany, sign. VI Gß No 2b (urbár statku Borovany z let 1692–1693).

*riores et Praelati? Qui primi post Restaurationem Inferiores et Professi? Quis verum modernus Status, et Reliqua Monasterii Borovaniensis memorabilia.*²² Cílem proboštova úsilí bylo objasnění a zabezpečení majetkových nároků kláštera, a to ho již při sestavování urbáře přivedlo i ke studiu písemností z dějin kláštera. Některé z nich se v té době stále nacházely v klášterním archivu v Třeboni, odkud ale Fischer získal jejich opisy (a některé zařadil i na závěr urbáře).²³ Seznámení se s těmito dokumenty pak ve Fischerovi probudilo záměr sepsat zmíněnou historii borovanského kláštera, v níž mohl na rozdíl od urbáře vylíčit vývoj kanonie od jejího založení až do své současnosti – a navíc chtěl vytvořit jakousi paměť kláštera i pro budoucí generace, které měly později na jeho práci navázat. Kombinace přepisů starých listin a akt spolu s výčty představených kláštera a popisem pisatelovy současnosti přitom podle aktuálních výzkumů patřily v té době mezi oblíbené způsoby augustiniánských kanovníků pro zachycení minulosti řádového domu a v rámci klášterní historiografie odpovídala struktura těchto děl z typologického hlediska pamětním knihám, které stály na pomezí minulosti a současnosti.²⁴ Konrád Fischer přitom postupně přepsal nejprve pergamenový kodex, který obsahoval opisy listin z let 1455–1464 týkajících se založení a nadání borovanské kanonie,²⁵ a poté pokračoval v opisování dalších listin z let 1339–1508, i když jejich řazení postrádá jakýkoli chronologický či tematický systém; probošt pouze nahodile vybíral takové písemnosti, které měly buď v době svého vzniku jistý význam pro borovanský kostel, respektive klášter, nebo této důležitosti nabyly až v budoucích časech.²⁶ Soustředil se přitom především na různé donace a výsady, jež rozšířily majetek a práva borovanského kostela (potažmo kláštera) a závazky, které z toho pro kanonii následně plynuly, doplněny byly i dva výpisy z desk zemských z let 1614 a 1631, které se týkají pozbytí a znovunabytí dvoreckého statku rodem Kořenských z Terešova.²⁷ Teprve pro vylíčení nedávných událostí, zejména po roce 1658, kdy už Konrád Fischer pobýval v Borovanech, již do svého výkladu začal zapojovat i vlastní postřehy.

Ediční zpřístupnění *Historie* Konráda Fischera²⁸ listinný materiál rozhodně neopomíjí,²⁹ edice respektuje současné zásady zpřístupňování raně novověkých textů,³⁰ doplněn je i poznámkový aparát a bohaté rejstříky, zachycující i jména a lokality z opsaných listin.³¹ Snad jediná připomínka by mohla zaznít k použití transliterace i pro Fischerovy přepisy českých textů³² – autor však v tomto případě zdůvodnil tento postup originálně, a sice tím, že dovoluje zjistit, jakým způsobem K. Fischer, který nebyl českého původu, ale

²² Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Třeboň, fond Velkostatek Borovany, sign. III K β No 21.

²³ T. HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer*, s. 119.

²⁴ Tamtéž, s. 120.

²⁵ Tamtéž, s. 121.

²⁶ Tamtéž, s. 122.

²⁷ Tamtéž, s. 122–123.

²⁸ T. HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer*, s. 135–295.

²⁹ Např. bula papeže Pia II. z 9. září 1458 (fol. 2r–3r) – T. HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer*, s. 138–139; prodej vsi Hluboká zakladateli kláštera Petrovi z Lindy z 8. května 1436 (fol. 28r–30v) – Tamtéž, s. 178–180.

³⁰ Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002.

³¹ T. HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer*, s. 296–340.

³² Kromě prodeje vsi Hluboká (viz pozn. 25) např. list Oldřicha a Jana z Rožmberka z 30. května 1457 („Concordia super Fluvio sub Dworzecz“) – viz T. HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer*, s. 161–162.

pocházel z jižního Německa, české texty četl³³ – a takto připravená edice tak představuje i zajímavý příspěvek k dějinám čtení, pro které není mnoho dokladů k dispozici.

Závěr

Tento příspěvek si kladl za cíl upozornit na diplomatické písemnosti nacházející se v ego-dokumentech či vyprávěcích pramenech (včetně tištěných děl historiografických, kterých by se dalo uvést více) – obvykle se přitom jedná o dokumenty vztahující se k dané osobě či tématu, a to výrazně staršího data, navíc mnohdy jinde obtížně dostupné, poškozené či zcela nedochované. Některé, zejména starší edice však tyto texty opomíjejí nebo jim věnují jen okrajovou pozornost. V případě začlenění do edice je sice vzhledem k odlišnému charakteru celého pramene (paměti, literární dílo) nezdědka použít odlišný způsob než u klasických listinných edic (bez kritického aparátu), lze však zvolit i postupy, které alespoň do určité míry odpovídají požadavkům na kritické zpřístupnění listinného materiálu.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Rukopisy

Knihovna Národního muzea, sign. VI A 12: *Raiss-Buch und Leben, darinnen begriffen, was ich Henrich Hiesslerle von Chodaw, seider vom aiffften Jar meines Alters, als de Anno 1586 angefangen und gefüret, somit Figuren hiebeineben gezieret, unnd jetzt aufs new abgeschriben worden im 1612*

Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Třeboň, fond Velkostatek Borovany, sign. VI Gβ No 2b: urbář statku Borovany z let 1692–1693

Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Třeboň, fond Velkostatek Borovany, sign. III K β No 21: *Historia Monasterii B[eatissimae] M[ariae] V[irginis] Visitantis in Borowan Can[onicorum] Reg[ularium] S[ancti] Augustini Sive Deductio Primaevae Foundationis Monasterii. A Quo fundatu[m]? Quomodo? Quo Anno Soecularisatum? Quo Anno, a Quo, Cui denuo S[acro] Ordini restitutum? Qui primi Superiores et Praelati? Qui primi post Restaurationem Inferiores et Professi? Quis verum modernus Status, et Reliqua Monasterii Borovaniensis memorabilia*

Staré tisky

Behmisk klage-gråt Thet är En kort och sanfärdigh berättelse om thet ymkelige the rätta Evangeliske Christnas tillstånd uthi Behmen Vthaff Medymkan beskriwfen aff Georgio Holyk The fördrefne Lutherske Behmers Kyrkioheerde. Uppsala, Heinrich Curius 1672 ([3 + 36] ll.; 8°)

Blutige Thränen Des Höchst bedrängten und geängsten Böhmer-Landes (Das ist, Eine kurtze und warhaffte, aber betrübte und traurige Erzehlung der vier erbärmlichen Plagen, mit welchen Das Herrliche und berühmte Königreich Böhmen nun von vielen Jahren her jämmerlich gedrückt worden, Erstlich In Böhmischer Sprache entworfen Von Georgio Holyk, Böhmischen Prediger, Welchen solches Elend auch ziemlich getroffen hat, Nachmals aber Von demselben ins Teutsche übersetzt. Zu Wittenberg, Gedruckt bey Michael Meyern, im Jahr unsers einzigen Erlösers und Seligmachers Jesu Christi 1673). Wittenberg, Michael Meyer 1673 (VD17 39:134451Y; [7 + 112] ll.; 8°)

Fünffacher Geistlicher Spiegel, in welchem Alle rechtläubige Evangelische, besonders aber die umb Christi willen in dem Königreich Böhmen geplagte und verfolgte, oder aus demselben verjagte betrübte Christen, Sich Ihrer gutten Lehre und Sache, wie auch eines kräftigen Trostes, zuersehen haben, In Böhmischer Sprachen beschrieben, von Georgio Francisco Holyk, Dominicaner Ordens gewesenem Prediger, nunmehr durch des Heil[igen] Geistes Gnade erleuchtetem, rechtläubigen, Evangelischen, Lutherischen Converso.

³³ T. HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer*, s. 130.

Anitzo aber von demselbigen auffß neue in die Deutsche Sprache übersetzt. Wittenberg, Michael Meyer 1669 (VD17 39:149052K; [8 + 128] ll.; 8°)

Päbstische Geissel, Das ist Eine kurtze und warhafftige, aber betrübte und traurige Erzehlung der vier erbärmlichen Plagen, mit welchen Das Herrliche und berühmte Königreich Böhmen nun von vielen Jahren her jäm[er]lich getrückt und gezeisselt worden, mit welcher Geissel alle Papisten, vornemlich aber die Münche und Pfaffen wiederum durch Gottes Wort wegen ihrer falschen betrüglichen Lehre, und wegen ihres bösen ärgerlichen Lebens gestraffet und gezeisselt werden, Erstlich In Böhmischer Sprache beschrieben Von Georgio Holyk, Böhmischer Exulanten Prediger, Welchen solches Elend auch ziemlich getroffen hat, Nachmals aber Von demselben ins Teutsche versetzt. Wittenberg, Michael Meyer Wittib 1673 ([4 + 112] ll., 8°)

Literatura

Tomáš HUNČOVSKÝ, *Konrád Fischer. Život a dílo borovanského probošta*, České Budějovice 2021 – disertační práce obhájená na Ústavu archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Zdeněk MUŽÍK (red.), *Cesty a život Jindřicha Hýzrla z Chodů. Studie, edice a překlad*, Praha 2021.

Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979.

Josef PETRÁŇ, Geneze Hýzrlova literárního díla. In: V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, s. 379–388.

Marie RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v raném novověku. Der Konvertit und Exulant Georg Holik. Ein Beitrag zur Geschichte des Exils und zur Konversionsproblematik in der Frühen Neuzeit*, Pelhřimov 2016.

Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

METODIKA ZPRACOVÁNÍ DIGITÁLNÍ EDICE VE FORMÁTU TEI 5 A JEJÍ PROPOJENÍ SE SPECIALIZOVANOU DATABÁZÍ NA PŘÍKLADU DIGITÁLNÍ EDICE JEZUITSKÝCH *LITERAE ANNUAE*

JANA SYNOVCOVÁ BOROVIČKOVÁ – KATEŘINA BOBKOVÁ-VALENTOVÁ

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.; borovickova@hiu.cas.cz

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.; valentova@hiu.cas.cz

ABSTRACT

A Methodology of Processing a Digital Edition in the TEI 5 Format and Its Interconnection with a Specialized Database Shown on the Example of a Digital Edition of Jesuit *Litterae Annuae*

The paper attempts to present the methodology of processing of digital edition in the internationally recognized XML TEI 5 standard and to present the benefits that this way of making sources available to researchers in comparison with the classical edition. Using the example of the web presentation of the annual reports of the Jesuit college in Telč, it shows the preparation of the XML document using the Word e-Edition template from the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences of the Czech Republic and its connection with the specialized BBDR database (Biobibliographical Database of Religious in the Czech Lands in the Early Modern Period). The possibilities of online publication of the digital edition and the potential of using visualization tools in the Edition Visualization Technology environment are also mentioned.

Keywords: TEI; Digital Humanities; Digital Scholarly Editions; *litterae annuae*; Societas Iesu; jesuits

Litterae annuae jako typ pramene a důvody k jeho edičnímu zpracování

Jezuitské *litterae annuae*, neboli výroční zprávy, jsou písemností na pokraji mezi texty úřední povahy a narativními prameny. Jejich primární funkcí je v předem stanoveném termínu prezentovat výsledky roční činnosti řádového domu a zároveň také uchovat paměť na významné události i zemřelé členy komunity pro případ, že bude třeba sepsat dějiny domu či provincie. Jsou psány za podobným účelem jako moderní „zprávy o činnosti“, jejich styl však má často daleko k pouhému věcnému sdělení a v podání řady pisatelů nabývá charakteru jazykově kvalitní narace a vykazuje značnou míru literární stylizace.

Jako pramen mají výroční zprávy mimořádnou hodnotu: historikovi jsou mnohdy jediným zdrojem informací nejen o duchovním působení jezuitů, ale také o jejich stavební činnosti, aktivitách jejich škol nebo hospodaření; biografovi poskytují jedinečné informace o členech řádu; etnologovi ukazují střípky ze života zejména venkovského

obyvatelstva; neolatinistům dávají možnost nahlédnout rozmanitost „běžného“ stylu jezuitských písemností, jenž mj. odráží vysoké niveau řádového školství.¹

Na základě textu *litterae annuae* byla většinou konstruována nejen líčení o činnosti řádu, ale často též popsán stavební vývoj a proces výzdoby řádových chrámů a domů, či představeny kariéry jednotlivých jezuitů. Přesto k vydávání jejich úplných textů dochází jen velmi zřídka. Příčinou je rozsáhlost textů a jejich určitá formalizovanost i jistá výpovědní řídkost, která implikuje nutnost vzniku rozsáhlých edičních podniků, vymezených většinou původcem textů, tj. zahrnujících *litterae annuae* jednotlivých řádových domů.²

V nedávno dokončeném projektu NAKI³ jsme pracovali s výročními zprávami telčské koleje a kladli si otázku, jak neefektivněji zpřístupnit jejich informační potenciál, a to i uživateli, který není s to rychlé orientace v latinském textu. Prvním navrženým řešením byla databáze excerpt s hesly propojenými s dalšími informačními zdroji. Množství překrývajících se informací a nebezpečí chybné interpretace textu nás vedlo k uvažování o možnostech opačného postupu, tj. zpřístupnění textu in extenso pokud možno ve formě kritické edice, a zajištění uživatelského komfortu dvěma směry: jednak vysvětlivkami přístupnými během čtení textu, jednak rejstříkováním textu, jež by umožnilo vyhledávání pomocí českých klíčových slov. Cestu k tomuto řešení, zvolené metodické postupy, a také pozitiva a negativa zvoleného přístupu chceme představit v tomto článku.

Inspirační zdroje

Při hledání vhodného řešení jsme chtěli maximálně využít zkušeností podobných projektů. Základní nasměrování k použití XML technologie a standardu TEI, stejně jako myšlenka propojení edice s již existující biobibliografickou databází řeholníků (dále BBDR)⁴ čerpalo inspiraci z projektu zpřístupnění korespondence polského humanisty Jana Dantyszka (1485–1548) realizovaného na varšavské univerzitě.⁵ Při vlastní přípravě elektronické edice jsme se opírali o zkušenosti kolegů z Ústavu pro jazyk český AV ČR prezentované ve *Vokabuláři webovém*⁶ a hojně využívali jejich *Metodiku přípravy a zpra-*

¹ Jörg ZECH, *Die Litterae Annuae der Jesuiten. Berichterstattung und Geschichtsschreibung in der alten Gesellschaft Jesu*, Archivum Historicum Societatis Jesu (dále AHSI), vol. 78, fasc. 153, 2008, s. 41–61; Markus FRIEDRICH, *Circulating and Compiling the Litterae Annuae. Towards a History of the Jesuit System of Communication*, AHSI, vol. 78, fasc. 153, 2008, s. 3–39; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae (1623–1755)*, Folia Historica Bohemica 25, č. 1, 2010, s. 23–49.

² Christoph FLUCKE (Hrsg.), *Die litterae annuae. Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu aus Altona und Hamburg (1598–1781)*, Münster 2015; TÝŽ – Martin I. SCHRÖTER (Hrsg.), *Die litterae annuae der Gesellschaft Jesu von Glückstadt (1645 bis 1772)*, Münster 2017.

³ Projekt *Telč a jezuité, řád a jeho mecenáši*, NAKI II, č. DG16P02M043, více viz <https://jezuitetelc.cz> (13. 7. 2022).

⁴ Bio-bibliografická databáze řeholníků v českých zemích v raném novověku, <https://www.hiu.cas.cz/bio-bibliograficka-database-reholniku-v-ceskych-zemich-v-ranem-novoveku> (13. 7. 2022).

⁵ CORPUS of Ioannes Dantiscus' Texts & Correspondence, <http://dantiscus.al.uw.edu.pl> (13. 7. 2022).

⁶ *Vokabulář webový, webové hnízdi pro pramenů pro poznání historické češtiny*, <https://vokabular.ujc.cas.cz> (13. 7. 2022).

cování elektronických edic starších českých textů,⁷ která pracuje s principem vytváření edice v editoru MS Word a její poloautomatické transformace do formátu TEI (viz dále). Při výběru publikačních a vizualizačních nástrojů nás inspiroval projekt digitální edice staroanglického kodexu *Vercelli Book* zpracovávané v Laboratorio di cultura digitale na Univerzitě v Pise⁸. Pro její online zpřístupnění byl vyvinut i námi zvolený open-source nástroj Edition Vizualizaton Technology – EVT (viz dále).

Metodologická východiska

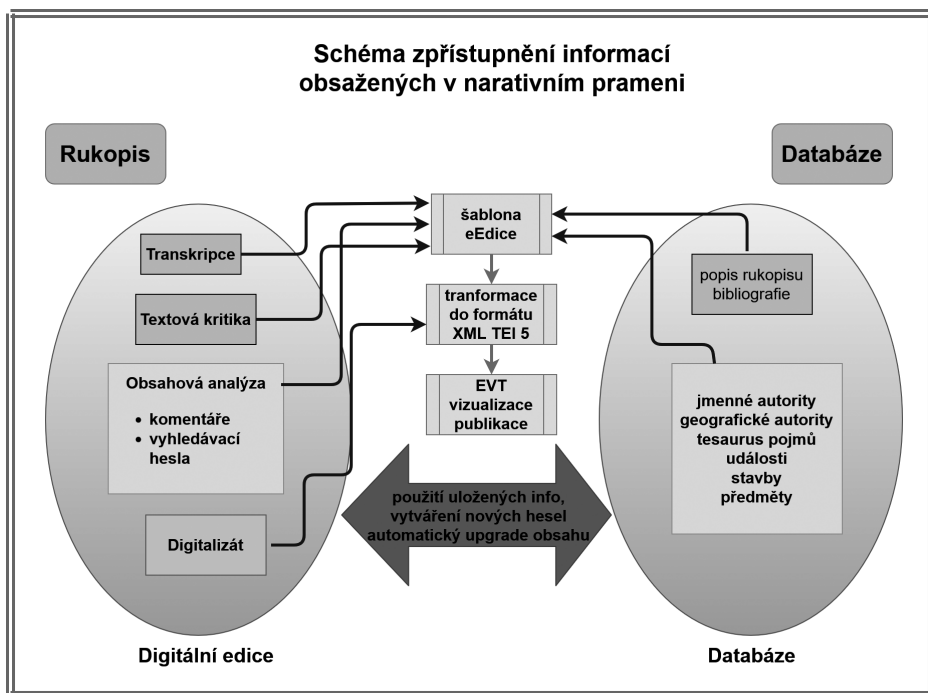
Termín elektronická nebo digitální edice (e-edition, Scholarly digital edition) se v oblasti digital humanities používá obecně pro elektronicky zpracovaný text, jenž na základě stanovených edičních zásad a s využitím odpovídajících softwarových nástrojů a postupů zpřístupňuje literární dílo v digitálním prostředí. Tento způsob prezentace vědecké analýzy dochovaných pramenů zažívá v poslední době velký rozmach. Teoretické a metodologické vymezení procesu vzniku elektronických edic, stejně jako požadavky na jejich formální a obsahové náležitosti jsou zároveň živě akademicky diskutovány.⁹

Digitální edice umožňuje na jednom místě zpřístupnit digitalizáty originálního rukopisu spolu s vědeckou textově kritickou a komentovanou edicí textu a potřebnými popisnými metadaty. Digitální edice *literae annuae* je zpracována v mezinárodním standardu XML TEI P5, který na jedné straně postihuje přesnou strukturální, formální i obsahovou stránku pramene včetně evidence a správy verzí jednotlivých rukopisů a zároveň může edici efektivně doplnit o nadstavbové, interpretační informace ze specializované databáze, případně dalších zdrojů, aniž by bylo nutné zasahovat do původního textu. Proces přípravy edice a vyplňování databáze je přitom obousměrně propojen. Při přípravě edice se vytváří nebo doplňují záznamy v databázi, a naopak informace později doplněné do databáze z jiných zdrojů se zpětně promítnou do poznámkového aparátu (viz obrázek 1).

⁷ Alena M. ČERNÁ – Boris LEHEČKA, *Metodika přípravy a zpracování elektronických edic starších českých textů* [online]. Praha 2015, dostupné z: https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/nastroje/Methodics/Metodika_pripravy_a_zpracovani_elektronickych_edic_DF12P01OVV028.pdf (aktualizace 11. 2. 2016).

⁸ Viz <http://vbd.humnet.unipi.it> (13. 7. 2022).

⁹ Viz např. Elena PIERAZZO, *Digital Scholarly Editing: Theories, Models and Methods*, London – New York 2016; Elena PIERAZZO, *Textual Scholarship and Text Encoding*, in: Susan SCHREIBMAN – Ray SIEMENS – John UNSWORTH (edd.), *A New Companion to Digital Humanities*, Malden 2016, s. 307–321 (<https://doi.org/10.1002/9781118680605>); Matthew James DRISCOLL – Elena PIERAZZO (edd.), *Digital Scholarly Editing: Theories and Practices* [online], Cambridge 2017, dostupné z: <http://books.openedition.org/obp/3381> (13. 7. 2022), zejména s. 19–39 (kapitola Patrick SAHLE, 2. What is a Scholarly Digital Edition?); Roman BLEIER et al. (edd.), *Digital scholarly editions as interfaces*, Norderstedt 2018; Elena PIERAZZO, *What future for digital scholarly editions? From Haute Couture to Prêt-à-Porter*, International Journal of Digital Humanities 1, č. 2, 2019, s. 209–220 (<https://doi.org/10.1007/s42803-019-00019-3>); Georg VÖGELER, *The “assertive edition”. On the consequences of digital methods in scholarly editing for historians*, International Journal of Digital Humanities 1, č. 2, 2019, s. 309–322 (<https://doi.org/10.1007/s42803-019-00025-5>); Patrick SAHLE et al. (edd.), *A catalog of Digital Scholarly Editions* (v.4.074 2020ff) [online], dostupné z: [https://www.digitale-edition.de/exist/apps/editions-browser/\\$app/index.html](https://www.digitale-edition.de/exist/apps/editions-browser/$app/index.html) (13. 7. 2022).

Obrázek 1

Zpracování textu a nadstavbových informací

Při práci s texty postupujeme metodami obvyklými pro tvorbu edic bez ohledu na formu jejího zpřístupnění.¹⁰ Pro vlastní ediční práci definujeme dvě základní formy zpracování, které ukazují možnosti zvoleného řešení: **Úplná textově kritická edice** vytváří plný textově kritický aparát reflektující různé typy odlišností rukopisů. Zpřístupňuje text na základě kolace všech rukopisů, přičemž také zachycuje jevy, které mohou přispět k pochopení vzniku textu včetně autorských škrtnů. Naopak v případě *literae annuae*

¹⁰ Boris LEHEČKA – Jana SYNOVCOVÁ BOROVIČKOVÁ – Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Metodika evidence dokladů hmotné kultury v narativních pramenech se zaměřením na zpřístupnění kulturně historických informací v cizojazyčných pramenech* [online], Praha 2020, s. 26–31, dostupné z: <http://reholnici.hiu.cas.cz/literaeannue/metodika/metodika.pdf> (13. 7. 2022). Ediční poznámka vychází ze zásad pro editování novolatinských rukopisných textů bohemikálního původu, jak je nedávno formulovala Alena BOČKOVÁ (in: Kateřina Bobková-Valentová – Alena Bočková – Magdaléna Jacková – Martin Bažil – Eva Pauerová – Jan Zdichynec – Zdeněk Žalud (edd.), *Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách* /= Theatrum Neolatinum 1/, Praha 2015, s. 51–60). K editování latinských textů dále viz Martin SVATOŠ, *Doporučení pro vydávání latinských pramenů v ediční řadě Fontes rerum Bohemicarum recentioris aevi (FRBRAE)*. Strojopis; Julie NOVÁKOVÁ, *Edičně textologická pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*. Strojopis; Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, *Listy filologické* 122, č. 3–4, 1999, s. 232–240; Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, *Listy filologické* 122, č. 3–4, 1999, s. 222–231; Bohumil RYBA, *Pravidla pro transkripci latinských rukopisných textů*. Přepis ze strojopisu a grafická úprava Centrum mediévistických studií, Praha 2000.

nereflektuje nepříznakové ortografické varianty a dovoluje tak vygenerovat edici pouze podle hlavního rukopisu, resp. verze jiných rukopisů ortograficky vycházejí z hlavního rukopisu a zobrazují pouze příslušná různočtení rukopisu.¹¹ Druhou možností je příprava **komentované edice se zjednodušeným textově kritickým aparátem**, u níž se editor soustředí především na vytváření nástrojů pro snazší orientaci v textu, tedy věcných komentářů a rejstříků pro prohledání. Textově kritický aparát nereflektuje typy zachycených variant, ani ortografické varianty vyjma vlastních jmen a toponym a nezachycuje autorské škrty. Text je zpřístupněn pouze na základě kolace s vybranými (tj. relevantními nebo dostupnými) vedlejšími rukopisy. V případě *literae annuae* užíváme pouze jednoho vedlejšího rukopisu, protože zpracované texty jsou sice dochované až v pěti rukopisech, ale až na výjimky nejde o varianty textu, pouze o písarské opisy vzniklé zároveň.¹²

Obě definované formy mohou mít řadu podob odvozených zejména od důkladnosti kritické edice a podrobnosti zpřístupňovacích nástrojů. Lze je také **zkombinovat** a úplnou textově kritickou edici doplnit komentáři a rejstříky.

Vedle vlastního textu edice bylo třeba připravit thesaurus informací, jež ale nebyly převzaty z textů *literae annuae*, ale naopak mají sloužit jako základ pro vytváření rejstříků a komentářů, které budou pomáhat pochopení textu. Pro tuto činnost lze použít přímo formát TEI5 nebo prakticky jakoukoli externí databázi.

Vzhledem k tomu, že jsme měli zkušenost s budováním biografické databáze řeholníků, snažili jsme se využít její prostředí. Prakticky bez úprav umožňovala ukládat informace o osobách, korporacích a místech, s drobnými úpravami bylo možné použít modelu slovníků funkcí pro výklady pojmů obecně. Zcela nově bylo třeba vytvořit formuláře pro identifikaci předmětů, staveb a událostí.

Jednotlivá hesla databáze lze vytvářet nezávisle na zpracování textu a zejména biografická hesla osob a korporací fungují samostatně v prostředí databáze a digitální edice, jen „využívá“ části informací do nich vložených.

Formát TEI¹³

Formát TEI je obecně přijímaným standardem pro zpracování elektronických textů v humanitních vědách. Jeho základem je obecný značkovací jazyk XML (eXtensible Mar-

¹¹ Např. hlavní rukopis preferuje psaní skupin qv/u sv/u s užitím grafému „v“, tudíž i edice užívá tohoto způsobu psaní, užívá-li však vedlejší rukopis grafému „u“, není to zaznamenáno jako různočtení, a tudíž nelze vygenerovat edici s užitím tohoto úzu.

¹² Tento způsob vzniku navíc neumožňuje bezpečně určit jejich filiaci, a proto je potřeba rukopisy pro kolaci analyzovat podle vnějších znaků.

¹³ TEI: P5 Guidelines, in: *Text Encoding Initiative* [online], dostupné z: <http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/> (13. 7. 2022). Z rozsáhlé literatury popisující TEI Guidelines pro zpracování rukopisů např.: Lou BURNARD, *What is the Text Encoding Initiative?: How to add intelligent markup to digital resources* [online], Marseille 2014 (<https://doi.org/10.4000/books.oep.426>); Lou BURNARD – Elena PIERAZZO, *Digital Scholarly Editions: Manuscripts, Texts and TEI Encoding*, in: DARIAH TEACH: Open Educational Resources for the Digital Arts&Humanities [online], dostupné z: <https://teach.dariah.eu/course/view.php?id=32> (13. 7. 2022); Lou BURNARD (ed.), *Creating a Digital Scholarly Edition with the Text Encoding Initiative A Textbook for Digital Humanists* [online]. Digital Editing of Medieval Manuscripts (DEMM), 2017, dostupné z: <https://www.digitalmanuscripts.eu/digital-editing-of-medieval-texts-a-textbook> (13. 7. 2022) a kompletní bibliografie na <https://www.zotero.org/groups/42025/tei/library>.

kup Language)¹⁴ vyvinutý konsorciem W3C (World Wide Web Consortium).¹⁵ Formát TEI je vyvíjen iniciativou Text Encoding Initiative¹⁶ už od roku 1987 a je definován v tzv. *TEI Guidelines*.¹⁷ V českém prostředí jej používá např. Národní knihovna ČR v projektu *Manuscriptorium*.¹⁸ Použití standardizované sady značek umožňuje označit v textu potřebné elementy podle jejich formální struktury (folia, stránky, odstavce, nadpisy) nebo informačního obsahu (jména, data, místa) a doplnit text nadstavbovými informacemi (poznámkový aparát, propojení s databází) a potřebnými metadaty (popis rukopisu, údaje o uložení, způsobech zpracování dokumentu atd.). V jednom souboru je tedy uložen jak vlastní text edice, tak několik dalších interpretačních vrstev, které ale díky vloženým značkám zůstávají od výchozího textu oddělené. Navíc výsledný XML dokument může být relativně snadno přizpůsoben různým výstupním formátům (web, tištěné médium, pdf, epub) a umožňuje modulární vizualizaci zpracovaných prvků. Například na základě TEI kódování poznámkového aparátu jsme schopni v digitální edici zobrazit nejen editovaný text hlavního rukopisu, ale za určitých podmínek (viz výše) i přesná znění jednotlivých rukopisů variantních. Výsledný XML dokument lze také samozřejmě podle jednotlivých TEI elementů (značek) efektivně prohledávat a automaticky z nich vytvářet rejstříky (viz obrázek 2 a 3).

```
<teiHeader xml:id="teiHeader-1">
  <fileDesc n="C91B3466-D865-4901-B2D0-2C7A3E152967">
    <titleStmt>
      <title>Annuae collegii et domus tertiae probationis Societatis Jesu Telocii anno
        1729</title>
    </titleStmt>
    <editionStmt>
      <edition>Elektronická edice</edition>
    <respStmt>
      <resp>Editor:</resp>
      <name xml:id="Katka">Kateřina Bobková-Valentová</name>
      <name xml:id="Karel">Karel Pacovský</name>
      <name xml:id="Martin">Martin Masliš</name>
      <name xml:id="Borek">Bořek Neškudla</name>
    </respStmt>
    <respStmt>
      <resp>Kódování TEI:</resp>
      <name xml:id="Boris">Jana Synovcová Borovičková</name>
      <name xml:id="Jana">Boris Lehečka</name>
    </respStmt>
    <funder>Edice vznikla v rámci projektu MK NAKI II č. DG16P02M043 <hi rend="italic">Telč a
      jezuité. Řád a jeho mecenáši.</hi></funder>
    <editionStmt>
      <publicationStmt>
        <publisher>Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.</publisher>
        <pubPlace>Praha</pubPlace>
        <date>2020</date>
        <availability status="restricted">
          <p xml:id="p-1">Íato edice je autorské dílo chráněné ve smyslu zákona č. 121/2000 Sb., o
            právu autorském, a je určena pouze k nekomerčním účelům.</p>
        </availability>
      </publicationStmt>
    </editionStmt>
  </fileDesc>
</teiHeader>
```

Obrázek 2. Formát TEI – hlavička dokumentu

¹⁴ https://cs.wikipedia.org/wiki/Extensible_Markup_Language (13. 7. 2022).

¹⁵ https://cs.wikipedia.org/wiki/World_Wide_Web_Consortium (13. 7. 2022).

¹⁶ <https://tei-c.org> (13. 7. 2022).

¹⁷ Viz pozn. č. 13. Nejnovějším verze standardu označovaná jako TEI P5 byla poprvé vydána v roce 2007 a je aktualizována v pravidelných půlročních intervalech. Současná verze TEI P5 4.4.0 byla vydána 19. 4. 2022 (<https://tei-c.org/Guidelines/P5/>). Iniciativa TEI provozuje též vlastní repozitárium na platformě GitHub <https://github.com/TEIC>.

¹⁸ <http://www.manuscriptorium.com>. Z významných zahraničních projektů jmenujme namátkově alespoň: Deutsches Textarchiv (DTA) – <http://www.deutschestextarchiv.de>, Oxford Text Archiv – <https://ota.bodleian.ox.ac.uk>, Text Creation Partnership (TCP) – <http://www.lib.umich.edu/tcp>, Perseus Digital Library – <https://www.perseus.tufts.edu/hopper>.


```

<body xml:id="text.body-1">
  <div xml:id="text.div-4" type="edition_text" n="1729">
    <div xml:id="text.div-5" type="Domus" n="1729">
      <pb xml:id="T-1729-317r" n="T-317r" edRef="#T1729"
        facs="data/images/single/1729/T-1729-317r.jpg"/>
      <pb xml:id="R-1729-329" n="R-329" edRef="#R1729"
        facs="data/images/single/1729/R-1729-329.jpg"/>
      <pb xml:id="P-1729-157r" n="P-157r" edRef="#P1729"
        facs="data/images/single/1729/P-1729-157r.jpg"/>
      <pb xml:id="B-1729-482r" n="B-482r" edRef="#B1729"
        facs="data/images/single/1729/B-1729-482r.jpg"/>
    <head xml:id="text.head-1">Annuae collegii et domus tertiae probationis Societatis Jesu
      Telczi <app xml:id="text.app-1">
        <lem wit="#T-1729 #R-1729 #B-1729">anno</lem>
        <rdg xml:id="text.rdg-1" wit="#P-1729">ad annum</rdg>
      </app> 1729</head>
    <p xml:id="text.p-6">Stetit anno hoc infracto corporis et animi robore majorem Dei Gloriam
      propagatura, simul et propugnatura militans <placeName ref="#Telč-Jihlava-CZ"
      >Telczi</placeName> Jesu Societas stetitque religiosa in acie quinque supra tricenos
      indefessi laboris <term type="function" ref="#veteranus">pugiles: veteranae quidem
      virtutis</term> triarios undenos, quorum <persName ref="#Arnoldt-Carolus-SJ-1696-1759"
      >unus <date when="1729-02-02"><term type="festivity"
      ref="#festum-Beatae-Virginis-Mariae-Purificatae">festo
      Purificatae</term><date><term ref="#professio">solemni sacramento arctius eidem se
      <app xml:id="app-2">
        <lem wit="#T-1729">adstrinxit</lem>
        <rdg type="orthographic" xml:id="rdg-2" wit="#B-1729 #P-1729 #R-1729"
        >astrinxit</rdg>
      </app> militiae</term></persName>,<note n="1">2.2.1729 skládal v Telči profesi
      Carolus Arnoldt</note>

```

Obrázek 3. Formát TEI – text edice s poznámkami a komentáři

Šablona e-Edice

Protože přímé kódování textů v XML editoru se jeví pro většinu odborných editorů jako obtížné, hledají se různé cesty zjednodušení. Dominance užívání MS Wordu jako textového editoru vedla pracovníky Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český k vývoji nástroje pro editorskou práci nazvaného E-edice.¹⁹ Jde o doprogramovaný doplněk a šablonu textového editoru MS Word, která umožňuje označovat potřebné části textu předem definovanými znakovými a odstavcovými styly a vytvářet v edici textové kritické poznámky a obsahové komentáře. Použité styly jsou pak v dalších krocích automaticky převáděny na odpovídající elementy formátu TEI P5. Šablona obsahuje také úvodní tabulku pro zápis potřebných metadat. Pro účely vydávání *literae annuae* musela být ale původní verze šablony přizpůsobena dvěma směry. Byla doplněna možnost zpracovávat edici na základě více rukopisů a zaznamenávat k nim metadata. Dále bylo doprogramováno propojení s databází tak, aby bylo možné zároveň se zpracováváním textu edice propojovat a aktualizovat záznamy ve zvolené databázi (pro projekt BBDR).

Řadou automatických transformací jsou hotové wordovské dokumenty převáděny do formátu TEI P5. Připravené XML soubory poté prochází ještě finální ruční revizí v XML editoru (viz obrázek 4).

¹⁹ <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/nastroje/e-edice/o-aplikaci> (13. 7. 2022).

xu *Vercelli Book*,²¹ postupně se však rozvinul v obecnou platformu pro webovou publikaci nejrůznějších typů dokumentů kódovaných ve standartu TEI 5. EVT poskytuje komfortní a uživatelsky přívětivé prostředí s jednoduchými principy použití (vlastní XML soubory stačí nahrát do připravené adresářové struktury) a možností snadné konfigurace webového rozhraní. Navíc se jedná se o open-source aplikaci dostupnou pod licencí AGPL-3.0,²² kterou lze nejen zdarma používat, ale i se aktivně podílet na jejím vývoji prostřednictvím platformy GitHub.²³

V nejnovější verzi²⁴ může být EVT využito pro publikování diplomatické nebo kritické edice zpracované podle pravidel konsorcia TEI (*TEI Guidelines*).²⁵ Kritická edice však musí být zpracována metodou paralelní segmentace (TEI Parallel Segmentation Method).²⁶ Pro práci s digitalizovanými obrazy jednotlivých folií rukopisu používá EVT vestavěný prohlížeč OpenSeaDragon,²⁷ který podporuje většinu běžně používaných obrazových formátů.

V rozhraní EVT je možné nastavit požadovanou ediční úroveň (diplomatická – interpretační – kritická) případně ponechat možnost jejího výběru na uživateli. Na navigační liště lze vybírat mezi různými režimy práce s edicí (čtení textu s poznámkovým aparátem – digitalizát/text – kolace jednotlivých rukopisů).

V samostatném okně se zobrazují důležitá metadata uložená v hlavičce dokumentu (<teiHeader>) zejména obsah elementů <fileDesc> a <sourceDesc> včetně popisu rukopisu uváděném v elementu <msDesc>. Součástí těchto metadat jsou také rozšiřující informace z oddílů <front> a <back> zahrnující obvykle i příslušnou bibliografii. Podle elementů <div> a <pb> je na tomto místě také automaticky generován obsah dokumentu. V případě kritické edice zahrnující více rukopisů je možné v samostatném okně zobrazit jejich seznam (witness list) kódovaný v elementu <listWit>.

Kritický a další poznámkový aparát je možné zobrazovat buď přímo v textu (inline), nebo v paralelním okně. Kromě textově kritického aparátu (elementy <app>) a poznámkového aparátu (elementy <note>) je možné v edici pracovat též s odkazy na další zdrojové XML dokumenty obsahující například překlad textu nebo analogie.

Pro kritickou edici je možné zvolit preferovaný rukopis, případně nastavit nesignifikantní textové varianty, které nebudou zobrazovány v hlavním textu edice. Pro lepší orientaci slouží barevné filtry konfigurovatelné jak pro hlavní text (lemma filters), tak pro jeho textové varianty (variant filters). EVT umí pracovat i s edicemi obsahujícími několik verzí dokumentu (recensio) zpracovaných na základě kolace odlišných rukopisů.

K užitečným funkcím EVT patří mimo jiné automatické propojování textu edice s digitálními obrazy dokumentu (image-text linking), které může být podle způsobu kódování realizováno na úrovni stránek (<pb>) nebo jednotlivých řádků (<lb>). Volitelnými nástroji jsou funkce „nástěnka“ (PIN Tool) a „teplotní mapa“ (Heat Map). Nástěnka umožňuje „ukládat“ vybrané položky kritického aparátu nebo rejstříková hesla do zvláštního rámečku pro pozdější rychlé použití. Použitím funkce Heat Map je možno v textu

²¹ Viz výše, pozn. č. 5.

²² https://cs.wikipedia.org/wiki/Affero_General_Public_License.

²³ <https://github.com/evt-project/evt-viewer>.

²⁴ Nejnovější verze v2- beta 2.01 byla vydána 22. 7. 2021.

²⁵ Viz pozn. č. 11.

²⁶ <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/TC.html#TCAPPS>.

²⁷ <https://openseadragon.github.io>.

edice barevně zvýraznit jednotlivé textové varianty. Samozřejmou součástí aplikace je i vlastní fulltextový vyhledávač (viz obrázek 5).

Realizace digitální edice *literae annuae* z české jezuitské provincie

Dosavadní práce na digitální edici vyústily ve dva výstupy, které umožňují další rozvíjení našich zkušeností. Teoreticky jsou naše postupy shrnuty v certifikované *Metodice evidence dokladů hmotné kultury v narativních pramenech se zaměřením na zpřístupnění kulturně historických informací v cizojazyčných pramenech*.²⁸

Jednotlivé roky digitální edice jezuitských výročních zpráv jsou postupně zpřístupňovány v připraveném webovém rozhraní <http://reholnici.hiu.cas.cz/literaeannue>. První fáze přípravy digitální edice probíhala v rámci již zmíněného projektu *Telč a jezuité, řád a jeho mecenáši*, proto se naše pozornost zaměřila právě na *literae annuae* telčské koleje a domu třetí probace. Zpracovány a zveřejněny byly zatím dvě modelové zprávy pro rok 1702 (úplná textově kritická edice včetně zpřístupnění digitálních obrazů původních rukopisů)²⁹ a rok 1729 (komentovaná edice s kompletními rejstříky a komentáři propojenými na databázi BBDR).³⁰ V různých fázích procesu přípravy edice je dalších šest rukopisů telčských *literae annuae* a výhledově bychom rádi publikovali telčskou řadu výročních zpráv v úplnosti, ale narážíme na překážky zejména s financováním editorské práce, převodů do formátu TEI5 a vizualizace.

Zároveň byla v rámci projektu Strategie21 AV ČR³¹ vyvinutá metoda aplikována na výroční zprávy pro jezuitskou rezidenci v Bohosudově. Je zpracováno šest textů, z nichž tři by měly být v dohledné době na výše zmíněném webu publikovány.

Příklady vizualizace modelových příkladů

Cílem zpřístupnění výroční zprávy telčské koleje bylo ukázat možnosti zvoleného zpracování za účelem na jedné straně maximálně využít potenciálů použitých nástrojů a na druhé straně posoudit efektivitu zvoleného řešení. S výročními zprávami z bohosudovské rezidence se experimentuje z ohledem na požadavky specifického uživatele – etnologa, proto se jim na tomto místě nebudeme věnovat.

Zpracování zprávy z roku 1702 mělo především ukázat možnosti kódování a vizualizace úplné textově kritické edice a jejího **propojení s digitálními obrazy** originálních rukopisů. Pro tuto zprávu je možno vytvořit i pravděpodobné filiační schéma rukopisů. První rukopis (nejde patrně o autograf autora) vznikl v Telči a byl v archivu tamní koleje také uložen (T), ale předtím s jistotou posloužil jako podklad pro vznik dalších opisů, které byly provedeny dvěma odlišnými písaři. Jeden z nich vyhotovil obě verze

²⁸ B. LEHEČKA – J. SYNOVCOVÁ BOROVÍČKOVÁ – K. VALENTOVÁ-BOBKOVÁ, *Metodika*, dostupné z: <http://reholnici.hiu.cas.cz/literaeannue/metodika/metodika.pdf>.

²⁹ <http://reholnici.hiu.cas.cz/literaeannue/1702>.

³⁰ <http://reholnici.hiu.cas.cz/literaeannue/1729>.

³¹ Digitální e-edice výročních zpráv pro rezidenci v Bohosudově byla finančně podpořena v letech 2020–2021 Etnologickým ústavem AV ČR prostřednictvím projektu Strategie AV21 Paměť v digitálním věku.

zařazené do konvolutů kolujících po provincii (P, B), druhý písař vyhotovil text zaslaný na generalát do Říma (R). Text edice je zpracován na základě kolace všech dostupných rukopisů, přičemž zvolený hlavní rukopis (T) určuje také ortografickou podobu textu, členění do větných celků a odstavců. V hlavním rukopisu jsou označeny i písařské škrty, a to s rozlišením, zda se jedná o autorské škrty nebo zásahy korektora. Emendace zjevných chyb hlavního rukopisu jsou vždy podloženy čtením vedlejších rukopisů. Textově kritická edice výroční zprávy za rok 1702 je doplněna kompletními digitalizáty všech čtyř dochovaných rukopisů. Publikální nástroj EVT pak poskytuje uživatelům edice poměrně komfortní prostředí pro práci s nimi (náhledy, zoomování, zobrazení celých stránek, navigace po jednotlivých foliích atd.). Pro práci s výroční zprávou z roku 1702 lze také s výhodou využít propracovaný systém EVT pro kolace jednotlivých textů a řadu možností vizualizace textových variant. Všude tam, kde jsme se rozhodli v textu edice použít jiné znění než v hlavním rukopise nebo se jedná o editorskou emendaci, jsme při kódování zaznamenali i jméno editora, který je za takový zásah odpovědný. Ve výsledné edici mohou pak být úpravy jednotlivých editorů barevně odlišeny, použitím filtrů je možné případně zvýraznit i zásahy jednoho konkrétního editora (viz obrázek 6). V režimu kolace jednotlivých rukopisů rozlišujeme textové varianty (<rdg>) podle podrobnějšího klíče, který vychází z kombinace předem dohodnutého způsobu kódování textových variant v TEI a odpovídajícího nastavení konfigurace barevných filtrů v EVT.³² Správně použité kódování nám dovoluje např. zvýraznit pouze ortografické varianty, vizualizovat změny provedené v textu další písařskou rukou, označit marginální přípisky nebo sledovat vývoj textů na základě autorských korektur (viz obrázek 7 a 8).

Na příkladu edice výroční zprávy telčské koleje z roku **1729** jsme se pokusili ukázat **maximum práce s nadstavbovými informacemi**, tj. komentáři, rejstříky a zejména propojení digitální edice s databází. Při editaci textu byly v šabloně e-Edice zpracovány obsáhlé sémantické komentáře. Ty označují všechna místa v textu pramene, která zmiňují konkrétní osoby (uváděné vlastním jménem nebo funkcí), místa a geografické názvy, jména institucí, spolků nebo korporací. Pro usnadnění čtení latinského textu a rozšíření vyhledávacích možností má zásadní význam také označování specifických latinských termínů vztahujícím se k jezuitskému řádovému prostředí, ať už se jedná o obecné pojmy jako např. kázání, svěcení, křivá přísaha, nebo označení řádových funkcí a hodností např. regent semináře, prokurátor, rektor koleje, prefekt školy. Podobně jsou označovány také náboženské svátky a slavnosti včetně jejich přesně dohledané datace. Mimo to jsme věnovali pozornost i zmínkám o nejrůznějších událostech popisovaných ve výročních zprávách. Nejčastěji se jedná o záznamy o dokončení nebo opravách církevních staveb a pořízení uměleckých předmětů, ale i zprávy o hospodaření nebo činnosti nadací. Při vytváření komentářů v šabloně E-edice je zároveň možné zakládat nebo editovat příslušné záznamy v databázi (viz výše). Do standardu TEI jsou komentáře převáděny s využitím elementů pro obsahovou analýzu takzvanými „pojmenovanými entitami“ (named entities) a jejich seznamy (lists), které na poli digitálních edic nahrazují rejstříkové položky.³³

³² Ediční poznámka a blíže ke způsobům kódování textových variant v B. LEHEČKA – J. SYNOVCOVÁ BOROVÍČKOVÁ – K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Metodika*, s. 26–31, 47, 48 a Příloha č. 8 též [online], dostupné z: <http://reholnici.hiu.cas.cz/litteraeannue/metodika/priloha8.pdf>.

³³ *The TEI Guidelines*, kap. 13 *Names, Dates, People, and Places*, in: *The TEI Guidelines* [online], dostupné z: <https://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/ND.html> (29. 6. 2022); B. LEHEČKA –

Digitální edice publikovaná prostřednictvím EVT pak nabízí řadu možností, jak pracovat s takto připravenými obsahovými komentáři. Ty mohou být barevně zvýrazněny v textu, případně lze volit zvýraznění jen pro některé typy položek, např. umělecké předměty. Kliknutím na zvýrazněnou část textu se otevře okno s informacemi obsaženými v rejstříkovém hesle včetně permalinkového odkazu na příslušný záznam v databázi BBDR a odkazy na další výskyty položky v dokumentu. U geografických názvů a staveb najdeme i zobrazení polohy místa na mapě. Režim prohlížení rejstříků je k dispozici v samostatném okně (viz obrázek 9 a 10).³⁴

Problémy, na které narážíme

Konečná podoba digitální edice naráží ještě na některé technické limity, jak v oblasti propojení s databází BBDR, tak v oblasti výsledné vizualizace. Nástroj EVT je dynamicky se rozvíjející platforma (nová verze je k dispozici obvykle jednou ročně), avšak některé, pro naše účely zásadní, funkcionality jsou dosud předmětem vývoje (např. fulltextový vyhledávač pro kritickou edici, propojení obraz-text pro variantní rukopisy, interaktivita některých typů rejstříků). Chceme-li v pokračovat v efektivním zpřístupňování dalších výročních zpráv, neobejdeme se do budoucna bez týmové spolupráce, která bude vyžadovat mimo jiné nastavení workflow, tj. toku, sdílení a ukládání editovaných dokumentů. Dořešit bude potřeba i způsob průběžné aktualizace již hotových XML souborů a jejich synchronizace s databází. V případě zveřejňování digitalizátů jsme vázáni platnou legislativou, resp. podmínkami nastavenými jednotlivými paměťovými institucemi.

Závěr

Digitální edice se v moderní době stávají minimálně alternativou klasických papírových edic. K jejich nesporným výhodám patří především snadná dostupnost, flexibilita zobrazení a možnost průběžné aktualizace i oprav editorských omylů. Digitální edice je nejen volně dostupná na internetu, ale poskytuje zároveň přístup k digitalizátu, popisu rukopisu, editovanému textu, kritickým poznámkám i rejstříkům. Dostupné vizualizační nástroje umožňují vygenerovat znění všech variantních rukopisů a jejich vzájemného porovnání/kolaci nebo přizpůsobit podobu edice sledovaným jevům (volba typu edice, barevné filtry). Tyto utility umožňují např. snadnější porovnávání s nově objevenými rukopisy a jejich začlenění do filiačního stromu rukopisů nebo lépe prověřit kvalitu rukopisů a oprávněnost volby hlavního rukopisu, včetně následné možnosti změnit tuto volbu. Samozřejmostí jsou interaktivní poznámky, rejstříky a vyhledávací služby.

Ve srovnání s papírovou edicí je jistě předností i relativně kratší doba mezi dokončením edice a jejím zveřejněním. Nespornou výhodou je i možnost postupného vydávání větších souborů písemností po částech, opět s možností pozdějších úprav a korekcí.

J. SYNOVCOVÁ BOROVIČKOVÁ – K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Metodika*, s. 50–51 a příloha č. 9, též [online], dostupné z: <http://reholnici.hiu.cas.cz/literaeannue/metodika/priloha9.pdf>.

³⁴ B. LEHEČKA – J. SYNOVCOVÁ BOROVIČKOVÁ – K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Metodika*, s. 51.

Na druhé misce vah leží především velká časová náročnost přípravy digitální edice, která je navíc vázána na funkční týmovou spolupráci s nemalými požadavky na technické znalosti editorů a dobrou organizaci toku dokumentů mezi jednotlivými členy týmu. Významnou proměnnou v rovnici kladů a záporů přípravy digitální edice je i závislost na technickém zajištění jak v oblasti udržování potřebného hardwaru a sledování vývoje používaných aplikací, tak zejména na poli péče o vzniklá data, jejich aktualizaci a zajištění trvalé udržitelnosti. Svou roli hraje i jiný způsob vnímání uživatelem.

Papírová a digitální edice však nejsou dvě různé od sebe vzdálené cesty, mezi kterými je třeba jednou pro vždy volit tu progresivnější a efektivnější. Práce editora zůstává v obou prakticky stejná, jen v digitální edici přistupují další dovednosti a nároky, jejichž využití však může přinést výsledky, které papírová edice nabízet nemůže. Digitální edice ale těžko poskytne potěšení ze čtení knihy nebo kouzlo nalezení nehledaného. Domníváme se, že je tedy třeba obě formy zpřístupňování nestavět proti sobě, ale naopak hledat možnosti, jak je metodicky udržet v trvalém spojení tak, aby z práce editorů mohly v ideálním případě vzejít obě podoby edice.

SEZNAM LITERATURY

- Roman BLEIER et al. (edd.), *Digital scholarly editions as interfaces*, Norderstedt 2018.
- Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae (1623–1755)*, *Folia Historica Bohemica* 25, č. 1, 2010, s. 23–49.
- Alena BOČKOVÁ, *Ediční poznámka*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Alena Bočková – Magdaléna Jacková – Martin Bažil – Eva Pauerová – Jan Zdichynec – Zdeněk Žalud (edd.), *Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách* [= *Theatrum Neolatinum* 1/], Praha 2015, s. 51–60.
- Lou BURNARD – Elena PIERAZZO, *Digital Scholarly Editions: Manuscripts, Texts and TEI Encoding*, in: DARIAH TEACH: Open Educational Resources for the Digital Arts&Humanities [online], dostupné z: <https://teach.dariah.eu/course/view.php?id=32>.
- Lou BURNARD (ed.), *Creating a Digital Scholarly Edition with the Text Encoding Initiative A Textbook for Digital Humanists* [online], Digital Editing of Medieval Manuscripts (DEMM), 2017, dostupné z: <https://www.digitalmanuscripts.eu/digital-editing-of-medieval-texts-a-textbook/>.
- Lou BURNARD, *What is the Text Encoding Initiative?: How to add intelligent markup to digital resources* [online], Marseille 2014 (<https://doi.org/10.4000/books.oep.426>).
- Alena M. ČERNÁ – Boris LEHEČKA, *Metodika přípravy a zpracování elektronických edic starších českých textů* [online], Praha 2015, dostupné z: https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/nastroje/Methodics/Metodika_pripravy_a_zpracovani_elektronickych_edic_DF12P01OVV028.pdf (aktualizace 11. 2. 2016).
- Matthew James DRISCOLL – Elena PIERAZZO (edd.), *Digital Scholarly Editing: Theories and Practices* [online], Cambridge 2017, dostupné z: <http://books.openedition.org/obp/3381>.
- Christoph FLUCKE (Hrsg.), *Die litterae annuae. Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu aus Altona und Hamburg (1598–1781)*, Münster 2015.
- Christoph FLUCKE – Martin I. SCHRÖTER (Hrsg.), *Die litterae annuae der Gesellschaft Jesu von Glückstadt (1645 bis 1772)*, Münster 2017.
- Markus FRIEDRICH, *Circulating and Compiling the Litterae Annuae. Towards a History of the Jesuit System of Communication*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 78, fasc. 153, 2008, s. 3–39.
- Boris LEHEČKA – Jana SYNOVCOVÁ BOROVIČKOVÁ – Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Metodika evidence dokladů hmotné kultury v narativních pramenech se zaměřením na zpřístupnění kulturně historických informací v cizojazyčných pramenech* [online], Praha 2020, s. 26–31, dostupné z: <http://reholnici.hiu.cas.cz/litteraeannuae/metodika/metodika.pdf>.
- Paolo MONELLA – Roberto ROSSELLI DEL TURCO, *Extending the DSE: LOD Support and TEI-IIIIF Integration in EVT*, in: *Convegno Annuale dell'Associazione per l'Informatica Umanistica e*

- la Cultura Digitale (AIUCD): Atti del IX Convegno Annuale AIUCD. La svolta inevitabile: sfide e prospettive per l'Informatica Umanistica, Milano 2020, s. 148–155, též [online], dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/344545287_Monella_Rosselli_Del_Turco_2020_-_Extending_the_DSE_LOD_Support_and_TEL-IIIF_Integration_in_EVT.
- Julie NOVÁKOVÁ, *Edičně textologická pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, strojopis.
- Elena PIERAZZO, *Digital Scholarly Editing: Theories, Models and Methods*, London – New York 2016.
- Elena PIERAZZO, *Textual Scholarship and Text Encoding*, in: Susan Schreibman – Ray Siemens – John Unsworth (edd.), *A New Companion to Digital Humanities*, Malden 2016, s. 307–321 (<https://doi.org/10.1002/9781118680605>).
- Elena PIERAZZO, *What future for digital scholarly editions? From Haute Couture to Prêt-à-Porter*. *International Journal of Digital Humanities* 1, č. 2, 2019, s. 209–220 (<https://doi.org/10.1007/s42803-019-00019-3>).
- Roberto ROSSELLI DEL TURCO – Giancarlo BUOMPRISCO – Chiara DI PIETRO – Julia KENNY – Raffaele MASOTTI – Jacopo PUGLIESE, *Edition Visualization Technology: A Simple Tool to Visualize TEL-based Digital Editions*, *Journal of the Text Encoding Initiative* 8, 2014 (<https://doi.org/10.4000/jtei.1077>).
- Roberto ROSSELLI DEL TURCO – Chiara DI PIETRO, *Between Innovation and Conservation: The Narrow Path of User Interface Design for Digital Scholarly Editions*, in: Roman BLEIER et al. (edd.), *Digital Scholarly Editions as Interfaces*, Norderstedt 2018, s. 133–163, též [online], dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/329699399_Between_Innovation_and_Conservation_The_Narrow_Path_of_User_Interface_Design_for_Digital_Scholarly_Editions.
- Roberto ROSSELLI DEL TURCO – Chiara DI PIETRO – Chiara MARTIGNANO, *Progettazione e implementazione di nuove funzionalità per EVT 2: lo stato attuale dello sviluppo*, *Umanistica Digitale* 7, 2019, s. 5–21 (<https://doi.org/10.6092/issn.2532-8816/9322>).
- Roberto ROSSELLI DEL TURCO, *After the editing is done: Designing a Graphic User Interface for digital editions*, *Digital Medievalist* 7, 2012 (<https://doi.org/10.16995/dm.30>).
- Roberto ROSSELLI DEL TURCO, *Designing an advanced software tool for Digital Scholarly Editions*, *Textual Cultures Text Contexts Interpretation* 12, č. 2, 2019, s. 91–111 (<https://doi.org/10.14434/textual.v12i2.27690>).
- Bohumil RYBA, *Pravidla pro transkripci latinských rukopisných textů*. Přepis ze strojopisu a grafická úprava Centrum mediivistických studií, Praha 2000.
- Patrick SAHLE et al. (edd.), *A catalog of Digital Scholarly Editions* (v.4.074 2020ff) [online], dostupné z: [https://www.digitale-edition.de/exist/apps/editions-browser/\\$app/index.html](https://www.digitale-edition.de/exist/apps/editions-browser/$app/index.html) (13. 7. 2022).
- Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, *Listy filologické* 122, č. 3–4, 1999, s. 232–240.
- Martin SVATOŠ, *Doporučení pro vydávání latinských pramenů v ediční řadě Fontes rerum Bohemicarum recentioris aevi (FRBRAE)*, strojopis.
- Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, *Listy filologické* 122, č. 3–4, 1999, s. 222–231.
- Georg VOGELER, *The “assertive edition”. On the consequences of digital methods in scholarly editing for historians*, *International Journal of Digital Humanities* 1, č. 2, 2019, s. 309–322 (<https://doi.org/10.1007/s42803-019-00025-5>).
- Jörg ZECH, *Die Litterae Annuae der Jesuiten. Berichterstattung und Geschichtsschreibung in der alten Gesellschaft Jesu*, *Archivum Historicum Societatis Jesu* 78, fasc. 153, 2008, s. 41–61.

Internetové odkazy

<http://dantiscus.al.uw.edu.pl>
<http://evt.labcd.unipi.it>
<http://www.reholnici.hiu.cas.cz/katalog>
<http://reholnici.hiu.cas.cz/litteraeannue>
<http://visualizationtechnology.wordpress.com>
<http://www.deutschestextarchiv.de>
<http://www.lib.umich.edu/tcp>
<http://www.manuscriptorium.com>

https://cs.wikipedia.org/wiki/Affero_General_Public_License
https://cs.wikipedia.org/wiki/Extensible_Markup_Language
https://cs.wikipedia.org/wiki/World_Wide_Web_Consortium
<https://github.com/evt-project/evt-viewer>
<https://github.com/TEIC>
<https://jezuitetelc.cz>
<https://openseadragon.github.io>
<https://ota.bodleian.ox.ac.uk>
<https://tei-c.org>
<https://vokabular.ujc.cas.cz>
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper>
<https://www.zotero.org/groups/42025/tei/library>

[illegible]

Obrázek 7. Edice výroční zprávy telčské koleje za rok 1702 v režimu kolace

Litterae annuae 1702

Editorial - Comment

Critical

Info

T-1702

Editorial - Comment

Info

TYPE

orthographic

variant

correction

marginalia

CAUSE

trans

del

add

ditography

subst

om

supl

HAND

#TM1

#TM3

#TM2

u omnia Augustissimo dedicata P-1702 B-1702 R-1702] omnia Augustissimo dedicata T-1702

More Info

XML

Metadata for lemma "*omnia Augustissimo dedicata*"

WIT: #T-1702

TYPE: correction

CAUSE: add

HAND: #TM1

MORE INFO ABOUT THE APPARATUS ENTRY

testantur, toti provinciae, quin et exteris notus et ob svavem gratumque agendi cum omnibus modum v summis et infimis virisque Principibus charus, certe w qui dolenter ejus mortem exceperunt. Certe Princeps Eccenbergicus x , intelecta ejus morte, pro eo certum sacrificiorum numerum legi curavit et ita cum sua celsissima

Filters

Heat Map

Create index

Search

Obrázek 8. Vizualizace textových variant v edici výroční zprávy telšské koleje za rok 1702

153

Kritický aparát	a anno <u>B-1729</u> <u>R-1729</u> <u>B-1729</u> ad annum <u>P-1729</u>	†	†
	Vice info XML		
	b adstrinxit <u>T-1729</u>	†	†
	Orthografické varianty Vice info XML		
	c Brumenne <u>B-1729</u> <u>P-1729</u> <u>T-1729</u>	†	†
	Orthografické varianty Vice info XML		
	d Apostolicorum <u>P-1729</u> <u>R-1729</u> <u>T-1729</u> Apostolorum <u>B-1729</u>	†	†
	Vice info XML		
	e Telezensis <u>T-1729</u>	†	†
	Orthografické varianty Vice info XML		
	f actorum <u>P-1729</u> <u>R-1729</u> <u>T-1729</u> actionum <u>B-1729</u>	†	†
	Vice info XML		
	g adiacente <u>P-1729</u> <u>R-1729</u> <u>T-1729</u>	†	†
	Orthografické varianty Vice info XML		
	h benedicti <u>B-1729</u> <u>P-1729</u> <u>R-1729</u> benedict <u>T-1729</u>	†	†
	Vice info XML		
	i dein <u>T-1729</u> demum <u>B-1729</u> <u>P-1729</u> <u>R-1729</u>	†	†
	Vice info XML		
	j millibus hominum <u>T-1729</u> hominum millibus <u>B-1729</u> <u>P-1729</u> <u>R-1729</u>	†	†
	Vice info XML		

Záhlaví, zápatí, obsah	
Obsah	A B C D E G H I J L M N O P R S T V
▼ REJSTŘÍKY	
🔍 REJSTŘÍK MÍST	▶ partus
🔍 REJSTŘÍK STAVEB	▶ per-ingenio
👤 REJSTŘÍK OSOB	▼ periocha
🏢 REJSTŘÍK KORPORACÍ	Více informací Vyakty
📅 UDALOSTI	❗ Periocha ALIAS: Synopsis dramatis
📖 PŘEDMĚTY	❗ Smrti nebo obsah, pojem používaný pro označení textů připravovaných ke školním divadelním představením, které obvykle obsahovaly údaje o účinkujících, místě a datu konání, zdroji námětu a především shrnovaly obsah a smysl jednotlivých výstupů představení.
📖 POMY	▶ pietas
📖 FUNKCE	▼ piscatio-aethumalis
📖 SWIKY	Více informací Vyakty
BIBLIOGRAFIE	❗ Piscatio aethumalis ALIAS: Výlov rybníka
▶ INFORMACE O PROJEKTU	▶ piscina
	▶ piscina-reparata
	▶ pomarium
	▼ probae-scholasticae
	Více informací Vyakty
	❗ Probae scholasticae ALIAS: Školní ročníkové zkoušky
	❗ Školní rok se na jezuitských školách uzavíraly písemné zkoušky, jejichž výsledkem byl základem hodnocení žáků i kritériem jejich doporučení ke studiu ve vyšším ročníku. Konali je studenti jednotlivých ročníků postupně od nejvyššího k nejnižšímu během zří.
	▶ proemium

Obrázek 10. Edice výroční zprávy telčské koleje za rok 1729 – režim prohlížení rejstříků

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

PHILOSOPHICA ET HISTORICA 1/2023

Editoři: Ivana Ebelová, Tomáš Sterneck

Obálku navrhla a graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Praha 2025

Sazba: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0567-8293 (Print)

ISSN 2464-7055 (Online)

MK ČR E 18598

Objednávky přijímá Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1 (books@ff.cuni.cz)